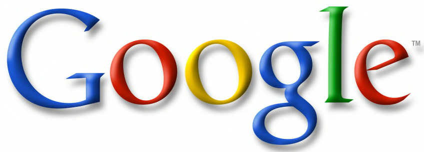

LELAND STANFORD JUNIOR UNIVERSITY
ORGANIZED 1891

HISTORISK TIDSKRIFT
FÖR
FINLAND

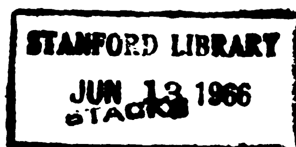
UTGIVEN AV

P. O. VON TÖRNE

UNDER MEDVERKAN AV

CARL v. BONSDORFF, K. K. MEINANDER, GEORG SCHAUMAN, M. G. SCHYBERGSON, ALMA SÖDERHJELM

ÅRG. 5 1920

HELSINGFORS
MERCATORS TRYCKERI AKTIEBOLAG
1 9 2 1

Innehåll.

Uppsatser:

Meddelanden och aktstycken:

Översikter och granskningar:

Medeltidsstudier.

Av

P. O. v. TÖRNE.

Märkligt har varit att se, hur under de två till tre senaste årtiondena föreställningarna om vårt lands medeltid klarnat och fördjupats på ett sätt, som man förr knappast tänkt sig möjligt efter det grundliga arbete, som utförts av de närmast tidigare forskargenerationerna och vartill redan Porthan genom sitt oförlikneliga livsverk lagt den för alla tider bestående grunden. Till den grad grundläggande var i själva verket detta Porthans arbete, att det ännu idag alltjämt äger full giltighet icke blott i sina huvuddrag, utan ock i en mängd enskildheter, där den modärna forskaren gärna ville sträva vidare, om blott möjligheter förefunnes därtill. Icke så alldeles sällan har han visserligen lyckats, tack vare det rikligare hopade material han ägt till sitt förfogande, om ock han ofta nog måst nöja sig med att blott fortsätta i den riktning, som redan av Porthan snart sagt aningsvis utpekats; och ofta har han fått nöja sig med att som mer eller mindre obestridliga fakta fastslå vad vår historieskrivnings nestor ännu blott vågade framkasta som rena förmodanden. En verkligen betydande mängd nytt vetande har ju i alla fall på senaste tider tillförts oss, dels tack vare nya källors bekantgörande, dels genom anläggande av nya synpunkter på tidsskedets historia, dels slutligen genom tillämpande av nyare och mera givande metoder vid själva materialets bearbetning. Det ökade detaljvetandet har med användning av dessa förbättrade metoder — förhållandet har för övrigt i så gott som alla kulturländer varit detsamma — satt oss i tillfälle att ur den hopade dokumentmängden utpressa en märkbart fylligare kunskapssubstans, än den de äldre släktleden med sina hjälpmedel ännu voro i stånd att uppnå. Urkundernas sparsamhet

och knapphändighet har icke desto mindre allt fortfarande gjort sig gällande och har kanske mer än annat bibehållit hos medeltidsstudiet den lockelse det alltjämt äger, med möjligheter till forskarbragder i smått och till uppnående av åtminstone i någon mån överraskande resultat. Häri ligger ju heller icke något förkastligt, tvärtom önskar man gärna, att denna tjusning fortfarande måtte vila över medeltidsforskningen med den stimulerande uppfordran till nya ansträngningar och förnyad kritisk prövning av källorna, som däri inneligger. Å andra sidan är det förståeligt, om den mera objektivt inregistrerande historieskrivningen känt sig tveksam och rentav förhållit sig avvisande gentemot dessa ofta med en rätt djärv och personligt betonad kombinationsteknik uppnådda resultat. Man kan dock fråga sig, om en dylik konservatism i längden får anses berättigad, och om icke ett upptagande i större utsträckning av detta nya — låt vara, att det ännu blott har den mer eller mindre personliga, stundom geniala hypotesens form — så småningom kan anses berättigat. Åtminstone synes det vara på tiden att utmönstra en del med visserligen förklarlig seghet — för att icke säga traditionell vördnad — fasthållna begrepp och data, om vilkas otvivelaktighet icke längre forskningen kan vara övertygad. Faran är härvid säkerligen icke mycket stor. De avsedda förändringarna äro nog ej av en alltför starkt revolutionerande beskaffenhet.

I det följande skola en del fakta och traditionella föreställningssätt upptagas till behandling vilka synas vara åtminstone delvis mogna för en revision i vårt betraktelsesätt.

I.

Åbo stads första omnämnande i urkunderna.

Länge har det varit en strävan att i de historiska läroböckerna och i de till den bildade allmänheten vädjande framställningarna av fäderneslandets historia kunna fastslå, när »Åbo stad första gången omnämnes», och genomgående finner man, att detta äldsta omnämnande av landets gamla huvudstad eller huvudort uppgives ha skett så tidigt som år 1198 [1]. Att detta påstående ute-

[1] Exempelvis Schybergson, Finlands historia (andra uppl.) I, s. 35, Yrjö Koskinen, Suomen kansan historia (andra uppl.), s. 30.

slutande går tillbaka på ett något tveksamt uttalande i Juustens krönika, har jag tidigare varit i tillfälle att i denna tidskrift påpeka, och likaså tror jag mig ha ådagalagt, att ett så kategoriskt påstående, som läroböckernas här anförda, icke med stöd av Juustens ord kan anses berättigat.[1] Juusten nedskrev sin krönika på 1570-talet, och det han då påstod »uppges ha inträffat vidpass år 1198» han på sin höjd ge anledning till följande svenska omskrivning av hans latinska text: »Under biskop Folkvins tid, vid slutet av 1100-talet, uppbrände ryssarne den vid Aura ås mynning liggande köpstaden; detta första ryska överfall på Åbo uppges enligt en senare upptecknad tradition ha inträffat vidpass år 1198.» Den stad, som alltså då uppbrändes, måste tydligen ha varit det äldsta »Åbo», den gamla Koroisstaden, som då sannolikt var blott omkring fyrtio år gammal. Detta förmodar även Ruuth i tredje delen av sitt arbete[2]; att det härvid redan skulle rört sig om det senare Åbo, det som slutligen uppväxte kring den nya domkyrkan, vars uppförande tydligen just påbegyntes någon tid efter den nämnda branden, finner jag icke antagligt. Det av Juusten anförda namnet, »Åbo», bör härvid icke förvilla. Han kallade ju staden så, som den hette på hans tid. Vad den lilla orten, det svenska handelsfaktoriet, hetat, som i äldsta tid låg vid åkröken på Korois, veta vi icke. På finska kallades platsen dock antagligen från början »Turku», och namnet fick helt naturligt följa med sedan, då staden flyttades längre nedåt åmynningen. Det svenska namnet Åbo förutsätter nog, som Ruuth[3] även gjort gällande, en direkt anslutning till de ursprungligen ett gott stycke utanför staden och nedåt ån belägna åbodarne, och detta namn kan fördenskull knappast ha tagits i bruk förrän omkr. år 1220. Har dock även Koroisstaden burit namnet Åbo, förfaller ju därmed åbodsetymologien, och det enda tänkbara blir i ett sådant fall en medveten svensk namngivning åt det viktiga lilla nybygget, boplatsen vid ån i medelpunkten av den svenska erövringen i Finland. Men mindre sannolik är en dylik hypotes i varje händelse. — Huru som helst är det den arkeologiska forskningen, som bör

[1] Recension av J. W. Ruuths Åbo stads historia III i denna tidskr. 1917, s. 224—226.

[2] Ruuths anf. arb., s. 16 (1916).

[3] A. a., del I, s. 4 noten.

ange de data historieskrivningen framgent måste betjäna sig av vid framställningen av det äldsta Åbos historia.

Det grundlösa i antagandet, att Åbo i en påveurkund omnämnts redan så tidigt som år 1192, ett antagande som det med felaktig rubrik avtryckta brottstycket i Finlands Medeltidsurkunder I, s. 16, kunnat ge en viss sannolikhet åt, tror jag mig redan tidigare nöjaktigt ha uppvisat [1].

II.

Stat och kyrka under elva- och tolvhundratalen.

När Erik den helige företog sitt korståg till Finland, skedde det ju i närmaste samförstånd med den kyrkliga makten. Att han själv eftersträvat det bästa förhållande till denna, torde numera få anses tillräckligt ådagalagt, senast genom K. B. Westmans utredning [2], och måhända har man att i tåget till de finske hedningarnes land icke minst se en åtgärd från hans sida just i riktning att yttermera höja sig i kyrkans ynnest. Det religiösa omvändelsearbetet, bedrivet av konungens egen biskop från Upsala, den tydligen som pioniär för missionsverket till landet inflyttade engelsmannen Henrik, skulle ju nu taga fart som en direkt följd av krigståget. Själva erövringens eller den svenska ockupationens utbredning lämnades vidare helt beroende av missionsarbetets framgång, och för denna erövring insatte sålunda framgent Sankt Henrik faktiskt sin person lika mycket som för den sanna trons utbredning i finnarnes land.

Föga mer än ett landfäste var det man genom krigståget vunnit, en stödjepunkt på en plats, där finsk och ännu i utbredning stadd svensk bosättning möttes, och där under de sista årtiondena ett viktigt centrum för handeln i österled — kanske ock ett tillhåll för finska kaparflottor — hade uppstått. Obestridligt syntes, att en framsynt politisk ledning inom sveastaten, om den var stark nog att hålla denna stat samlad och behärska dess krafter, icke skulle komma att uppge den engång gjorda landvinningen.

---

[1] »Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden», s. 34 ff. Hist. Ark. XXII: II, 3 (1911).

[2] K. B. Westman, Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s, s. 72 ff.

Men lika tydligt var, att då denna politiska fasthet inom Svealandet snart nog betänkligt brast, det måste falla på den förefintliga kyrkliga makten i Finland, att efter förmåga vidmakthålla förbindelsen med landet i väster, från vilket isolering för den nya kyrkan hade varit liktydigt med undergång. Att likväl den kyrkliga förbindelsen försvagades, då den politiska avtog i styrka, var emellertid naturligt; och så ha vi ju under det tolfte århundradets slut och än mer under det trettondes början att göra med en genomgående svag både kyrklig och statlig förbindelse mellan missions- och ockupationsområdet i Finland och statsmakten och kyrkan i Sverige. Att överhuvud någon, om än oregelbunden förbindelse upprätthölls, berodde synbarligen på en inom de snäva möjligheternas gränser ändock fortsatt samverkan mellan statlig och kyrklig myndighet i bådas gemensamma intresse. Så kom det sig, utan tvivel, att framgent och ända in i det trettonde århundradets senare hälft på ett säreget sätt stat och kyrka i vårt land framstodo i en nära inbördes förening, arbetande med visserligen växlande ihärdighet och samdräkt för uppnående av i stort sett gemensamma mål.

En överblick över de närmaste femtio åren efter konung Eriks tåg och biskop Henriks död (som ju sannolikt inträffade på vårvintern 1158) är här på sin plats, såvitt en sådan är möjlig. Vi kunna till en början med trygghet följa Porthans antagande, att då förmodligen åtskilliga prästmän åtföljt konungen och biskopen, dessa efter Henriks död fortsatt omvändelseverket, trotsande de säkerligen ökade svårigheterna, och att sannolikt någon bland dem av de övriga utsetts till arbetets ledare och till den i vardande befintliga kyrkoprovinsens huvudman. Att som sådan omedelbart framträtt den Rudolf från Västergötland, vilken av Juusten och den äldre biskopskrönikan (det s. k. »palmsköldska fragmentet») nämnes som Henriks närmaste efterföljare, är ju tänkbart.[1] Oaktat det intryck av övergivenhet kyrkans nya plantering i vårt land till följd av de inre stridigheterna i Sverige på denna tid onekligen gör, ge dock de sparsamt förekommande urkunderna vid handen, att varken den världsliga eller den andliga makten därstädes ändock lämnat den nya erövringen

[1] H. G. Porthans Skrifter i urval I (tr. 1859), s. 118—119.

helt åt sitt öde. Den äldre novgorodska krönikan ger oss exempelvis en mängd vittnesbörd därom, att under tiden 1164—1200 svenska krigarskaror esomoftast bekrigat novgoroderna i dessas egna farvatten samt i landet söder om Ladoga; och att för dylika färder det befästa Åbofaktoriet icke varit alldeles betydelselöst, kan tagas för givet. Hur störande för novgoroderna och de med dem förbundna karelarne den svenskt-romerskkatolska expansionen i sydvästra Finland faktiskt var under deras egna krigs- och härjningståg västerut — vilkas höjdpunkt betecknades av Sigtunas förstöring 1187 — bevisas bäst av den omständigheten, att Rodulf ju enligt krönikornas ord bortsläpades av karelarne i fångenskap och därpå som fången i Karelen ihjälslogs. Men vi ha lyckligtvis ock ett direkt intyg om att krigiska styrkor, utgående från den kristnade bygden närmast kusten vid Åbo, använts för att hålla den nyomvända men i sin kristendom mycket svala finska befolkningen i tygeln. Upplysningen härom står att hämta ur det märkliga påvebrev av år 1171 som skildrar omvändelseverkets svårigheter i bjärta färger och eljes vunnit ryktbarhet såsom den första påveurkund (eller första verkliga ämbetsurkund) i vilken vårt land åsyftas. Detta aktstycke är för oss i detta sammanhang av den betydelse, att vi må egna det en något mera ingående granskning.

Först och främst heter det däri med brevskrivaren påven Alexander III:s ord, »finnarne» (»Phinni») städse »så ofta en fientlig krigshär hotade dem, lovade att bevara den kristna tron och ivrigt bådo att få predikanter och lärare i den kristna läran. men så snart krigshären åter drog sig tillbaka, ånyo förnekade tron», o. s. v.[1] Här talas alltså uttryckligen om krigshärar, som användes mot de i tron ständigt vacklande finnarna. Tillvaron av sådana, antingen av frivilliga bestående och förmodligen från Sverige kommande krigarskaror, eller i bästa fall av konungen själv därifrån utsända mera reguliära trupper, blir härigenom således tillfullo bestyrkt. Vidare fästa vi oss vid, att i brevet talas om predikanter och lärare i kristendom, varav alltså yttermera framgår, att sådana faktiskt fortfarit att verka i landet efter Henriks död, såsom vi ju med Porthan redan antagit.

[1] Finlands Medeltidsurkunder I, s. 12

Ytterligare synes den för de infödda hedningarna använda benämningen »Phinni» böra föranleda antagandet, att därmed avsetts invånarne i Egentliga Finland och landet närmast norr- och österut från Aura ås mynning — överhuvudtaget den befolkning, som dittills direkte berörts av missionsarbetet. Att därunder även, som exempelvis Schybergson[1] gör, inbegripa tavasterna eller med Schück[2] t. o. m. karelarne, är däremot säkerligen att gå alltför långt. Det var nog som sagt de delvis av Erik den helige redan en gång tvångsdöpta »egentliga finnarne», som fortfarande — blott halftannat årtionde efteråt — visade sig till stor del ljumma i tron och opålitliga. Att så verkligen ock varit förhållandet, kan yttermera anses bestyrkt därigenom, att senare, så snart det blir tal om invånarne i Tavastland, dessa i urkunderna städse kallas tavaster, icke rätt och slätt finnar.

Ville vi våga ställa det ifrågavarande dokumentet i någon förbindelse med martyrbiskopen Rodulfs person, borde vi kanske först konstatera, att hans namn icke omnämnes i detta. Icke heller hans våldsamma slut omtalas däri, vilket åter synes tala för, att han ännu då ej varit avliden, då ju eljes en så uppseendeväckande tilldragelse som hans död, synnerligast om den alldeles nyss inträffat, knappast skulle lämnats oomnämnd i en beskrivning, som avsåg att åskådliggöra kyrkans dåtida svårigheter i Finland. Juustens påstående, att Rodulf dött år 1178 vinner sålunda ock i sannolikhet, om än det väl avrundade tidsrum om precis tjugu år han låter förflyta tills han nästa gång nämner ett årtal är egnat att åter göra en något skeptisk beträffande det förenämnda året. Det kanske mest sannolika av de antaganden man på denna punkt kunde vedervåga, är väl till sist, att Rodulf troligen icke stått främmande för detta påvebrevs tillkomst, och här komma vi till den onekligen intressantaste sidan av denna sak.

Vid första blick i de urkundssamlingar, som återge brevet i tryck, fäster man sig vid, att det ingår i en hel serie påvebullor, utfärdade i följd efter varandra under dagarna den 9 till 11 september det nämnda året, troligen 1171. Detta leder till tanken, att vi här ha att göra med ett av de ofta återkommande fall som av J. V. Ruuth närmare utretts i en av honom år 1911 publice-

[1] M. G. Schybergson, Finlands historia I (andra uppl.) s. 34.
[2] Schück, a. a. I, s. 394—395.

rad uppsats [1], nämligen att det här rört sig om ett besök hos påven av någon från ärkebiskopen i Upsala utsänd ombudsman, som för Hans Helighet föredragit en hel samling suppliker, å vilka påven meddelat svar genom alla de från dessa dagar härrörande påvebrev, vilka vi ännu ha i vår besittning. En dylik resande ombudsman begav sig vanligen — visar Ruuth — på våren eller sommaren åstad på sin långa färd och återvände mot hösten efter fullgjort uppdrag med de äskade svaren från kurian. Att ett dylikt i klagomåls- eller supplikform avfattat brev från ärkebiskopen i Upsala — vilken ju i påvens svar nämnes som den främste adressaten — på sådant sätt avgått till Alexander III, förefaller av allt detta vara tydligt. Av intresse för oss år särskilt den omsorg om kyrkans plantering i Finland, som upsalaärkebiskopen vid denna tidpunkt visar, och den påfallande goda kännedom han äger om förhållandena här, en kännedom som klarligen tagit sig uttryck i den skildring han i sitt nu förlorade brev förmodligen lämnat påven och vilken sedan ord för ord återupprepats i det för oss kända påvliga svaret. En dylik noggrann kunskap hos upsalaärkebiskopen tyder ju i och för sig på en viss förbindelse med den nya svensk-katolska provinsen i vårt land och därtill på en livlig önskan att upprätthålla och förbättra denna existerande förbindelse. Att under det hela slutligen ytterst kunnat ligga en direkt hänvändning från omvändelseverkets ledare i Finland, förefaller under sådan förhållanden högst sannolikt, och var Rodulf då, som troligast är, denne ledare, har nödropet alltså antagligast utgått från honom.

En egendomlighet med denna bulla — »gravis-admodum-bullan», såsom den efter begynnelseorden fullt riktigt kallats — är, att den adresserats icke blott till ärkebiskopen i Upsala, utan även till hans lydbiskopar — kanske därvid med speciell syftning på missionsbiskopen bland finnarna, vilken möjligen ock av ärkebiskop Stefan direkte omnämnts — utan även till en lekman, som benämnes Guttorm Jarl (»Guthermus dux»). Denne Guttorm

[1] Paavi Innocentio III:en »Ex tuarum»-kirjeestä 30 p:ltä lokak. 1209. Saiko Lundin arkkipiispa Andreas Sunenpoika tämän kirjeen Pohjoismaiden primaksena ja paavillisena legaattina vaiko suorastaan arkkipiispana? Hist. Arkisto XXII: I, nr. 6, sid. 1—4. Undersökningen gäller visserligen här Lund, icke Upsala, men förhållandena synas varit identiska.

hade varit Karl Sverkerssons Jarl (i Svealanden?) och höll sig nu fortfarande kvar i Uppland såsom ett slags partihövding och överhuvud för den sverkerska ättens anhängare här. Först år 1172, då påven slutligen erkände Knut Eriksson, övergick Guttorm till denne och blev nu hans jarl. Vid här ifrågavarande tidpunkt, eller år 1171, var jarlen alltså alltjämt på krigsfot mot konung Knut, och så som sakerna då stodo utgjorde han sålunda den världsliga maktens enda verkliga representant i Uppland. Det var därför naturligt, att det var han som skulle förekomma tillsammans med ärkebiskopen, så snart det blev fråga om ett gemensamt uppträdande av den världsliga och andliga maktens företrädare beträffande den samfällt började expansionen i Finland.

Måhända hörde dessutom det erövrade landet i Finland direkte till Guttorms ämbetsområde; och Knut Eriksson hade efter sin försoning med honom all anledning att betro honom med den nära Uppland belägna nya gränsmarkens förvaltning. Själv vistades konungen nämligen ej sällan i Götalanden, där det för honom gällde att hålla den sverkerska ättens anhängare i tygeln. Åtminstone finna vi honom här 1167, då han störtar Karl Sverkersson från tronen, och slutligen 1195, då han dör. En jarl var troligen tidigast enligt Schück just en konungens företrädare i erövrade provinser — ehuru visserligen jarlar residerande i Götalanden under den erikska ättens tider hittills icke äro kända och såsom Schück förmodar heller aldrig funnits.[1] Har nu, som det vill synas, jarlvärdigheten så länge den existerat aldrig helt förlorat uppgiften att speciellt egna uppmärksamhet åt gränslanden, så har kanhända den fortskridande erövringen i vårt land rentav medfört en renässans för jarladömet i denna punkt. — I varje fall må vi fasthålla vid den nära förbindelse mellan statsmakt och kyrka för vårt lands vidkommande, som påven Alexander III:s brev otvetydigt åter för oss uppenbarar.[2]

Ytterligare en omständighet förtjänar beaktande i detta ur vår synpunkt särdeles innehållsrika brev. Påven tillråder häri

---

[1] Schück, Sv. folkets hist. I: 1, s. 325. Jfr. även Porthans avhandling »De dignitate jarlorum» (1798), s. 5, om jarlarnes uppgifter i gränsprovinserna.

[2] Westman vill i Guttorms intresse för Finland se (a. a., s. 158—159) ett uttryck för det sverkerska partiets strävan att konsolidera sin makt.

slutligen vederbörande att avfordra den opålitliga befolkningen i landet befästningsverk och »säkerheter», i främsta rummet givetvis gisslan, för att på sådant sätt betaga den lusten att tillfoga biskopen skada och överge den kristna tron. Det förefaller tydligt, att vi även i dessa ord ha att se en återupprepning av ordalagen i den supponerade klagoskriften till påven. Klarligen behövde icke denne föreslå dylika vid en effektiv militär ockupation av ett land vanliga säkerhetsåtgärder för att sådana verkligen skulle vidtagas. Att man stod i beråd att kraftigare pådriva omvändelseverket genom tillgripande av dylika tvångsmedel — sannolikt också allaredan var i full färd med deras tillämpande — var tydligen vad man till påven velat inberätta, och avsikten med det hela var förmodligen att framhålla orsakerna till att missionsverket hittills givit osäkra resultat, medan man åter just nu ville inge kyrkans överhuvud större förhoppningar för framtiden under hänvisning till de nya metoder man nu avsåg att tillämpa. Och vi kunna knappast undandraga oss intrycket, att såväl påvebrevet som den nu förlorade klagoskrift, vilken torde legat till grund för detta, bland annat haft uppgiften att fastslå, att den väntade och önskade större framgången i omvändelseverket stod att vinna blott genom ett kraftigare understöd från den världsliga maktens sida. I varje fall äga vi god kännedom om ett gammalt fäste i närheten av Åbo, som av fornföremålen att döma blivit besatt av de svenska erövrarne under 1100-talets senare hälft, nämligen Vanhalinna fornborg i Lundo. Och det märkliga är, att vi här synbarligen just ha att göra med en primitiv hednisk borg, som vid den nämnda tidpunkten tagits i besittning av svenskarne, vilka därvid försatt den i ett modärnare skick. [1] Av de i ruinerna gjorda fem myntfynden härröra två från konung Knut Erikssons tid, och även de andra fynd som gjorts ange otvetydigt, att borgen blivit ett hemvist för svenska krigare åtminstone från denne konungs regeringstid. [2] Även andra rester av liknande fornborgar kunde vid en noggrannare undersökning säkerligen väntas ge likartade resultat, så framför allt väl Stenberga fäste i Masku. En klarare bild av den från omkring 1170 synbarligen igångsatta mer systematiska militära ockupationen av det allt-

[1] Jfr. J. Rinne, Suomen keskiaikaiset mäkilinnat I, s. 72—128.
[2] Rinne a. a., s. 108—109.

jämt för svenskarne osäkra sydvästligaste Finland skulle därmed säkerligen för oss framträda.

De reflexioner dessa arkeologiska rön synas böra föranleda, kunna sammanfattas därhän, att Knut Eriksson synbarligen med en viss energi egnat sig åt att fortsätta faderns verk på denna sidan havet, därvid direkte anknytande till de åtgärder som redan kort förut påbegynts och för vilka, att döma av påvebrevet från 1171, Guttorm jarl varit den förnämsta målsmannen. Understrykas förtjänar särskilt en företeelse sådan som borgen Vanhalinnas iståndsättande och garnisonering, ävensom den omständigheten, att de fientliga östra grannarne åtminstone tvenne kända gånger under detta tidsskede ödelade eller överföllo den kristnade nejden i sydvästligaste Finland, förra gången då Rodulf botefördes och den senare under Folkvins tid, enligt Juusten vidpass år 1198. Att karelare och novgoroder ådagalade en dylik ihärdighet och eftertrycklighet i sina angrepp under dessa årtionden, får väl tolkas som ett tecken på, att den svenska makten just då gjorde kraftigare ansträngningar att militärt befästa sin ställning i dessa trakter.

Vi äga dock ännu ett intyg om Knut Erikssons omvårdnad om faderns erövring. Det är den visserligen något omstridda uppgift i Ericus Olais krönika, som lyder: »Anno MCXCVI. Colo Episcopus Lincopensis et Dux Finlandiae obiit» [1]. Att med Porthan skeptiskt avfärda denna uppgift såsom blott gripen ur luften eller beroende på en förväxling [2], är nämligen knappast berättigat. Därtill är den alltför väl preciserad, vartill kommer att Ericus Olai — som vi senare ytterligare skola bli i tillfälle framhålla — genomgående i sin berättelse slaviskt noggrant kopierat äldre källor eller krönikor. Endast årtalet må anses i någon mån osäkert, då det varierar mellan 1195 och 1196 i olika grundskrifter. [3] Att äntligen helt förneka biskop Kols existens, går nog icke — han har ock numera vunnit inträde i Nordisk Familjebok! — och vi kunna sålunda lugnt hålla oss till, att han var biskop i Linköping och dog vidpass år 1195. En biografisk uppgift om honom, som för oss

[1] J. Messenius, Historia Sveor. Gothor. per Er. Olai (1625), s. 101. Script. Rer. Svecic. II, s. 49.

[2] Porthan, Chronicon, s. 125.

[3] Se not 1.

är av icke ringa intresse, är den i Nydala kloster upptecknade traditionen att han varit konung Knuts kansler.[1] Åt denne person, sin kansler, hade Knut alltså uppdragit en värdighet, som på latin betecknades med uttrycket »dux Finlandiae». Porthan avfärdar som sagt det hela som en omöjlighet, Hausen åter översätter i Finlands Medeltidsurkunder (I, s. 17) den nämnda beteckningen med uttrycket »hertig av Finland»!

Det måste dock få betecknas som något egendomligt, om på 1170—1190-talet en helt vanlig biskop i Sverige, må vara att han var konungens kansler, skulle uppträtt hedrad med titeln »hertig av Finland». Som känt infördes själva hertigtiteln först långt senare i Svea rike och då för att skänka en synlig upphöjelse åt de yngre sönerna av det regerande kungliga huset, Folkungaätten. Att supponera en hertigtitel i Sverige två till tre mansåldrar tidigare, är en ren anakronism och saknar därför allt berättigande. Däremot hindrar intet att här återge »dux» med det ord, som alltid i urkunderna begagnas därför blott ett par årtionden senare, nämligen med »jarl». Då ordnar sig ock det hela till ett fullt naturligt sammanhang: Kol var av konung Erik ombetrodd med ett slags speciell omsorg om den svenska provinsen i Finland och var i denna egenskap beklädd med värdigheten att vara dess jarl. En jarl var ju, som redan tidigare berörts, ursprungligen just av allt att döma en styresman över en gränsprovins, eller med en utvidgning härav, en föredragande för ett gränslands ärender inför konungens person. Det märkliga härvidlag är nu denna treenighet av biskop, kansler och jarl i en person, varvid en andans man alltså får uppträda i en så eminent världslig, delvis t. o. m. otvivelaktigt militär funktion, som jarlaämbetet var. Frånsett att detta ju dock till sin karaktär var något obestämt, ha vi säkerligen att till denna företeelse se förklaringen i en strävan hos konung Knut att genom uppdragande av gränslandets angelägenheter åt ingen mindre än kanslern själv fastare knyta detta vid själva den centrala makten. Att denna tanke ansågs praktiskt betydelsefull bestyrkes av faktum, att vi från 1240-talet regelbundet finna rikets kanslerer efter varandra placerade som biskopar i Åbo. I varje fall bibehölls även genom det förhållandet, att

[1] Westman, a. a., s. 173; Schück, a. a., s. 328.

konungens kansler städse var en klerk, den nära förening mellan den världsliga och kyrkliga armen i fråga om det erövrade Finland, vilken redan tidigare så starkt framträtt.

Efter Knut Erikssons synbarligen kraftiga regerings slut, Auranejdens och Koroisfaktoriets ödeläggelse genom ryssarne kort efteråt och Folvins troligen vid samma tidpunkt inträffade död begynte antagligen för den svenska provinsen i landet en svår tid, en tid av övergivenhet och värnlöshet, då sannolikt varken andliga eller kyrkliga myndigheter i Sverige kunde ge sig tillfälle att egna provinsen nödig militär och ecklesiastik omvårdnad. Sannolikast är väl, att den kyrkliga styrelsen så gott det sig göra lät handhades av kyrkans herde i Nousis, som fortfarande och ända till inemot 1230 betraktades som landets kyrkliga medelpunkt.[1] Och den omständigheten, att icke allt som på krigisk eller predikoväg åstadkommits nu gick förlorat, får väl tolkas som en följd av att den kristna läran ändock numera, efter tre årtiondens intensivare omvändelseverk och militärockupation, fattat fast fot på det sydvästliga fastlandet. Det var ju ock nu som den förmodade danska missions- och erövringsperioden inföll[2], ledande till att det kristnade landet här, till följd av det sverkerska partiets beroende av Danmark, i kyrkligt hänseende ställdes i beroende av den företagsamme ärkebiskop Andreas Sunesson i Lund, vilken även fick rätt att i området tillsätta en biskop (påvebrev av 13 jan. 1206), vilket han även efter något år synes ha gjort (påvebrev av 30 okt. 1209). Om tillgången vid allt detta ge oss dock urkunderna tyvärr icke ens en antydan, som kunde bli föremål för tolkningsförsök.

Sannolikt inträdde en förändring först i och med den i det längsta för sverkerska partiet intagne påven Innocentius III:s erkännande av Erik Knutsson som konung, vilket erkännande slutli-

---

[1] Jfr. härtill de intressseväckande synpunkter som anföras av Hilda Huntuvuori: »Piirteitä keskiajan Nousiaisista» (Hist. Ark. XXVII, nr. 6, s. 14 ff.)

[2] Jfr. J. W. Ruuth, anf. arb. Densamme, »Några ord om de äldsta danska medeltidsannaler, som innehålla uppgifter om tågen till Finland 1191 och 1202» (Sv. Litt. skpts Skrifter vol. 110, s. 227) och uppsatsen med enahanda rubrik på finska i Suom. Tiedeakat. Esitelm. 1910, I, s. 1 ff. (jämte tillägg 1910, II, s. 57 ff.).

gen gavs genom bulla av den 4 april 1216. Konung Erik fick härvid uttryckligen — och tydligen på egen anhållan — rätt att »i det land hans företrädare vunnit från hedningarne» dra försorg om tillsättandet av en eller två biskopar. Vi lägga märke till Eriks strävan att göra sig till fortsättare av farfadrens och fadrens verk i Finland. Och iögonenfallande är den i påvebrevet förutsatta samverkan mellan konungamakt och kyrka för landsdelens återvinnande åt Sverige, vilken förhållandena åter framtvingat.

Icke heller nu ledde dock det av påven träffade avgörandet till definitiva åtgärder, ty konung Erik dog redan detta samma år 1216, innan han ens fått mottaga påvens honom givna märkliga erkännande och fullmakt. Åtminstone förefaller det sannolikast, att biskop Tomas insatts i sitt ämbete först omkring 1220, eller efter Johan Sverkerssons myndigblivande och kröning, som inträffade 1219. De ordalag, i vilka den nye stiftsherdens verksamhet i det första bevarade, tydligen honom berörande brevet omtalas, synas ge vidhanden, att han då — under året 1220 — först nyligen begynt sin verksamhet.

Att den ifrågavarande urkunden, daterad den 13 januari 1221, verkligen avser biskop Tomas, röjer sig redan otvetydigt därigenom, att den understryker de resultat av en ovanligt kraftig verksamhet som den nye biskopen uppnått och vilka resultat just tala om en sådan eftertrycklighet i arbetet, att någon annan än Tomas icke kan ha varit deras upphov: Den kyrkoprovins som åt honom anförtrotts hade »ånyo bragts under den sanna trons välde», medan de kringboende barbariska folken alltfort ansträngde sig att tillintetgöra den »nya planteringen» [1]. Bisko Toms' nu följande tjugufemåriga verksamhet i vårt land blev som känt av genomgripande, ja oöverskådlig betydelse. Ett någorlunda ordnat kyrkoväsen utbildades förmodligen nu, den finländske biskopens förhållande till ärkebiskopen i Upsala erhöll en regelrätt form, omvändelseverket i det inre landet återupptogs med eftertryck, och förbindelsen med den svenska statsmakten blev åter fastare. Som ett tecken i sistnämnda hänseende har man väl att anse stiftskyrkans och biskopssätets förflyttning 1229 från Nousis till Räntämäki, till den plats där även den världsliga makten hade

[1] Finl. Med. urk. I s. 24

sin stödjepunkt i landet. [1] Att förbindelsen med statsmakten under Tomas' tid ändock mycket långt ifrån hade karaktären av ett strängt beroende, är likväl tydligt, så mycket som denne litade till direkta hänvändningar till påvemakten och i hela sin krigiskt-kyrkliga politik alls ej frågade efter den svenska statsmaktens officiella bistånd. De svåra motgångar Tomas utsatte sig för, och vilka ju kommo honom att förtvivla om möjligheterna att fortsätta verket i Finland, gåvo emellertid statsmaktens företrädare allvarligt att tänka på. En fastare anknytning av den kyrklige ledarens person till rikets centrala styrelse syntes nu nödvändig, och som ett uttryck härför ha vi att anse att till Tomas' efterträdare utsågs en man, Bero, som var icke blott konung Eriks kansler, utan ock enligt krönikan en hans släkting. [2] Liknande var förhållandet med efterträdaren Ragvald, som även uppges varit konungens, eller åtminstone Birger Jarls kansler [3], och slutligen även med Ragvalds efterföljare Kettil, som av krönikan betecknas såsom tidigare vorden konung Valdemars kansler. [4] Alla dessa tre voro dessutom bördiga från Götalanden, vilket yttermera anger deras nära anslutning till konungahuset, vars omedelbara inverkan de tydligen haft att tacka för sin utnämning. [5]

Under Kettils tid förberedes emellertid redan en omsvängning, i det att genom upsala ärkebiskopens ingripande år 1266 ett fullständigt domherrekollegium eller domkapitel upprättas i Åbo. Då detta efter Kettils död 1286 första gången blir i tillfälle att skrida till kanoniskt val, hävdar kyrkan i Finland äntligen gentemot statsmakten i Sverige en autonom ställning och avger därmed sin myndighetsförklaring. Till biskop väljes ock nu, betecknande nog, icke en öst- eller västgöte, utan en upplänning, sigtunapriorn Johannes, och då denne året därpå upphöjes på Upsala ärkebiskopsstol, tar det unga domkapitlet i Åbo djärvt steget ännu längre ut och utser till biskop en av sina egna ledamöter, en i Finland (Rusko) född man vid namn Magnus. [6]

[1] Åbo Domk. Svartbok, s. I.
[2] Porthan, Chronicon, s. 140—141.
[3] Porthan, a. a., s. 142—143.
[4] Porthan, a. a., s. 147.
[5] E. Bergroth säger utan vidare, att konungarne tillsatt dem. Suomen kirkko, I, s. 47 ff.
[6] Porthan, a. a., ss. 153, 157.

Härmed har en rätt lång och märklig utveckling nått sitt slut. Åren 1249—1290 omspänna en tidrymd, som betecknar höjdpunkten av det statliga inflytandet på Finlands nya kyrkoväsen och på samma gång den innerligaste föreningen av stat och kyrka inom detta område, — med stark övervikt för den förra på bekostnad av den senares oberoende.[1] Som ett yttersta tecken därpå kan yttermera anföras, att Bero till staten avstår den skatt kyrkan tidigare i landet uppburit. Och vid ingången till fyrtioårsperioden står Birger Jarls korståg, ett ytterligare insegel på de kyrkliga och statliga intressenas nära inbördes förbindelse och det starkaste uttryck för den svenska statsmaktens på en gång väldiga inre kraftkoncentration och mäktiga yttre utvidgningsförmåga. Men redan Magnus Ladulås finner med sin fördel förenligt att falla undan för de kyrkliga självständighetskraven, och de medgivanden han redan under biskop Kettils tid och på tillskyndan av påve och ärkebiskop gör, bana ohjälpligt väg för nya förhållanden, och därmed upphör det tidsskede i vårt lands historia — det första rent historiska — som i så hög grad karaktäriserats av att statlig och kyrklig makt framgått förenade och den förra, synnerligast mot tidevarvets slut, hållit den senare under sitt förmynderskap. (Forts.)

[1] Porthan, (a. a., s. 150) och Bergroth, a. a. I, s. 47—49, ha även beaktat denna företeelse.

Johan Nigrell.

En tjänsteman från 1700-talets tidigare hälft.

Av

JOHN E. ROOS.

Bland ämbetsmännen i Finland under frihetstidens första decennier innehar överkrigskommissarien, sedermera krigsrådet Johan Nigrell, om ej ett av de främsta rummen, likväl en bemärkt plats. När efter stora ofredens för vårt land fruktansvärda tid, som avslutades genom freden i Nystad, det gälldé att försöka läka de djupa såren, att bygga upp där vargåren rivit ner den under föregående tidsperioder skapade ordningen, när regeringen på många sätt sökte komma landet till hjälp, bl. a. genom att tillsätta kommissioner, som i synnerhet med anledning av allmogens klagomål skulle undersöka förhållandena i Finland, hörde överkrigskommissarien Johan Nigrell till de män, mot vilka de styrandes blickar riktade sig. Han hade då redan genom sin duglighet och sin arbetsamhet lyckats vinna anseende såsom en skicklig och pålitlig tjänsteman. Och när den militära indelningen — Karl XI:s stora verk — efter krigsårens förfall måste revideras, finna vi åter Nigrell såsom en bland dem, på vilka det ansvarsfulla och mödosamma arbetet vältrades. I det ivriga arbetet på skapandet av stabila förhållanden i det av krig och åtta års fientlig ockupation medtagna landet kom han sålunda att taga en verksam del. Hans arbete i landets tjänst har hittills ej annat än i förbigående egnats uppmärksamhet. Vid sidan av frihetstidens stora politiker kan han icke ställas. Han kan, såsom redan antyddes, knappast ens räknas bland de främsta ämbetsmännen från denna tidsepok. Men det synes, som om han dock genom sin verksamhet vore förtjänt av att räddas undan glömskan.

2

Först litet personhistoria. I den, för övrigt rätt fragmentariska tjänsteförteckning, daterad 20 febr. 1728, av Nigrells egen hand, som förvaras i svenska riksarkivet, nämnes intet om födelseår och födelseort. [1] Det heter blott, att han efter privatundervisning i »studier och räkenskaper» efter genomgången examen halvtannat år studerade vid Åbo Akademi. Student blev han, Johan Nigrælius som han tecknar sig, enligt akademimatrikeln år 1700, den 26 november, och hans nationsbeteckning var Viburgensis. Med ledning av mantalslängdernas uppgifter och notiser i domböckerna för Viborgs stad kan man med tämligen stor säkerhet fastslå, att han var född i början av 1680-talet och son till mantalsskrivaren och befallningsmannen Johan Nigrælius, som i sin hemstad synes hava varit en rätt betrodd man att döma därav, att honom år 1687 anförtroddes räntmästartjänsten i staden, och som antagligen ej heller hörde till stadens fattigaste, då han redan år 1681 köpte som det heter i rådstugurättens uppbudsprotokoll »Per Mattssons gård på Siikaniemi för 200 daler Silv. mynt.» [2]

Sina ovannämnda studier vid Akademin avbröt Nigrell d. y., då han år 1702 enligt egen utsago fick börja tjänstgöra såsom landskamrerare i Viborgs län. Antagligen handhade han blott någon biträdande syssla, ty i verifikationsböckerna och landsböckerna återfinnes ej hans namn under räkenskaperna. Snart reste han emellertid över till Sverige för att skaffa sig meriter för vidare befordran, tjänstgjorde några år vid Kammarrevisionskontoret, som på den tiden, före husesynskontorets inrättande vid krigskollegiet, hade mycket att göra med det militära indelningsverket och de till detta hörande militiehemmanen, och måtte där ha visat sig duglig, då han den 11 april 1706 fick den kombinerade krigskommissarie- och fältbokhållarsysslan i Finland. Denna plats var redan förenad med ett stort ansvar. Krigskommissarien i Finland hade enligt instruktionen av år 1654 att se till, att militären i landet fick sin lön efter den upprättade och godkända staten samt att infordra av provincial- och regementsskrivarna riktiga räkningar på av dem utgivna medel, dem han sedan ägde

[1] Saml. Biographica: Nigrell, Sv. R. A.

[2] Rådstugurättens dombok. 1687 p. 591. Sign. X 30. F. St.
D:o D:o 1681 p. 35, 51, 57. X 30. F. St.

att genomgå och då något ej var att därvid anmärka med sin underskrift bestyrkte. I krigskollegiet hade han att inlämna en sluten bok över hela krigsmaktens avlöning i Finland och de medel som till krigsmanshuset influtit; han bivistade själv alla mönstringar och utskrivningar och inlämnade över allt detta i kollegiet en fullständig redogörelse. Skedde ej årlig mönstring, gav han icke desto mindre all äskad och önsklig upplysning om regementenas styrka. Och samtidigt skulle han hålla ett vakande öga över alla de hemman, som voro militären anslagna.

Att Nigrell ej tövade att tillträda sin nya syssla finna vi därav, att han åtminstone redan under sommaren 1706 var till finnandes i sin gamla hemstad, som ju då var brännpunkten för landets försvar och därifrån den energiske general Georg Johan Maijdell ledde kampanjen mot tsar Peter, vilken avvaktande samlade trupper kring sin nya huvudstad. Han befann sig i Wiborg, då tsaren den 11 oktober samma år med en betydande härsmakt oförmodat infann sig »ante portas» i avsikt att genom överrumpling eller, om så behövdes, genom cernering och blokad intaga staden. Den kortvariga belägringen, som redan efter två veckor genom Maijdells skickliga flank- och ryggrörelser måste upphävas, kom han sålunda att övervara och fick där under det häftiga bombardemanget sitt elddop. — När tsaren för andra gången i mars 1710 nalkades Wiborg, nu fast besluten att tvinga den viktiga fästningen till kapitulation, befann sig Nigrell, som under tiden, år 1708, på Maijdells rekommendation fått överkrigskommissariekaraktär, åter i staden. Och när det tappra försvaret efter ett mördande bombardemang bröts den 13 juni, hörde Nigrell till dem, som trots givna löften om fritt avtåg, svekfullt gjordes till krigsfångar och fördes bort till Ryssland. Om hans hustru med barnen — Nigrell hade synbarligen redan under sin vistelse i Stockholm gift sig med Anna Beata Tilas — med våld bortsläpades i samma fångenskap eller om hon frivilligt följde maken är svårt att avgöra. Tillsammans uthärdade de emellertid fångenskapens vedermödor, sist i Wladimir, ungefär 20 mil österut från Moskva, tills den länge efterlängtade freden gav dem tillfälle att återvända till hemlandet. Ett år efter fredsslutet, således år 1722, ha vi dem åter välbehållna i Finland. Och då för tillfället ingen ledig plats fanns att anförtro Nigrell, fick

han som så många andra från den ryska fångenskapen hemkomna krigsmän vänta på placering med åtnjutande av endast en knappt tillmätt s. k. exspektanslön. Det är därför ej förvånande, att han uppbjöd alla sina krafter att få någon stadigvarande, fast syssla. Han hade i denna sak inflytelserika förespråkare. Sålunda inlämnade d. 19 mars 1723 överstelöjtnanten Johan Georg v. Ganschou såsom fullmäktig för dåvarande general en chef Berndt Otto Stackelberg till rådet en anhållan om inrättande på nytt av ett krigskommissariat i Finland eller åtminstone åtgärd därhän, att såsom tillförene i fredstider en krigskamrerare skulle utnämnas med i staten upptagen lön av 500 daler silv. mynt årligen. Och han tillade, att han redan övertalat överkrigskommissarien Johan Nigrell, vilken var »mäkta bekant med ortens beskaffenhet och tungomål» och dessutom redan från år 1706 varit krigskommissarie vid den finske arméen, tills han år 1710 blev fången i Wiborg, att mot nämnda 500 daler övertaga befattningen. Denne hade blott förbehållit sig att få bibehålla sin förra rang och värdighet ograverad och att honom skulle beviljas resepengar för de resor, som han årligen måste göra från Nyslott, genom Fredrikshamn och Helsingfors till Åbo, samt lön för 2 skrivare. Saken föredrogs i rådskammaren den 20 oktober, men fick anstå, då man ej tyckte sig äga full utredning om nödvändigheten av denna befattning i Finland för tillfället. Det gällde ju nu efter kriget för staten att spara, och man hade gärna underlåtit att utbetala de 500 dalrarna. I mars följande år var dock krigskollegiet på det klara med behövligheten av sysslan i fråga och föreslog nu i en promemoria till konungen formligen Nigrell till erhållande av den. Emellertid synes avgörandet ej träffats i för Nigrell önsklig riktning, att döma därav, att denne allt fortfarande uppbar sin exspektanslön och snart användes för andra värv. Han synes förövrigt vid denna tid ha varit sjuklig och svag. Då krigs- och kammarkollegierna i maj 1724 till honom riktade en fråga om de handlingar och räkningar han bort inlämna för sin överkrigskommissariebeställning i Finland före fångenskapen 1710, kunde han sängliggande som han var ej själv träda i svaromål, utan lät blott en sin svåger förklara, att han av general Majdell, såsnart denne förnummit, att fienden tänkte belägra Wiborg, fått emottaga en befallning att kvarbliva i fästningen och sörja för garnisonens förplägning. Men

alla kvittenser och alla räkenskaper, förda under belägringen, hade av fienden förskingrats.

Detta mellanfall tyckes ej ha minskat förtroendet för Nigrell. Redan följande år kallades han till sin första större uppgift i landets tjänst. Riksdagen 1723 hade beslutat med anledning av de klagomål över ämbetsmännens laglöshet och egennytta, som den finländska allmogens representanter framlade, att utomordentliga kommissioner skulle tillsättas för att anställa räfst i Finland och avhjälpa bristerna. Till medlem av den s. k. västra kommissionen, vars område omfattade Åbo & Björneborgs, T:hus län samt Åland, utsågs vid sidan av trenne andra uppskattade ämbetsmän, presidenten i Göta hovrätt Germund Cederhjelm, assessorn Lars Johan Ehrenmalm och häradshövdingen Karl Gustaf Nordberg, även överkrigskommissiarien Johan Nigrell. Kommittén arbetade med stor iver och stort allvar under åren 1725, 1726 och 1727. Kommissionens verksamhet har tidigare utförligt [1] relaterats, och vi behöva därför ej dröja vid den. Det synes vara tydligt, att Ehrenmalm var den ledande bland ledamöterna; Nigrell synes varit den minst framträdande, om också kanske ej den minst verksamme. Man kan med skäl antaga, att han ännu icke vunnit den rutin, som han sedan uppvisade i sin följande verksamhet. Han gjorde ännu lärospån, som senare komma honom väl till pass.

År 1727 voro kommissionens arbeten i huvudsak avslutade, om också den bekanta konflikten med landshövdingen i Nylands och Tavastehus län Stierncrantz upptog kommissionens medlemmar ännu en tid framåt. Nigrell var för övrigt mindre inveckIad i den.

Redan i april 1728 hade regeringen ett nytt uppdrag för hans räkning, ledamotskap i den kommission, som skulle upphjälpa den under stora ofreden förfallna indelningen, närmast i sydvästra Finland. Här kunna vi inskjuta en notis, som ger några drag av Nigrells egen person. Han hade en stor fermeté och lust att skriva suppliker till Kungl. Majestät. Så fort en ledig tjänst

[1] M. G. Schybergson: Bidrag till Finlands inre historia 1721—1731, s. 75—92 och samme förf:s uppsats »Lars Johan Ehrenmalm» i Sv. Litt. skpts i Finland Förh. o. Uppsatser B. III s. 139 ff. Kommissionens handlingar finnas i sv. riksarkivet.

yppade sig, genast var han framme med en ödmjuk anhållan att komma i gunstbenägen åtanke. Denna sin förkärlek för att till högsta ort inlämna underdåniga tjänstansökningar med tillbörligt betonande av sina förtjänster bibehöll han hela livet igenom, varpå också senare bevarats några exempel. Nu, d. v. s. d. 20 mars 1728, skrev han till konungen och sade sig ha hört, att denne »var sinnad att vid amiralitetskollegiet utnämna några amiralitetsråd». Han kunde inte heller underlåta att påpeka att vid en utnämning hans exspektanslön skulle indragas och sålunda besparas kronan. Suppliken hade emellertid inte önskad framgång.

Den 4 april 1728 avlät konungen instruktionen i 8 punkter för den nya indelningskommissionen, utanordnade genom Statskontoret behövliga rese- och underhållspenningar för de tre kommissarierne samt undertecknade fullmakten för dem. De tre män, som skulle fullgöra det mödosamma och ingalunda tacksamma värvet att åter bringa reda i den på förfall råkade roteringen och indelningen, voro hovrättsrådet Olof Wallenstjerna, överkrigskommissarien Johan Nigrell och landskamreraren Johan Svahn. Denna kommissions handlingar finnas bevarade dels i Finlands statsarkiv, dels i Svenska riksarkivet. Protokollen förvaras samtliga i original i Statsarkivet.

Det gällde för de tre kommitterade att resa genom hela området från socken till socken för att överlägga med ortsborna, representerade av nämndemännen, anteckna alla hemman, som skulle inroteras, värdera dem, delvis ånyo rev- och skattlägga dem, samt sammanföra dem i ungefär lika starka rotar — ett ofantligt arbete i betraktande av tidens och landets rätt bristfälliga kamerala förhållanden. Förrättningarna började d. 16 juli i Rödilä länsmansgård i Rimito i landshövdingens, Otto Reinhold Üxkulls, närvaro. Under sommaren fick man skärgården klar, och d. 14 aug. kunde man redan sammankomma i Åbo stad, som det heter i protokollet »i herr överkrigskommissarien Nigrells kvarter» — han synes sålunda redan ha nått ett visst välstånd. Så sammanträdde man gång på gång under fortsatt arbete, och i slutet av år 1728 hade man verket i huvudsak färdigt. Såsom bevis på Nigrells samvetsgrannhet kan anföras, att då vid mötet d. 11 december 1728, notarien läste upp den förteckning,

som skulle avsändas till livdragonregementet för godkännande och underskrivande, Nigrell förklarade sig »ej kunna vara säker på, att denna förteckning rätt fattad är, emedan terminerna varit så korta, att man ej hunnit deducera och justera protokollen, som likväl ske bort, utan nu måste förfärdiga förteckningen blott efter memorialprotokollen.» Men då Thomasmässan stundade och regementet dessförinnan måste få förteckningen, så måste det få gå. Nigrell reserverade sig i alla fall mot intagandet av ett hemman, som ej bort ingå i förteckningen. Den 3 juni 1729 kom konungens tillstånd för kommissionen att få åtskiljas. Följande år d. 6 november kallades den dock åter till möte i Åbo stad för justering av besluten och verkets slutliga fullbordan. — Det är intressant att bläddra genom den tjocka volym, som kommissionens protokoll med alla bilagor, promemorior och brev bildar. Den vittnar om ett energiskt och målmedvetet arbete av alla dess medlemmar. Nigrell med sin sakkännedom i liknande värv från västra kommissionens arbeten, synes ha spelat en rätt framträdande roll. Med flit, omsorg och samvetsgrannhet deltog han i arbetena. Han uttalade sig ofta och alltid med klokhet.

Nigrell blev den som ombetroddes med uppdraget att personligen överbringa de nya indelningsverken till vederbörande i Stockholm. Under försommaren 1731 reste han över till Sverige och vistades sedan i huvudstaden flere månader framåt. Detta framgår av en skrivelse av honom till konungen av den 16 december samma år, [1] där han anhöll om resepengar för tiden 1 juni—1 dec. 1731. Den 10 juni hade han fått veta, att han utnämnts till ledamot i den nya indelningskommissionen för Österbotten. Dagen därpå hade han inför Kungl. Majestät avlämnat Åbo hövdingedömes indelningar. Men då man i Stockholm ville, att han *där* skulle avbida den nya indelningskommissionens instruktion — den emanerade för resten först den 12 jan. följande år —, så anhöll han om detta bidrag, emedan han denna tid måste utom hushållet i Åbo underhålla sig själv i Stockholm. I riksregistraturet finnes också för den 20 januari 1732 en anteckning om att en summa på 200 daler silv. mynt beviljats för ändamålet, vilket var generöst i betraktande av att något tidigare, den 6 sept.,

[1] Skrivelsen bland Biographica: Nigrell. Sv. R. A.

Nigrell fått uppbära en extra belöning om 600 daler silv. mynt dels för, som det heter, »sina utmärkta tjänster vid arbetet med indelningen i Åbo och Björneborgs län», dels för det arbete, som förestod honom i Österbotten. Det tillades dock försiktigtvis, att den senare utanordnade summan kunde avräknas på det belopp Nigrell vid förrättningens i Österbotten slut ägde att uppbära. [1]

I den nu tillsatta indelningskommissionen för Österbotten, som skulle lägga slutstenen till det stora verk, vars grund lagts av Karl XI, sutto utom Nigrell landskapets nitiske hövding Robert Wilhelm v. Essen, chefen för Österbottens regemente — den enda i landskapet stående truppformationen — greve Gustav Creutz och generaladjutanten Hindrich Johan von Knorring. Landskamrer Widbom förde protokollet. Dess vidlyftiga i 10 punkter avfattade instruktion av den 12 januari, refereras av dr Einar Juvelius i hans uppsats »Ruotujaon toimeenpano Pohjanmaalla» [2] Där skildras också i allmänna drag kommissionens arbete, varför vi icke här närmare behöva ingå därpå.

Nigrell kunde nu ställa hela sin rika erfarenhet från föregående tillfällen till förfogande. Han synes också med iver och energi hava deltagit i det nya arbetet. Att han ändock icke försummade tillfället att hålla sig framme för någon fast tjänst, som skulle ersätta mödan i dessa kringflackande kommittéer visar oss en ny supplik av den 15 maj, där han anhåller om fast anställning och hänvisar till sina förtjänster samt den ömkansvärda omständigheten, att han i 12 år dvalts i svår rysk fångenskap.

Emellertid pågick arbetet i Österbotten, sedan det den 22 februari vidtagit i Kemi socken. [3] Arbetet pågick under högtryck under åren 1732 och 1733. Den 14 augusti sistnämnda år sammankommo sedan representanter för varje socken i Södra Österbotten till Vasa för att underteckna det färdiga knektekontraktet; den 27 i samma månad undertecknade norra Öster-

---

[1] R. R. i Sv. R. A. Krigsexpeditionen.

[2] Festskriften till prof. E. G. Palméns 70-årsdag, sid. 91—109.

[3] Tyvärr ha kommissionens protokoll ej bevarats. De återfinnas varken i Finlands statsarkiv eller Svenska riksarkivet. Också i sv. krigsarkivet ha de av. förf. förgäves efterletats. Antagligen brunno de upp vid den stora branden i Wasa år 1852, då länsstyrelsens arkiv blev lågornas rov. — Av kommissionens i sv. riksarkivet förvarade brev till Kglt. Maj:t kunna ändock flere upplysningar vinnas.

bottens fullmäktige samma kontrakt i Brahestad. Den 12 december godkändes det slutligen av konungen och tillämpades från följande års början.

Nigrells andel i det stora arbetet var säkerligen betydande. Han ägde visserligen ej på förhand den kunskap om landskapets förhållanden, som landshövding v. Essen och överste Creutz, vilka redan tidigare flere år vistats i Österbotten, men hade i stället sin större rutin och sin erfarenhet vid dylika värv. Vid jämförelse mellan handstilarna i Nigrells egenhändiga meritförteckning av år 1728 och hans brev, av vilka några finnas bevarade bland Österbottens regementes handlingar i statsarkivet, skall man finna, att flere av kommissionens promemorior äro av hans hand. Och dock fanns en särskild sekreterare att tillgå. Detta tyder på att han själv gjort utkastet till och uppsatt dem. Speciellt synes hans andel i arbetet blivit större, sedan v. Essen i maj 1732 avlidit och kommissariernas antal sålunda decimerats. — Hade protokollen funnits bevarade, skulle de säkerligen också vittnat om Nigrells nitiska verksamhet.

Indelningsverket i Österbotten var Johan Nigrells största och mest vägande arbete i fosterlandets tjänst. Med stolthet visade han också på det, då han mer än ett decennium senare vid vakans sökte posten som landshövding i samma landskap.

I sitt privata liv hade Nigrell emellertid att kämpa med stora ekonomiska svårigheter. Därom vittna ett par utdrag ur Vasa stads domböcker [1] från den tid han arbetade i Österbotten och bodde i Vasa. År 1734 blev han av handelsmannen och riksdagsmannen David Cneiff stämd inför rätta för att han ej betalat hyra för den bostad i dennes gård, som han bebodde. Summan var dock ej större än 60 daler kopp. mynt. Och år 1737 besvärade sig Nigrell ända upp till Kungl. Maj:t över att magistraten i Vasa för obetalade kronoutskylder à 22 daler 28 öre låtit hans egendom övergå exekution och utpantat en dyrbar silverbägare, det trots att han enligt egen mening formellt ej alls varit innevånare i Österbotten eller Vasa.

Indelningen i Österbotten var som nämnt Nigrells sista större arbete. Hans användbarhet i slika värv gjorde visserligen, att

[1] Kämnersrättens Domb. v. 61 p. 113. f.

då regeringen år 1737 ärnade revidera och förbättra indelningen i svenska Karelen och för ändamålet till och med redan vidtog åtgärder, Nigrell på förslag av krigs- och kammarkollegierna, utsågs till dennas ledare. Instruktion för honom såsom indelningskommissarie finnes bevarad bland kollegiernas utlåtanden till konungen i Sv. riksarkivet.[1] Detta arbete blev emellertid aldrig fullbordat. På grund av allmogens motstånd måste det snart nedläggas.

Samma år erhöll Nigrell som belöning för visat välförhållande i tjänsten och kanske som en tröst för att han ej bekommit någon fast ordinarie befattning titeln krigsråd, alltså endast »honoris causa».

Från denna tid känna vi Nigrell allenast såsom en trägen och ihärdig supplikant hos Kungl. Maj:t, så fort någon passlig befattning blev ledig att tillträdas. År 1741 anhöll han om en påtänkt ordinarie krigsrådsbeställning och i aug. 1743 om överdirektörsbefattningen vid postväsendet. I det förra fallet utnämndes ej alls någon sådan ämbetsman, och i det senare fallet hade ständerna vid riksdagen 1743 redan tidigare avgjort ärendet till förmån för en annan. Lika olyckligt gick det då han i september samma år ansökte om kammarrådsbeställningen i kungliga kammarkollegiet, efter landshövdingen v. Groth. Han blev förbigången av en mera meriterad konkurrent.

År 1746 blev landshövdingeämbetet i Österbotten ledigt efter greve Gustav Creutz, samme man som förut i egenskap av överste för Österbottens infanteriregemente deltagit i den österbottniska indelningskommissionens arbeten. Nigrell ville inte lämna tillfället obegagnat. Den 8 september var han färdig med sin skrivelse till höga vederbörande. Det var åter en ödmjuk supplik att hållas i gunstbenägen åtanke, då tjänsten besattes. Såsom merit anförde han att han »i grund kände landets situation och beskaffenhet, som beskrivningen av d. 19 sept. 1734 om vart och ett hemman bestyrker», att han kände folkets »vitae genus» samt »kunde sysslorna» och slutligen att han var språkkunnig. Han uppgav att han kunde väl finska språket och även »vid occasioner någorlunda väl hjälpte sig med ryska språket». Det senare var naturligt-

[1] Den karelska kom:s handl. ävenledes i sv. riksark.

vis en följd av hans långvariga vistelse i Ryssland såsom krigsfånge. Nigrells åberopade förtjänster vägde dock ej tillräckligt. Det var ej vanligt, att ofrälse män ställdes på poster som denna. Den 3 november utnämndes till landshövding över Österbotten krigsrådet Gustaf Abraham Piper, som sedan i 15 år kvarstod som sådan.

Här kan vår framställning av Johan Nigrells liv och verksamhet sluta. Från och med 1746 saknas hans namn i de handlingar, där vi tidigare sökt upplysningar om honom. Det är troligt, att han ej mera framträdde i det offentliga livet. Han bör ju även vid denna tid ha hunnit ett stycke in emot 70-talet. Antagligen slutade han sina dagar i Stockholm, där vi senast träffade honom. Hans tvenne döttrar Helena Christina och Catharina Margaretha, båda födda i fångenskapen i Ryssland, dogo i Stockholm på 1770-talet.[1] En son till honom, Eric Nigrell, tjänstgjorde såsom officer vid Åbo läns infanteriregemente.

Den bild vi av det ytterst knapphändiga källmaterialet få av Johan Nigrell är i mycket sympatisk. Han var den flitiga, dugande och samvetsgranna ämbetsmannen, vars arbete på många hål kom fosterlandet till godo.

[1] **Winterska** samlingen i F. St.

Meddelanden och aktstycken.

Utdrag ur G. A. Ramsays dagbok under fälttåget i Tyskland 1813.

III.

October Månad.

1. Ordres ankomma att afgå till byn *Gütrichow*. Hit ankommer Bataillon sent om afton. Hos Regements Chefen i dess Quarter äro vi nu alla officierare samlade. — Herr Öfver Hofmunskänken Holmblad har på sin Herres Ordres tillagat en rätt god soupé. Hunger och trötthet kryddar än ytterligare hans anrättning. Vi finna den således magnifique — och äga skäl att gläda oss öfver vår framkomst till Gütrichow. En vandringsman, en soldat, en resande, som under sin färd ofta varit utsatt för behofven, ofta erfarit olika bemötanden, känner rätt hvad det vill säga, att vid framkomsten finna sig emottagen af ett uppdukat bord, och af glada menniskor.

Vår Chefs godhet, dess glada lynne har angenämt verkat på dess gäster, och sällan torde en Conversation varit mera liflig, glädjen vid bordet så allmän, som nu vid vårt — då i detsamma en Husar inkommer — aflemnar Ordres till vår Befälhafvare. De brytas och innehållet förlänger något en och hvars ansigte. Wermelands Jägare beordras — att genast uppbryta och afmarchera till byn Rietsmeck. Emellan tänderna göres väl en och annan recension öfver innehållet af de erhållne Orderne, men vi glömma dock dervid ej vår pligt, att skyndsamt lyda. Ställning slås, Bataillon formeras, marcherar, men att sådant ej är af fri vilja, utvisar nog tystnaden i ledet, ty likasom efter aftal tiga nu alla. — Denna stumhet tynger dock i längden Soldaten, mer än hans ränsel, han återtager derföre gerna ett gladt lynne. Vi hafva redan bortglömt vår motgång. — Marchen går nu lättare och vi framkomma om natten till *Rietsmeck*. Här blifva vi aldeles hoppackade. Byn är ej stor, och redan förut belaggd med Skånska Husarer. — —

4. Uppbrott. Vi ankomma åter till den öfver Elben, vid Rosslau i båtar slagne bryggan. Här sammanstöta flera Corpser, hvarefter vi

passera Elben, marchera genom *Dessau*, som fienden, hvilken nu dragit sig åt Leipzig, utrymt, och intaga ½ mil ifrån denna Stad, i byn *Toerten* Canton.

Jag blifver inquarterad hos Scholmästaren i byn. Dagens marche har varit ganska angenäm. Väderleken förträffelig, nejden likaså, och den Stad, vi genomtågat regulier och välbyggd.

I alla hus sågos i fönstren innevånarne nyfikne betrakta de intogande Svenskarne. Våra blickar rigtades också mot dem, ty det i Tyskland allmänna ordstäf — Leipzig und Dessau in Sachsen, wo die hübsche Mädchen auf die Bäumen wachsen, gjorde att nyfikenheten på vår sida, säkert var vida större, att intresset var det — derom bör icke könet tvifla. Det är säkert dem icke obekant, att de näst äran, innehafva första rummet i Soldatens hjerta. Att bedömma sanningen af det nämnda ordspråk, tillät oss icke nu vår hastiga genommarche. Emellertid var det hvarken bristande syn, eller bemödande att söka, som ej lät oss finna de utlofvade Cirkassiskor. Förmodligen lära regulliera Skönheter vara lika tunnsådda i Dessau, som å andra orter.

En lika oväntad, som glad nyhet, mötte oss här i Staden. Lieutenant Ericson, som vid affären här den 28:de ihjälsköts och qvarlemnades på platsen, hade likt vår Frälsare på tredje dagen uppstått ifrån de döda. Icke blott af en Mousquette kula träffad genom Hufvudet; hade han ännu af några Franska soldater, hvilka bortröfvat dess medailler, blifvit vid visat tecken till lif, ytterligare slagen med gevärskolfvar, hvarpå som död, af dessa kastad i en Canal, han på andra dagen af innevånarene upptogs, inbars, åter kommit sig före. Nu skötes han af den härboende Princessans af Anholt egen läkare. Några officerare af Elfsborgs Reg:te sprungo vid denna underrättelse ur ledet, för att uppsöka den redan bland de dödas antal räknade Kamraten.

7. Arméen sammanstöter vid Dessau. Brigaden formeras. Vi marchera mot Leipzig, samt intaga Bivouaque vid *Radegast*, en liten illa byggd Stad. Vår marche har i dag skedt Colonne vis, hela Division har varit förenad. Det Svenska Arméen åtföljande, under Capitaine Bogues befäl stående, Engelska Congrewska Raquette Batterie, har gådt jemte vår Colonne. Jag har begagnat en stunds rast för att bese inrättningen af detta fruktansvärda vapen.

Attiraillen dertill är aldeles likt med det, för ett fot Artillerie brukliga. Raquetten fästad vid en stång får genom dennes mer eller mindre sluttning mot en af 3:ne stänger formerad ställning den erforderliga elevation, och påtänd beskrifver en Parabole under sin fart. Dessa stänger ihopslås och läggas till transport å en Lavett, till utseende aldeles lik de vanliga Kanon Lavetter. Bivouaque. Vacker afton.

8. Till byn *Capell.* Skrifveri och mängd af Ordres.

9. Vi hafva redan på morgonen lemnat vår Canton och framgå nu Colonne-vis i vår anbefallte kosa. Hvarje steg framåt mot Södern ökar intresset af vår promenad. En jemn omvexling af nya föremål. Det

vackra landet vi genomgå, allt detta lättar vår marche, lättar sinnet och gör det öppet för glada intryck. Bataillon framkommer mot afton till byn *Saltzfur.* — Af Skaraborgs Regemente förlägges äfven i denna by. En mängd officerare blifva inquarterade hos Herr Amtman. Jag är bland deras antal. Vår värds ameublement förråder redan, att han är en man, som vet att: *nager entre deux eaux.* Portraitter af de förenta Monarckerne falla oss genast i ögat. De måtte vara nyligen upsatte! Ty ehuru den kloka H:r. Amtman låtit dessa höga Herrar gå framom sitt Avantgarde, har han ändå, förmodligen af samma instinkte, låtit det fiendteliga Arrière gardet vinna litet försprång. — —

10. Höger om, Marche, och direktionen är gårdagens. — Alla Armée Corpser närma sig nu Leipzig. — Vår marche i dag är ovanligt sträng. Ganska korta halter göras. Sent framkomma vi till byn *Wertherthan,* och vid densamma intager Brigaden bivouaque-Kettlarne på elden. Halmhyttor uppbyggde. Soupén färdig, intagen och Sällskapet gånget till hvila.

11. Tidigt uppstå vi från våra lägerställen. Morgonen är kall och här vankas ingen Caffé kopp, att morgna sig med, ingen besker sup, att skottställa magen, sådant allt är hos oss ej att tillgå. Vi trösta oss, anse dem för öfverflöds artiklar, och nöja oss med våra i askmönjan stekta potäter.

Solen som dock snart sprider värme öfver fälten: återgifver och oss, den i våra leder; muntra fortsätta vi marchen. Vi gå genom *Gröbzig,* en liten och illa byggd Stad, genom *Bernburg,* utvid hvilken rastas en timme. Denna Stad, en af de vackraste vi hittills genomvandrat, har ett förträffligt läge å ömse sidor af Saale floden. Innevånarenes antal skulle uppgå till [?],000 Personer. Nejden omkring är mycket Couperad. — Ifrån vår Rasteplats visar sig på afstånd staden *Calbe.* Omkring kl. 4 eft. m. ankomma vi till Gröna, en utmärkt vacker och välbyggd egendom, tillhörig en Enkefru Friherrinna von Crosck. Denna egendoms sköna åbyggnad ger den utseende af ett Slott.

Sjelfva Hufvudbyggnaden ligger tätt vid Saale floden. Afståndet från Bernburg är endast en half mil. På Gröna har fordom varit ett af de bästa Stuterier i Tyskland. Numera finnas här ganska få hästar.

Vi emottogos på det mest artiga sätt af den älskvärda Baronessan. Hennes man har varit en af Landets betydligaste Embetsmän. Hon har söner vid Preussiska Arméen, blott 2:ne döttrar äro hemma. Husets välstånd och dess inbyggares bildade sällskapston, skänka oss nu, så i Physiskt, som Moraliskt hänseende, en länge saknad njutning.

Öfverste Bergencreutz med flere Officerare af Elfsborgs Regemente äro nu jämte oss här inquarterade. — —

13. Klockan 9. om morg. uppbryta vi och lemna det behagliga Groena. Redan långt skiljd derifrån, erfar jag ännu ett prof af dess älskvärda innevånares artighet. Friherrinnan har till häst afsändt en Kammartjenare, för att uppsöka vår Bataillon, och återlemna en quarglömd

(mig tillhörig) slängkappa. Under önskan af många sådana dagar, som dem i hennes hus, fortsätta vi nu vår marche. Landet börjar åter att antaga ett mera slätt och enformigt utseende. Bivouaque invid staden Köthen.

14. Vi förändra den förr intagne Position. Rast. Bivouaque.

15. Vi marchera genom Staden *Köthen*, förbi staden Grötzig till *Neutz* en by, invid hvilken bivouaqueras. Köthen är en välbyggd och temmeligen stor Stad, med 7,000 Innevånare. Arméerne börja nu att concentreras. Vid Köthen träffa vi en Corps Ryskt Infanterie, hörande till General Worontzows fördelning.

16. Med forcerad marche framrycka vi nu emot Leipzig, att förena oss med våra Stridskamrater och gemensamt dela faran och äran. Der den förre icke är, finnes ej eller för Soldaten den sednare. Tanken härå och ljudet af kanonerne, som nu dåna ifrån Leipziger sidan, lätta vår marche, som går öfver en fortsättning af vidsträckta sandfält.

Vi gå förbi *Halle*, hvilken Stad vi lemna till höger och intaga sent om afton Bivouaque invid byn.

17. Klockan 2 om morg. afmarchera vi. Vår Point de vue är Leipzig och steget ökas allt mera för att hinna detta vårt mål. Måtte vi ej likt Pappenheims Corps, som äfven i vår direction ilade fram — till dessa för hvarje Svensk så beryktade fält; dela dennes öde, att komma för sent våra Vapenbröder till hjelp! Tiden förändrar lynnet; men ännu hastigare politiquen National intresset.

Vi framrycka nu att bistå våra förfäders Fiender. Å samma väg med Pappenheim, i samma afsikt att understöda Österrikare, anrycka nu Svenskar. Sträng är i dag vår marche, vi gå förbi Staden Landsberg.

Denna Stad ligger likt en Bergfästning på en betydlig höjd och synes redan på ett långt afstånd. Bivouaque vid *Frejroda* by. Äfven i dag har det dånat från Leipzig, men elden har ej varit lika liflig som gårdagens.

18. Tidigt uppbryter Svenska Arméen ifrån dess Bivouaque plats vid Frejroda och marcherar på Leipzig. Hvilka förfärliga åskor tillkännagifva oss icke nu denna Stads grannskap. Snart visar sig äfven blixtrarne! Omkring kl. 1 e. m. passera vi byn Schönefeld. De här hopade lik, de ännu brinnande ruinerna af de få quarstående husen, vittna om huru hårdnackad den strid varit som här ägt rum. Denna by är nyligen eröfrad utaf Ryska Trouppe af Langerons Corps.

Vi gå öfver Partha floden vid Plaussig, framrycka närmare mot Leipzig — och uppställes Svenska Arméen som Reserv Corps vid byn Breitenfeld. Trouppe af General Bubnas Corps, hörande till Pollska (Bennigsens) armée, stötte här till Svenskarnes venstra Flanque. Wermelands Jägare där den yttersta Bataillonen ägde till knäkamrater en Bataillon Slavonska Jägare.

Omkring 400,000 man af alla Europas Nationer, — ja äfven af

Asiens folkstammar, hafva här hopat sig, och den Hufvud Bataille, hvaraf vi nu äro såväl åskådare, som åhörare torde icke till dess mängd af Stridande, till det antal af Eldgap, som oupphörligt bland dessa framslunga döden, någonsin ägt sin like.

Den i tjocka moln, ned emot jorden sig sänkande krutröken, som insvept allt i ett Chaos, ty endast de närmaste Troupper kunna skönjas. De mot höjden uppstigande lågor — af å alla håll brinnande byar. Granater och Raquetter, som då och då, likt hastiga Metheorer lysa af röken omgifne, mot hvarandra i mörkret stridande massor. Ljudet af öfver 1,500. kanoner, som nu oupphörligt gifva eld — af Gevärs-salfvorne, blandadt med knallar af itända Ammunitions vagnar — Arméernas Hurrarop. — Detta är hvad vi nu se och höra.

Efterverlden skall säkert med förundran läsa berättelsen af denna dag, och om de Folkmassor som här möttes.

Hvarje krigare som härifrån återvänder, skall säkert till sitt hem medföra och intill sena ålderdomen bevara hugkomsten af Fälten vid Leipzig.

Af Svenska Arméen blifver endast en del af Artilleriet beordradt emot fienden. Sluteligen upphör mot afton Elden. Å alla håll höres nu stoj och larmande. Då och då vexlas än ett och annat skott. Skymningen nekar oss att se Arméernes position. — Endast af de upptände Bivouaque eldarne kunna vi sluta till densamma. Ännu ses byar brinna. Hurrarop höres ibland Colonnerne. Fienden skall hafva börjat dess återtåg, men än är han mästare af Staden, och de närmast denne belägne byar.

Vi Bivouaquera i vår innehafde ställning. — Merkvärdigt nog, att den plats Svenskarne nu occupera, eller fältet vid Breitenfeld, är detsamma der våra förfäder under den store Konung Gustaf Adolfs anförande, besegrade deras fiender. Vid denna by var det som Bataillen den 3:je September 1631 egentligen stod.

19. Att intaga Leipzig som än envist försvarades af Fiendens Arriere Garde, hvilket här betäckte den retirerande Arméen, och skyddade den ifrån förföljande; hade flera Colonner rigtade emot de åtskillige Stadens Portar, ur de Allierades leder framryckt. Af Nordarméen afgingo Troupper, att storma Grimmaiska och Hinther Porten. Sedan de under Prinsen af Hessen-Homburgs befäl beordrade Preussiska Troupper först gjort anfallet, men blifvit repousserade och nämnde Prins blesserad, afmarchera vi kl. ½ till 10 f. m. 6 Svenska Jägare Batailloner mot Hinther Porten. Mötte af en liflig eld, ifrån de på gatan mot oss rigtade Kanoner, af det bakom stående Infanteriet, af de bakom Murarne i Trädgårdarne, i husen, i Kyrktornen logerade fiendtelige Tirailleurer, försvårades vårt anfall. Det i têten anryckte Artilleriet blef snart demonteradt — Hästar och folk undanskjutne. Infanteriet framgick, men ordningen var förlorad. I stället för att, utan något uppehåll med onödigt skjutande i storm steg framrycka, stad-

nade den i Têten gående Bataillon och såväl af denna, som af de öfriga skötos mest mot husen, hvarifrån de Franska Tirailleurerne oupphörligt gåfvo eld. —

Wermelands Jägare som då Bataillonerne anryckt mot fienden, med beräkning af Regementernes anciennitet, nu således såsom de yngste, innehade sidsta rummet, stodo länge i Queuen, och utan att kunna lossa skott, utsatte för Fiendens. Snart tillhörde dock ej mera äran att vara i têten, uteslutande den Corps, hvilken Rangrullan dertill bestämdt. Af alla Corpser skyndade sig på anmaning frivillige framåt. General Adlercreutz (Chef för Norra Tyska Arméens General Stab) ankom sjelf för att rätta den oordning, som dels genom den i början af affairen dödskjutne, Colonnen ledande officeren af General Staben, Major von Döbelns frånfälle, dels genom Trouppens onödiga uppehåll med skjutande mot de i fönstren ställde Franska Tirailleurer uppkommit, och Svenskarne, iakttagande mera ordning, framryckte vidare. Till dem slöto sig äfven nu 5 Ryska Jägare Bataillonen.

Emellertid hade de Allierade, genom de öfrige Stadens portar, der de med undantag af den Grimmaiska samt Halle, erfarit mindre kraftigt motstånd, nu från alla sidor inträngt och kl. ½ till 1 var Leipzig intagen.

Den å gatorne sammanskockade Trossen, Ammunitions vagnar och Artillerie, den sprängde stenbryggan öfver Elsterfloden, den ena af de 2:ne andre af Fransmännen häröfver slagne bryggors instörtande under den tyngd af Folk och Tross, som derpå hopat sig, allt detta försvårade dessa käcka Krigares Retraitte, som nu här i mer än 3:ne timmar emotstådt de Allierades anfall. Deras lott som ej fallit, blef således nu fångenskap. Men äfven de Allierade förlorade betydligt vid denna stormning. Troligen föllo ock många för hvarandras kulor. Under den brokiga hvimmel af alla Nationer, som här från olika håll framryckte, var det svårt att skilja Vän ifrån Fiende.

Svenska förlusten under Stormningen, inberäknad Artilleriets under gårdagen, utgjorde 3 officerare dödskjutne, 10 blesserade, 48 man dödskjutne, samt 3 Under officerare och 172 man blesserade. Deraf förlorade Wermelands Fältjägare 1 Officer, Capitaine Sabelfeldt dödskjuten, Major Liljeström blesserad, samt några och 40 man döde och Blesserade. —

Frivillige af denna Bataillon hade på tillåtelse af Befälhafvaren för densamma, vid inmarchen stormat ett Franskt sjukhus, belägit till höger invid sjelfva Porten. De i fönstren här logerade Fransyska Jägare, hade ganska mycket oroat den Svenska Colonnen. — Efter att genom väggen inbrutit, och ur detta hus fördrifvit dessa Tirailleurer; framryckte detta Detachement af Wermelands Jägare, till hvilket äfven omkring 30 man Preussare förenat sig, genom Trädgårdar hvarutur de här embarquerade fransmän förjagades, vidare framåt utmed en Canal, och i skygd af dennes brant docerande strand, gingo de den

Franska Colonnen nog nära. Länge blefvo de i denna ställning (emellan Fiendens och sina Landsmäns eld) liggande, men betäckte såväl af den branta stranden, som den framföre liggande Alléen, voro de föga blottställde, då deremot deras egna skott, så mycket säkrare borde träffa.

Sluteligen upphör elden å Franska sidan. En mindre Cavallerie Corps framrycker. Det långsamma i deras frammarche, gifver den äldste Officeren vid den här avancerade Corpsen anledning att förmoda i dem öfvergående Sachsare, hvarföre på hans befallning de Svenska Jägarene äfven upphöra att skjuta. Cavalleriet har redan gådt förbi dem, då åsyn af en anmarcherande Infanterie Colonn, som snart upptäckes vara Fransk, visa dem faran af deras läge och af det misstag, som nära föranledt denna lilla Troupps totala förstöring eller fångenskap.

Följande den branta stranden, söka Wermelands Jägare, att ännu upphinna egna eller Allierade Trouppcr, men afskurne af de redan emellan dem och deras Landsmän framryckte Franska Cuirassierer, hvaraf en del återvändt att hugga in på dessa Skarpskyttar, och förföljd af det öfverlägsne fiendtliga Infanteriet, är det endast en hastig retraitte och möjeligheten att hinna framom detta Cavallerie, som ännu kan rädda. Denna bedröfveliga utsigt, har och under deras återtåg upplöst all ordning. — De draga sig tillbaka, längs med Canalen, möta sluteligen en inmarcherande Preussisk Colonne, formera sig åter och tillstöta snart derpå sin egen Bataillon. — Affairen var då de återkommo och nu slutad. Dessa Fransmän som anfallit, hade inneslutne af de Allierades Colonner snart nödgats gifva sig. — På ett Torg i förstaden formerades nu åter våre hopsmäldte Jägare Batailloner. — Wi rasta här en stund. — Det allierade Cavalleriet framrycker och kort derefter kl. omkr. 1 ankomma FRANTS, ALEXANDER, FREDRIC WILHELM och CARL JOHAN, omgifne af deras talrika Stab. — De passera oss förbi. Fångar införas hvarje ögonblick, de anmäla sig och sjelfva. Prinsen af Hessen är äfven deribland. Sachsiska Gardet marcherar emot oss. Det har under stormningen stått uppställdt som vakt för sin Konung, hvilken här quarstadnat, och således, ehuru dock sjelfvilligt blifvit de Allierades fånge. Med full beväring går denna utmärkt sköna Troupp öfver till de Allierade, förmodligen att förena sig med de Landsmän, som redan i går lemnade de Franska Örnarne.

Omkring kl. 3 e. m. återgå vi ifrån Leipzig, och intaga vår förra plats i Arméens linie. Å densamme bivouaqueras. I sanning är hvilan nu välkommen.

* * *

På detta ställe i sin skildring gör förf. ett uppehåll för att fastslå, att han beskrivit de sista märkliga dagarnas händelser blott ur en subalternofficers »nog inskränkta» synpunkt och uteslutande med beaktande av den bataljons öden, vilken han tillhörde. Då han nu sex år

efteråt roat sig med att under lediga stunder sammanställa sina under kampanjen förda anteckningar, hade han emellertid velat göra ett försök att fylla denna väsentliga brist han hos dem funnit, och på denna grund lät han nu vid den slutliga redigeringen av anteckningarna en översättning av den tyska generalstabsrapporten om denna batalj inflyta på denna punkt. Vi lämna denna bilaga därhän såsom upptagande ett vidlyftigt utrymme och förmodligen redan känd i den krigsvetenskapliga litteraturen.

Däremot må här några rader hänförande sig till den 19 oktober återges ur Ramsays originala fältdagbok, av vilken ett (renskrivet) exemplar även finnes bevarat bland hans papper. I sin impulsiva omedelbarhet utgöra dessa kortfattade, avbrutna satser, i vilka han återger sina intryck av den märkliga dagens stridshändelser, psykologiska dokument av intresse:

Den 19 October.

Denna dag tillsammans med österrikare — Slavonier af Gref Bubnas Corps — äfven med Blücherska [?] Armée Corpsen — Öden — många å denna dag — Cavallerie Attaque — Misstag i Trouppen — på pointen att blifva [...........] — frälst af lyckan och ödet — passage under en brygga — Stöter på en preussisk Corps — Franska Cuirassierer — Infanterie förmodeligen Badiskt eller Würtembergskt — Saxiska Gardet — öfvergår till oss — Skön Trouppe — Vi återformeras på ett litet Torg — Cavalleriet framrycker — 4 Monarker till häst ankomma — Prinsen af Hessen ibland fångne — vi rycka tillbaka ur Staden — återtaga vår förra Bivouaque — — Hvila — vet Gud välkommen —.

* * *

21. Begrafning. Blifver Compagnie Chef *ad interim*. Detacherad för att med Compagniet afgå till Halle, marche genom Byarne Schönfeld, Gidritsch, Möckern till Waren en stor och välbyggd by med Hoff, intager Canton å det sednare, ovan vid detta lefnadssätt, utmärkt väl logerad, förbrända byar, mängd av blesserade.

22. Förbi Staden Skenditz till Halle, återsyn af vår Tross, i sanning högst agreabel revue. Besök hos Kommendanten en Preussare. Intager quarter.

23. Utgången i afsigt att bese Staden, som är antiquet byggd, med irreguliera gator, men ägande en liflig handel och läget ganska vackert. Gammalt Slott, utsigt den mest vidsträckta från Kyrktornet. Den blandning af alla Nationer här nu är, förefaller ovant för ögat, en dylik blandning af alla Nationers militär kan och ej annat än genom en Suite af sådane händelser, som de passerade, äga rum, här i Staden äro nu — 8,000 man blesserade af alla Nationer. Dagligen hitsläpas af Landsboerna en mängd deraf, äfven hit krypa sjelfva stundeligen sådane. — — — — —

November [1].

— — — — — — — — — — — — — — — —

19. Genom Kirchweien, Barum, Bienenbüttel till Lüneburg. Svår inquartering. Lätt marche. Sång. Ärerport uppbygd för Kr. Prinsen. — — —

26. Utryckte Bataillon och blef i flera byar utmed Elben förlagd att utgöra Förposter. Posterad med 20 man i byn Sassendorff. Marche genom Lüdershausen och Artelnburg, nära granskap med fienden, åtskiljde endast af floden. Våra Patrouiller och Vedetter vexla skott med hvarandra.

27. Stilla å ömse sidor. Inquarterad hos en Smed. Största vaksamhet, jemn Patroullering. Utsigt af Staden Lauenburg, på andra stranden af floden, gent öfver belägen — Franska Högquarteret. — —

29. Uppbrott. Passage öfver Elben å den vid Boitzenburg slagne brygga. March genom Hühnebusch till Kühlenfels, traineur, & Ankomst till Mecklenburgskt Gebiet. Åsyn af Wallmodens Troppar. Engelskt Cavallerie. — — — — — —

December.

— —

5. Åter Uppbrott. Arméen sammanstöter vid Grünau, ½ mil från Lübeck, för att derifrån afmarchera och storma nämnde Stad, som innehade Dansk Garnizon. Vi nalkas Staden på kanonskott håll. Fienden indrager sina förposter, emellan hvilka och våra skärmytsling föreföll. En Off:r Lieut. Baron Melin vid Gardet blef härvid dödskuten. Vi göra halt på omnämnde afstånd, för att invänta Stormstegarne och Troupperne afdelas till Attaquen, men under detta, begär Fienden att Capitulera. De åstundade vilkor beviljas. — — Danskarne afmarchera kl. 8 om Afton. Deras vakter vid Tullarne aflösas af Svenska Troupper. Staden var väl befäst, hade kostat mycket folk, att storma och i betraktande deraf lemnades Garnizon fritt aftåg och öfverenskoms att fientligheterna å ömse sidor ej för än kl. 4 följande morgon, skulle få återbegynnas. — Commendanten i Staden var en Fransk General Lallemand. Kl. ½ 9 uppbryta vi från vår Position och fägna oss nu öfver vårt inryckande i Staden, där vi förmodligen blifva af Innevånarne väl trakterade i deras första glädje öfver sin befrielse. Felslaget hopp — vi intaga Canton i en å andra sidan, ½ mil från Staden liggande by.

6. Vi erhålla Ordres att intaga quarter i Lübeck. Afmarche — ditkomst — Inquartering. Rolig afton på ett värdshus (die Goldene Engel) till hopa med några vänner. Staden Lübeck är till sin omkrets stor, äger omkring 25,000 Innevånare. Man finner här en mängd i mo-

---

[1] **Från november månads ingång äro ordalagen i den senare redaktionen och den första anteckningsboken likalydande.**

dern smak upbygda hus, dock kan man i det hela säga, det Staden är antiquet byggd. Jag fann det jag förut sedt i många större Tyska Städer, såsom Lüneburg, Hildesheim, m. fl. en mängd orenlighet liggande på gatorne, med ett ord mycken malpropreté härskande. Man viste mig den Port (Burg Thor), där vår Kron Prins, 1806, som Fransysk General, hade forcerat och stormat Staden, som försvarades af General Blücher. Vid detta Fransosernas inbrott blef äfven Svenska Troupper fångne, varande ombord på Skepp, hvilka bogserades ut till Trawemünde, och som Trawe floden är ganska smal, besköts Skeppen af Infanterie från begge stränderna och måste gifva sig.

7. Marchen går nedåt Holstein. I dag ankomst åter på fiendtelig botten. Jag vet ej hvaraf, men på sådan går den altid lättare — detta torde komma af åtanken att vid hvarje steg göres inkräktning — Vi intaga Canton i byn Lochfeld. — — —

31. Hos Reg:ts Chefen boende i Schönhagen äro vi nu alla Kamrater samlade för att tillsammans tillbringa sidste dagen af året. Vår eftermiddag passeras rätt muntert. De Politiska välfningar som under loppet af det för sig gått utgöra taleämnet en stor del af dagen; hvem af oss hade i årets början kunnat förespå de många öden, som sedan under detsamma oss träffat. Vi åtskiljas omkring kl. 10 om aftonen. Jag återrider till mitt lilla hem, klär af mig för att gå till hvila, kastar ännu en gång en återblick på Fäderneslandet, Vänner och mina öden under det nu tillända lupna året, hembär Försyn tacksägelse, som därå för alla olyckor mig skyddat — somnar ljuft — och vaknar ej för än år 1814.

* * *

Detta nya år 1814 tillbragte den unge krigaren till stor del i fält mot Norge, sedan hans trupp snart nog fått lämna Tysklands jord och förlagts med den svenska arméen vid norska gränsen. Mot hösten detta år kunde han slutligen tänka på att besöka sina närmaste i Finland och i deras krets tillbringa julen. I november månad utverkade han för ändamålet permission, och den 20 i månaden anträdde han den redan denna tid på året rätt besvärliga överresan, vilken han på sitt livliga och underhållande sätt skildrar i dagboken. Först den 3 december nådde han lyckligen Åbo, och närmare jul var han efter besök hos släktingar under vägen äntligen framme på fädernehemmet Tavastby. Ur hans resejournal, som erbjuder åtskilligt av kulturhistoriskt intresse, må endast följande rader, nedskrivna efter uppehållet i Åbo, här återges:

»Finner Lefnadston och yttre utseende i Finlands Hufvudstad mycket förändrad, sedan min härvaro 1809 som Student. Smärtande känsla att se sin Fosterbygd sucka så till sägandes under Ryskt ok.»

Denna anmärkning om den förändring i levnadstonen och i samhällets yttre utseende, som inom blott fem år efter Finlands skilsmässa från Sverige tydligt kunde iakttagas i landets huvudstad, är ju onekligen av intresse. Man måste blott beklaga, att icke den unge skribenten närmare angivit i vilka avseenden en sådan förändring mera direkte kunde förmärkas. För oss i en sen eftervärld hade en dylik precisering av iakttagelserna omotsägligen varit av stort värde.

(Slut.)

P. O. v. T.

Översikter och granskningar.

En bok om finländsk medeltidskonst.

Carolus Lindberg: *Om teglets användning i finska medeltida gråstenskyrkor.* Helsingfors 1919. Stor 4:o, 146 sidor, 113 figurer.

Man har på senare tid upprepade gånger och med eftertryck, isynnerhet på arkitekthåll, betonat nödvändigheten att egna vår äldre byggnadskonst ett mera ingående studium, baserat framförallt på noggranna undersökningar och uppmätningar av materialet. Framträdandet av en sådan stor, rikt illustrerad bok som arkitekt Lindbergs måste därför redan på förhand mottagas med glädje och stora förhoppningar. Ämnet är det rikaste och mest betydelsefulla som erbjudes i våra förhållanden; det omspänner tre århundraden och innebär praktiskt taget en utredning av hela vår under ytterligare tre århundraden oöverträffade medeltida kyrkoarkitekturs historia. Visserligen spelar också gråstenen här en roll, och det är i främsta rummet den, som i vårt medvetande skapar det mäktiga intrycket av dessa fasta, sekler trotsande byggnadsjättar. Men först med teglets uppträdande får arkitekturen större konstnärlig prägel, genom de finare och omsorgsfullare detaljerna, de stora, präktiga gavelröstena och det mäktiga valvsystemet.

Det rika och givande ämnet har författaren dock icke i sin helhet upptagit till behandling, utan gjort några ganska väsentliga beskärningar, under anförande att materialet är alltför vidlyftigt och outforskat. Så berättigat detta än är, och så litet det borde kunna ifrågakomma att göra ett intrång på författarens valfrihet, äro dock några invändningar här på sin plats. Författaren tager teglets användning i alltför hög grad som en ensamstående företeelse, utan att mer än i förbigående söka anknytning vid den tidigare gråstensarkitekturen. Denna sökte dock lösa både ornamentala och konstruktiva uppgifter, t. ex. genom läggandet av lika stora stenar i horisontala skikt, eller genom uppförandet av gråstensvalv. Avlösningen med tegel skedde ej på en gång, utan blev resultatet av en utveckling och ett sökande, som avspeglar sig också i vår arkitektur och vars kännedom naturligtvis är av högt intresse för tegelarkitekturens historia. Att detta kapitel ej utförligare

behandlats beror synbarligen på utelämnandet av de åländska kyrkorna, där utvecklingen i främsta rummet kan avläsas. Må vara, att kriget ställt oöverstigliga hinder i vägen för ett studium av kyrkorna på Åland och i Åbo skärgård, denna uraktlåtenhet har i alla fall berövat undersökningen ett inre stöd och låter den i viss mån vila i luften. I än högre grad blir detta fallet genom att icke heller så betydande byggnadsverk som Åbo domkyrka och klosterkyrkorna i Viborg, Raumo, Nådendal samt den helt och hållet av tegel uppförda kyrkan i Hattula medtagits. I fråga om de sistnämnda anföres, att de intaga var sin särställning utan motsvarighet inom övriga kyrkor och att det därför ej vore så nödvändigt att behandla dem i samband med dessa. Påståendet har ju sin riktighet om det är fråga om en deskriptiv materialpublikation eller behandlingen av en sluten grupp, men gäller det en syntes av hela materialet, är uteslutningen oberättigad. Klosterarkitekturen var visst icke utan inflytande, såsom t. ex. Pojo kyrka utvisar, och många detaljfrågor kunna säkert erhålla en värdefull belysning genom aktgivande på alla de nämnda byggnadsverken och den rika användningen av tegel i dem — att ej tala om, att även borgarkitekturen bör uppmärksammas.

Det svåraste felet är dock uteslutandet av Åbo domkyrka, som icke blott i och för sig, utan även såsom förebild för många landskyrkor måste anses ha en central betydelse i vår arkitekturhistoria. Författaren framhåller dock t. ex. hurusom den omkring år 1370 österut förlängda delen av domkyrkan påverkat flere stora kyrkor i grannskapet, Pargas, S. Karins, Nousis, hörande till det vackraste och mest storartade den medeltida byggnadskonsten frambragt i vårt land. Ett fullföljande eller åtminstone en mera koncentrerad utläggning av detta högst intressanta uppslag hade varit av stort värde och sannolikt icke omöjligt med det material om domkyrkan som redan står till buds. Att säga, att domkyrkan ej ännu är tillräckligt undersökt, är för övrigt blott att indirekt medgiva, att man gripit sig an med uppgiften i galen ända.

En möjlighet att vidga kunskapen om främmande inflytelser på vår medeltida arkitektur har författaren också förspillt genom att lämna bort de österbottniska kyrkorna, vilka måhända ha motsvarigheter och förebilder på andra sidan Bottniska viken. Av mindre väsentlig betydelse är det, som det förefaller, rena bortglömmandet av åtskilliga byggnadsverk inom det sist och slutligen till undersökning upptagna området; nämnas må Kyrkslätts, Renko och Veckelaks (Fredrikshamns) kyrkor, sakristiorna i Kalvoila och Vederlaks, samt klocktornet i Borgå.

Utom på denna, i betraktande av undersökningens syfte, betänkliga beskärning av materialet har arbetet blivit lidande också på den i viss mån förfelade utgångspunkt författaren valt. Tydligen har gavelröstenas ornering tidigast intresserat honom, och en väsentlig del isynnerhet av planscherna har egnats häråt. Onekligen är gavelutsmyck-

ningen ett viktigt element i den medeltida kyrkobyggnadskonsten, och ett studium härav kan leda till resultat även i fråga om byggnadsverkens förebilder och kronologi. Men viktigare är dock själva den konstruktiva uppbyggnaden; framförallt problemet att slå valv har ställt byggmästarne inför ständigt nya uppgifter och lett utvecklingen mot allt friare och mera storartade former. Det är här som teglets användning blivit av så stor betydelse, och det konstruktiva elementet måste bli det centrala i en framställning av tegelarkitekturens historia. Det ser ut som om författaren under arbetets gång kommit till insikt härom och ändrat sina planer; annorlunda kan man väl ej förklara den rätt kuriösa dispositionen, med inledande översikter, huvudsakligen uppehållande sig vid gaveldekoreringen; därefter en deskriptiv »inventering» av de olika kyrkorna och deras tegelpartier; slutligen en ny översikt, väsentligen egnad åt konstruktionen. Frontförändringar äro inte farliga bara i krig; här har en dylik hämnat sig genom att slutöversikten, som för övrigt är arbetets värdefullaste del, ej stödes av illustrationer lika rikt och upplysande som förra delen. Endast från några kyrkor ha plandetaljer, sektioner, valvanfang m. m. publicerats.

Det material, som slutligen medtagits, delar författaren efter landskapen i fyra grupper: kyrkorna i Egentliga Finland, Nyland, Satakunta och Tavastland. Såsom redan Rinne i korthet påvisat, motsvaras grupperingen av i stort sett enhetliga typer för gavelröstenas ornering. I Egentliga Finlands kyrkor intar teglet här en anspråkslös ställning vid sidan av gråstenen; de flesta av landskapets kyrkor stå nämligen ännu under inflytande av den karga romanska byggnadskonst med gråsten som material, vilken främst företrädes av kyrkostilen på Åland. Och även då gotiken i den inre gestaltningen av de stora kustkyrkorna sydöst om Åbo firar anmärkningsvärda, om än anspråkslösa triumfer i vårt land, gör sig en strävan till enkelt dekorerade gavelrösten gällande i de flesta av dem. Tyngdpunkten av byggnadskonstens utveckling faller därför på andra element. En äldre västfinländsk kyrkotyp, av författaren daterad till de första tiderna för bruket av tegel i Finland eller slutet av 1200- och början av 1300-talet, uppvisar såsom utmärkande drag en gruppering av fönstren i två- eller trekoppel, en anordning, som i all sin ringhet representerar en storslagen riktning inom vår medeltida kyrkobyggnadskonst, en strävan att skapa en arkitektur, som icke baserar sin existens enbart på dekorativa detaljer, utan på en verkningsfull behandling av de nödiga byggnadselementen. Varifrån motivet kommit till vårt land, anser författaren osäkert; man kan tänka på Gottland, men får icke heller förbise de inflytanden som mottagits från det svenska fastlandet, synnerligast klosterarkitekturen, eller från Östersjöprovinserna och Nord-Tyskland. Enligt rec:s mening talar dock för gottländsk påverkan den samtida eller något tidigare förekomsten av tvåskeppiga kyrkor, en företeelse åt vilken förf. skänkt föga beaktande. Åtminstone det tyska inflytandet till-

hörde medeltidens senare skede. — Denna parfönstergrupp lokaliserar sig överhuvud nordväst om Åbo. Närmare domkyrkan uppträder en annan grupp, som på olika sätt uppvisar påverkan av den märkliga tillbyggnad domkyrkan undergick omkring år 1370, genom sina arkitektoniskt fulländade former representerande det ädlaste som den medeltida byggnadsepoken framalstrat i Finland. Hit höra kyrkorna i S. Karins och Pargas med deras intressanta valvbildning, Nousis kyrka med ett polygonalt korslut och rikt profilerade fönsteröppningar, och i viss mån måhända S. Marie samt Pernå kyrka i Nyland, uppförd på 1390-talet och visande de för gruppen karaktäristiska vid denna tid nya åttkantiga pelarne. Valven äro i denna grupps kyrkor, trots formrikdomen för övrigt, enkla kryssvalv. Stjärnvalven uppträda först i den yngsta gruppen, de stora kyrkorna sydöst om Åbo, Sagu, Kimito, Bjärnå, Tenala; i dem har den rena hallkyrkotypen fått ett klarare uttryck, i det en likvärdig markering av långhuset såväl i längd- som tvärriktning åstadkommits; valvslagningskonsten har här nått sin höjdpunkt i landet och utgör både genom den luftiga uppbyggnaden och den rika ribbindelningen det yppersta som i denna väg hos oss under medeltiden presterats. I ett par av dessa kyrkor, tidigare troligen i alla, finnas ännu av formtegel uppbyggda stavverk i fönstren. Typen tillhör senare hälften av 1400-talet, då biskop Konrad Bitz var ivrigt verksam för uppförandet av kyrkobyggnader.

Den nyländska kyrkotypens mest karaktäristiska yttre kännemärke är en rikt ornerad västgavel, i vilken de utsirande formerna uppställas enligt ett enhetligt och organiskt uppbyggt kompositionsschema: ett stort kors, flankerat upptill vanligen av fyrpass, nertill av spetsbågade nischer, av vilka de yttersta ha flerdelad stigande övertäckning; dekorationens avslutning nedåt utgöres av en tandsnittsfris och ett horisontalt band. Om än flere av de enskilda bländemotiven i denna ornering icke äro främmande för det övriga landet, sammanbinder dock strängheten i gavelschemat dessa kyrkor till en homogen, av stark stilkänsla präglad grupp. Genom den estetiskt fulländade form denna nyländska kyrkostil besitter, måste de byggnadsverk, vilka representera densamma, räknas till den gotiska stilepokens vackraste alster i vårt land. Anmärkningsvärt är att Åbo domkyrka kan uppvisa dekorerande motiv, vilka äga analogier i de nyländska kyrkornas formvärld. Författaren vill dock ej i denna se inflytanden från domkyrkan, utan hänvisar på baltiska och främst nordtyska förebilder, som kunna ha kopierats även i Åbo. De typiska nyländska kyrkorna — i landskapets västra del framträda några skiljaktiga dylika — måste väl i stort sett anses samtida med Pernå kyrka från 1390-talet och Borgå kyrka från 1414; uppgiften att den sistnämnda byggts av Carsten Nybur från Rostock synes ha undgått författaren, eller hade dock förtjänat meddelas.

Satakuntatypen hämtar motiven till gavlarnas ornering från hin-

sidan Bottniska viken. Karaktäristiskt är att orneringen löper jämsides med takfallet, antingen som stigande rundbågsfris eller som av tandsnittytor bildad trappfigur. I mitten förekomma oftast stjärnbländen och vapensköldar, korset däremot blott undantagsvis. Den inre uppbyggnaden har bevarats endast i Ulvsby kyrka och visar enskeppig-anordning med valven vilande på tunga, flersprångiga pilastrar med kapitälartad avslutning upptill, också detta en överföringsform från Sverige, närmast Uppland. Förstlingsverket inom landskapets kyrkor är Lempäälä kyrka, som kan dateras till 1418 eller 1419.

I den tavastländska kyrkan tilldraga sig gavelröstena mesta uppmärksamhet genom en ofta mycket rik tegelornering, som hämtar sina motiv både från Nyland och Satakunta och alltså visar, att den ifrågavarande typen tillhör medeltidens senaste skede. Någon enhetlig bild av valvslagningskonsten i landskapet kan ej erhållas på grund av de ombyggnader som i senare tid på de flesta ställen totalt omformat kyrkointeriören. Kyrkorna i Hollola och Vånå visa i fråga om valvslagningstekniken så stor överensstämmelse, att de kunna anses uppförda av samme byggmästare. En rik portal- och fönsterbildning är ej ovanlig i landskapets kyrkor.

Till dessa allmänna översikter ansluta sig som sagt deskriptiva »inventarier» över de olika kyrkorna. Här hade det varit lämpligt att infoga sådana korta historiska upplysningar, som författaren ej funnit nödigt att meddela i den inledande texten, t. ex. de kända byggnadsåren för Borgå (1414), Ulvsby (1429), Sjundeå (1460) kyrkor. De finnas icke angivna någonstädes i boken, och man får intrycket att författaren ej ens begagnat sig av alla nära till hands liggande möjligheter för dateringen av byggnadsverken. De ofta mycket tydliga spåren av äldre byggnadsanordningar uppmärksammas icke, och den ursprungligen tvåskeppiga valvslagningen t. ex. i Vemo och Tövsala kyrkor har ingenstädes analyserats av författaren. En inkonsekvens, som även skvallrar om bristande genomarbetning av materialet, gör sig gällande i fråga om uppgifterna angående vägg- och valvmålningar i kyrkorna; i ett fåtal ha de angivits, ehuru det är känt att knappast någon åtminstone av de välvda kyrkorna saknat en dylik dekorering. Särskilt hade de målade vapensköldsbländena i tavastländska kyrkor kunnat omnämnas.

I den avslutande delen av arbetet behandlas den inre uppbyggnaden, d. v. s. valvsystemet och dess stöd, och ljusöppningar och portaler samt själva teglen. Har författaren i den förra delen trots rikdomen i det framlagda materialet dock i stort sett rört sig på vägar som redan upptrampats av andra forskare, så är han här mera självständig och bringar värdefullt nytt i den noggranna redogörelsen bl. a. för valvens statiska egenskaper. Han ser anspråkslöst på detta parti, men det fyller i själva verket en lucka, som varit kännbar för forskare utan ingående byggnadstekniska insikter. Det är visserligen sant, såsom för-

fattaren säger, att en i sak gående granskning av de i samband med frågan stående omständigheterna fordrar ett mycket omfångsrikare och på andra grunder baserat material än det nu hopsamlade. Men början är i varje fall gjord och skall sannolikt verka befruktande på vidare undersökningar. Synnerligen grundligt har författaren studerat teglen, redogjort för de många formtegeltyperna och deras förekomst, och bl. a. gjort det anmärkningsvärda fyndet av ett par serier tegelbrännarmärken. En byggnadsdetalj som saknas är altarbordet; i fråga om detta kunde en undersökning måhända bringa i dagen intressanta omständigheter rörande den liturgiska sidan av kyrkoarkitekturen. Önskvärt hade också varit, att det historiska utvecklingsmomentet, mera uppmärksammats i arbetets senare del.

Överhuvud kan man icke frikänna författaren från en viss obenägenhet att inlåta sig på mera kvistiga frågor t. ex. om Åbo domkyrka eller Hattula kyrkas ålder, ett tvistefrö mellan ett par av våra konstarkeologer. Där han inlåter sig på polemik med andra forskare, sker det ofta utan att han själv fattar en deciderad ståndpunkt till frågan. Så naturligt detta än är hos en nybörjare, ger det dock en något matt prägel åt arbetet. Men i alla händelser är arkitekt Lindbergs bok resultatet av så grundliga forskningar och innehåller trots bristerna så mycket, att det måste hälsas välkommet i vår fattiga konsthistoriska litteratur och att man bör erkänna att det i beaktansvärd grad fört vetenskapen framåt. En god grund är isynnerhet lagd genom det rika illustrationsmaterialet och den tekniska utredningen.

K. K. Meinander.

Knut B. Westman: *Den svenska kyrkans utveckling från S:t Bernhards tidevarv till Innocentius III:s.* (Utgiven på föranstaltande av kyrkohistoriska föreningen med anledning av Uppsala ärkesätes 750-års jubileum). Stockholm, P. A. Norstedt & Söner 1915, XII + 301 sid.

Knut B. Westman: *Birgittastudier I.* Uppsala universitets årsskrift 1911. Uppsala 1911, XV + 304 sid.

Knut B. Westman: *Reformationens genombrottsår i Sverige.* A. B. Svenska kyrkans diakonisstyrelse, Stockholm, 1918, XV+ 462 sid.

Dessa tre arbeten av docenten K. B. Westman bilda på sätt och vis ett sammanhängande helt och åskådliggöra tillämpningen av ett bestämt betraktelsesätt på olika skeden av den svenska kyrkans historia. Författaren följer principen att inte isolera ett kyrkohistoriskt händelseförlopp, utan betraktar det i dess sammanhang med såväl den kyrkliga utvecklingen i andra land, som det allmänna kulturella och politiska läget.

Det är den svenska kyrkans historia från 1100-talet till år 1527 som här föres fram, alltså den katolska kyrkans historia i Sverige. »Den svenska kyrkans utveckling» skildrar begynnelserna, »Birgittastudier» ger en inblick i det andliga livet på dess medeltida höjdpunkt, och slutligen följer med »Reformationens genombrottsår» upplösningen av det gamla.

K. B. Westman äger många betingelser att göra historien levande och intressant. Han för läsaren in i det vetenskapliga arbetet. Urkunderna tagas fram och diskuteras. Läsaren får vara med om att draga slutsatserna. Förf. meddelar tillräckligt dokument för att man skall leva sig in i tidens betraktelsesätt och refererar innehållet klart och tydligt. Förf. har klar blick för de krafter som gestalta utvecklingen och de ledande idéer som arbeta sig fram under inbördes kamp. Men dessa idéer stanna i bakgrunden, läsaren anar sig till dem och märker småningom den följdriktighet, som behärskar det till synes nyckfulla skeendet. Detta ökar spänningen. Läsaren flyttas in i tidens ström. Han betraktar tingen med de människors ögon som levde med på den tid det är fråga om. Han får se och veta just så mycket som de själva vid ifrågavarande tillfällen sågo och visste, han känner deras ovisshet och villrådighet, deras mål och ideal, och får det stora sammanhanget småningom allt eftersom historiens gång låter honom blicka tillbaka på den väg som tillryggalagts. Till och med de rykten som komma till de handlande personernas öron och i sin mån motivera deras tillvägagående, blir läsaren stundom förtrogen med.

Förf. berättar lugnt, sakligt och flytande. Även de mödosamma källkritiska undersökningarna läser man med nöje. Ibland kunde man tycka att förf. nästan för mycket avlägsnar sig från den högtidliga normalprosan och närmar sig samtalsspråkets ogenerade form. »Nästa vinter blev kritisk för det nybakade svenska konungadömet», heter det på ett ställe, och på ett annat: »Ett nytt stort steg i den kungliga kyrkopolitiken var emellertid i faggorna.» —

Svenska kyrkans utveckling behandlar händelserna under Sankt Bernhards, Fredrik Barbarossas och Innocentius III:s tidevarv. I de nordiska länderna betydde kristendomens fulla seger katolicismens genomförande i överensstämmelse med den gregorianska reformrörelsens krav. I den mån kristendom tidigare funnits hade den befrämjats av konungar och stormän, som genom att småningom förnya lagarna i kristen anda, skänkte den kristna tron lagens helgd. Detta var typiska landskyrkoförhållanden. Mot dessa framförde reformrörelsen kraven på »kyrkans frihet» d. v. s. kraven på kyrkans oberoende av den världsliga makten, vilket innebar andlig domsrätt (privilegium fori), avskaffande av privatkyrkosystemet, biskopsval genom domkapitel, rättslig särställning för kyrkans män (privilegium canonis) och ovillkorligt celibat. Den förnämsta bäraren av reformkraven var cisterciensérkongregationen, som vann insteg ungefär samtidigt i alla tre nor-

diska länderna (1140-talet). En jämförelse mellan tillståndet i de olika länderna tillåter Nikolaus Brackspeares besök 1152—53. På Island är intet av kraven genomfört. Däremot har i Danmark utvecklingen nått rätt långt. För att behålla sin självständighet gentemot Bremen-Hamburg måste Lund överge den konservativa landskyrkliga politiken och söka anslutning till reformen. Det kom även framgent att bestämma Danmarks kyrkopolitik. Norge som låg längre borta från det andliga livets centrum stod ungefär på samma utvecklingsstadium som Island, men »den gode kardinalen» lyckades genomföra en mängd reformer. Sverige låg lika avsides, och det är osäkert om kardinalen där lyckades uträtta något (peterspenningen infördes) annat, än att reform*kraven* framfördes med större eftertryck än tidigare.

Så kommer i Sverige kung Eriks († 1160) tid. Han representerar den konservativt nationalkyrkliga typen. Men »de nya kyrkliga idealernas makt är i konstant stigande» och konungen måste försona sig med cisterciensermunkarna, ehuru hela hans verksamhet går i den gamla ordningens tecken: Han bygger domkyrkan, skipar rätt och upprättar kristen ordning i Finland. Därmed ger han ock riktlinjerna åt sin ätts och det »erikska» partiets kyrkopolitik. Här kommer det mest spännande momentet in. Det visar sig, att den kyrkliga utvecklingen i Sverige (liksom i Norge) är utsatt för betydande fluktuationer, vilka löpa parallelt med växlingarna på det världsliga området, där det erikska och det sverkerska partiet kämpa om makten och turvis besätta tronen intill Johan Sverkerssons död (1222), varmed den Sverkerska ätten slocknade. Denna ätt hyllade de gregorianska kraven och understöddes därför både av kyrkan och av Danmark. Motpartiet för fram det nationalkyrkliga programmet och försöker begränsa kyrkans makt. Resultatet av kampen är att de kyrkliga kraven inte komma ett steg längre i Sverige under Innocentius III, vars tid annars betecknar påvedömets höjdpunkt. Och då slutligen efter Erik Erikssons kröning (8 maj 1229) en utjämning sker och kyrkans män inleda en gregoriansk politik, så blir denna ytterst svag. Följderna visa sig i många avseenden. Kyrkan hinner inte genomsyra folket. Den religiösa reaktion mot den förytligade kyrkan som grundande sig på idealet av Jesu fattiga livs eterföljd (katarer och valdensare) uteblir. Kättarförföljelserna och inkvisitionen utebli därmed också, en sak som får betydelse vid reformationens genombrott. Kyrkan får i Sverige aldrig samma makt som i de mellaneuropeiska länderna och även i Danmark. Även detta har sin betydelse för den svenska reformationen. —

Mellan den stora stridsperioden på elva- och tolvhundratalen och reformationstiden ligger dock en lång tid. Medeltiden härskar trots allt även i Sverige. Den når där en egendomlig och på sitt sätt självständig höjdpunkt i Birgittas personlighet. Denna behandlar Westman i *Birgittastudier*. Det visar sig, att Birgitta representerar ett särskilt

slag av medeltida fromhet, närmast besläktad med Savonarolas. Det för henne utmärkande är den starkt utvecklade kallelsetanken, medvetandet att vara ett redskap i Guds hand och övertygelsen att tala och handla på hans direkta befallning. »Guds uppenbarelse genom henne för världen — — är ett moment i Guds stora historia med människorna.» Med hennes profetmedvetande sammanhänger hennes starka dragning till aktivitet. Hon är inte anlagd för mystisk kontemplation, hon fördjupar sig inte i betraktelsen av Kristi sår eller i brudtanken för att därigenom nå extatisk hänryckning, utan Kristi kärlek till människan utlöser genast hos henne praktiskt aktiva och etiska tankar. Herren har utvalt henne till sin brud — själva brudtanken förekommer nog så ofta hos henne — men tankarna glida genast över från brudens sällhet till hennes skyldigheter. Det etiska momentet står överst även i brudtanken. »Viljans hängivande åt Gud i aktiv kärlek — det är hörnstenen i Birgittas religion.» — Men medeltiden sätter sin prägel även på hennes liv. Hennes originella aktivitet riktar sig på skapandet av en — klosterorganisation.

Skildringen av Birgittas och birgittinerklostrets i Vadstena betydelse för svenskt fromhetsliv bildar på sätt och vis den förmedlande länken mellan detta arbete och *Reformationens genombrottsår.* I den överblick över den svenska kyrkans liv, som jämte en orientering i det allmänna kyrkliga läget och den tyska reformationens gång 1521—27 föregår den egentliga framställningen, intar nämligen Vadstena ett ganska viktigt rum. Denna inledning upptar 140 sidor av 440, och tjänar till att giva en konkret och fyllig bakgrund för händelsernas gång. Läsaren blir införd såväl i de andliga och kulturella som de kyrkliga och politiska omständigheter som medverka vid reformationen och äro ägnade att giva den svenska reformationen dess egenartade förlopp och karaktär. Några av dessa ha redan i det föregående berörts. — Kyrkans läge företer en påfallande analogi till läget under den gregorianska striden och likaså reformationens genomförande en analogi till de gregorianska kravens förverkligande. Sverige ligger fortfarande avsides. De nya idéerna under medeltidens slutskede hinna inte dit. Humanismen hade ännu i Danmark sin Helgesen, men Sverige förblev så gott som oberört av denna andliga rörelse. Striden mellan unionspartiet och det nationella partiet sammanknyter kyrkans ställning med politiken. Och liksom då blir det även nu mera en kontinuerlig utveckling av det gamla än ett tvärt avbrott och en nybegynnelse.

Om något är det just detta sistnämnda som genom doc. Westmans framställning blir klart för läsaren. Man har förut alltför mycket tecknat den svenska reformationens förlopp i analogi med den tyska. Och dock är det omöjligt att ange en enstaka händelse såsom avgörande, eller ens som reformationens begynnelse. De nya idéerna komma småningom, tränga in här och där, vinna några få deciderade anhängare och förkämpar, bli dock inte på något sätt dominerande i det allmänna med-

vetandet, i det de inte på samma sätt som Luthers tankar i Tyskland förmå uppröra alla sinnen. Politiken bjuder att ordet »ny lära», »reform» inte förekommer. Officiellt står det gamla. Omvälvningen sker nästan omärkligt och inom det gamlas former. Livets breda ström väller fram förbi betraktarens ögon.

Med det ovansagda överensstämmer att huvudpersonen i boken inte är Olaus Petri, eller Andreae, inte heller kung Gösta utan — Hans Brask, biskopen i Linköping, den katolska kyrkans förnämsta representant i Sverige under dessa händelserika år. Alla företeelser tecknas liksom från hans horisont. Det blir därför lika mycket en skildring av det gamlas undergång som av det »nyas» uppkomst. Brask är inte kyrkohierark i vanlig mening. Det finns något delat i hans väsen som gör honom tragisk och därmed sympatisk. Han är nationell. Alla konungens planer på rikets befästande och dess frihets betryggande och förkovran omfattar han med intresse. Han har själv kanalprojekt och andra planer. Och han är färdig personligen till huru stora offer som helst. Men kyrkans frihet och egendom är han rädd om. Den måste han försvara till det yttersta även mot konungen. Men här råkar han i nya konflikter och svårigheter. Ty riket behöver kyrkans förmögenhet, och här hjälpa reformatorerna konungen med läran att kyrkans pengar är folkets pengar. Andreae leder spelet till den nya lärans fromma, alltid själv osynlig, aldrig framträdande, och konungen följer honom, emedan han behöver honom. Brask genomskådar förhållandet, men är maktlös och får ge ifrån sig det ena efter det andra. Han står som den ensamma kämpen. Av konungen har han intet att hoppas. Politiken bestämmer dennes tillvägagångssätt. Det gamla vill han på intet sätt rubba, ty huvuddelen av folket, i synnerhet bönderna äro dess anhängare, men han undviker även sorgfälligt att vidta några om hälst åtgärder emot den nya riktningen. Då Olaus Petri gifte sig och Brask gjorde förfrågan hos konungen, så fick han till svar att konungen visserligen uppkallat Olavus Petri, men att denne påstått sig med skäl kunna försvara sitt handlingssätt inför domstol. Kan han det inte, så är det hans ensak, tillägger konungen och menar att ett allmänt koncilium kunde besluta i frågan. — Samma gäller ordets förkunnelse. Tanken att staten äger att med alla medel understöda den, är god katolsk (Jfr. Troeltsch, Kultur der Gegenwart IV: 1, sid. 449) och i detta kunde Brask inte göra något för att förhindra reformatorernas verksamhet, då konungen lät dem hållas och resolverade att man inte skall tala om främmande lära, utan om man finner sådan pröva och vederlägga den. — Men Brasks ställning försvårades ytterligare och alla hans åtgärder mot det nya kätteriet blevo utan verkan, då även kurian lämnade honom i sticket. Den förstod inte lägets allvar, höll på annaterna och sin rätt, och lämnade Brask utan det stöd som han kunnat få av regelrätt vigda biskopar. Nu stod han ensam. I sina ansträngningar vid kurian att få de valda inhemska männen vigda arbetar

han i samma riktning som konungen, ehuru av andra motiv, men när kurian 1524 något gav efter och *en* biskop invigdes, så tillfredsställde det varken Brask eller konungen och Andreae.

Alla trådar samlas slutligen på rikdagen i Vesterås. Där faller avgörandet. Där finner man allt koncentrerat kring tre frågor: upproret i Dalarna, rikets finanser och lärofrågan. Alla avgöras på en gång, och den nationella tanken leder besluten. Sommar och bönderna, ehuru ingalunda evangeliskt sinnade, följa med. Saken var ställd på sin spets, Andreae utnyttjade alla svagheter i motpartiets ställning. Han påstår uttryckligen att det inte är fråga om *ny* lära, och erbjuder motståndarena tillfälle att diskutera saken — ett förslag som Brask inte kan gå in på. I och med recessen och ordinantian, har det gamla praktiskt taget fallit samman, och reformationen genomförts utan att någon öppen brytning inträtt.

Denna antydan mera *ur* innehållet än *om* det, kan naturligtvis inte ge alla bokens huvudlinjer. Läsaren blir införd i ett rikt material, han får höra om intriger och rykten och folks tal, om huru t. ex. Brask och konungen reagera och handla, då ryktena komma till deras öron, huru Johannes Magni måste hålla med konungen för att uppnå den efterlängtade ärkebiskopsstolen, och hur Brask och Andreae spela mot varandra och den förra i mästar Lars ser konungens onda ande. Härtill komma skildringar ur folklivet och fromhetslivet, som t. ex. St. Katarinas translation 1489, av Stockholm, Brasks visitationsresa o. s. v. Synnerligen värdefull är också den detaljerade redogörelsen för kyrkans ekonomiska makt och de olika stiftens storlek och resurser. I Götaland var sålunda kyrkans läge starkast. Där ägde den $\frac{1}{4}$ av alla hemman = 61 % av kyrkans jordegendom i hela riket. Där var det gamlas huvudsäte, och naturligtvis var det där, som Hans Brask härskade.

Att närmare ingå i enskildheter skulle föra för långt. Det visar sig här liksom under högmedeltiden, att Sveriges kyrkliga utveckling, på grund av särskilda samverkande omständigheter går sin egen väg. Något tvärt avbrott sker inte, utan det nya utvecklar sig ur det gamla.

Värdesättningen av de ovannämnda arbetena kan knappt komma till annat resultat än ett enda, att förf. på ett mästerligt sätt löst de uppgifter han ställt sig. Man läser hans arbeten nästan med samma spänning som historiska romaner, och dock rör man sig hela tiden bland dokument och fakta. Förf. låter läsaren, som redan antytts, få en inblick i behandlingen av materialet och diskussionen om huvudfrågorna och gör det hela så intressant, att läsaren aldrig tröttnar, utan känner tillfredsställelsen att komma in i det rikaste liv med nya och ständigt överraskande växlingar.

Rafael Gyllenberg.

Underrättelser.

H. Råbergh †. Bland Finlands teologer under 1800-talet intar Herman Råbergh en framskjuten plats. Beaktansvärda äro resultaten av den forskning och praktiska verksamhet han kunde överblicka, då han den 3 mars 1920 ändade sin långa levnad.

Ehuru Råbergh med sakkännedom rörde sig på flere av teologins områden, är kyrkohistorien det fält, där han lämnat efter sig de djupaste spåren. Sin forskning ägnade han i främsta rummet de religiösa och vetenskapliga företeelserna inom kyrkan, medan de yttre förhållandena lämnades mera på sidan. I sitt första större arbete *Nikolaus af Basel i förhållande till kyrkan och mystikerna i det 14:de århundradet* (I—II, 1870, 1872) söker han klarlägga och karaktärisera den senare medeltidens fromhetsliv såsom ett förebud till reformationen. Visserligen påvisades kort därpå (1875 av Denifle) att de skrifter, som tidigare tillagts »den store gudsvännen» identifierad med Nikolaus av Basel, voro en mystifikation och därmed förlorar självfallet Råberghs biografiska framställning sitt värde. Det historiskt viktiga är i varje fall att här påvisas, vilken religiös självständighet man redan begynte nå i dessa kretsar av mystiker.

Efter att ytterligare i en avhandling om *Den Alexandrinska judendomens betydelse för Guds rikes utveckling* (1871) ha rört sig på den allmänna kyrkohistoriens område, koncentrerade Råbergh sitt vetenskapliga intresse på de kyrkliga förhållandena i Finland under olika tider. I ett par mindre uppsatser hade han redan tidigare skrivit *Om det litterära livet i Nådendals kloster* och *Reformatoriska tendenser inom den finska medeltidskyrkan* (båda 1864). Såsom teologiska fakultetens dekanus behandlade han i tvenne inbjudningsskrifter *De reformatoriska idéernas utveckling i Finland* (1880) och *Den evangeliska predikoverksamhetens grundläggning och utveckling i Finland* (1883). Det förnämsta arbetet av Råberghs hand på detta område är dock *Teologins historia vid Åbo universitet* (I—II, 1893, 1901). I alla dessa arbeten visar sig förf. såsom den grundlige forskaren, vilken med stöd av källorna formar sina omdömen och slutledningar, om också en viss ordrikedom någon gång kan skymma de klara linjerna. Ännu i sin ålderdom sysselsatte sig Råbergh med förarbeten till en biografi över biskop F. L. Schauman, men detta arbete blev oavslutat.

Med Råberghs utnämning till professor i kyrkohistoria (1872) begynner för undervisningen i detta läroämne en ny epok vid Helsingfors universitet. I sina föreläsningar behandlade Råbergh företrädesvis urkyrkans och den finländska kyrkans historia; på dessa senare torde sedermera Elis Bergroth i stor utsträckning stött sin framställning i Suomen kirkko.

På grund av lärarebrist inom fakulteten kom Råbergh att handha undervisningen i andra ämnen också, såsom i praktisk teologi (1876—82) och dogmatik (1884—92). På detta sätt ävensom i egenskap av teologiska fakultetens dekanus kom han i livlig beröring med studenterna och utövade på dem ett djupgående inflytande.

Genom uppsatser i tidskriften Kyrkligt veckoblad (1867—69) och Tidskrift för teologi och kyrka (1877—82) kom Råbergh att uttala sig i aktuella frågor och påverka även en större allmänhet. För sina religiösa och politiska ideal kunde han dessutom verka såsom högt uppburen, andlig talare, såsom ledamot av lantdagen och kyrkomötet samt slutligen såsom stiftschef.

Till sin läggning var Råbergh positivt biblisk och kyrklig, dock med förståelse även för olika tänkande. Så arbetade han för utvidgad religionsfrihet, men önskade att kyrkan skulle kvarstå på den ursprungliga bekännelsens grund och motsatte sig avlägsnandet av nattvardstvånget för kyrkans medlemmar. Såsom hans kyrkliga program är att anse synodalavhandlingen *Folkkyrkan och den separatistiska rörelsen.*

Herman Råbergh föddes den 14 september 1838, blev student 1858, fil. kand. 1863, teol. kand. och prästvigd 1867, teol. lic. doktor och professor 1872, biskop över Borgå stift 1892.

A. S.

Svenska studenters historiska förening. Det relativa lugn, som följt på världskrigets och de inre stridigheternas för allt andligt arbete ogynnsamma tid, har gjort det möjligt för Svenska Studenters historiska förening att småningom åter bliva en viktig faktor i sina medlemmars studiearbete och vetenskapliga utveckling.

Föreningens verksamhet har under det nu tilländagångna läsåret (1919—1920) i stort sett fortgått på förut inslagna banor. Sin uppgift att förena svenska studenter i gemensamt intresse för historieforskning och historiskt tänkande, har den i mån av krafter försökt fylla.

Föreningens styrelse har detta år haft följande sammansättning: Doc. G. Nikander, ordf., mag. K. Antell, viceordf., mag. John E. Roos, sekreterare och skattmästare. I programkommittén ha suttit de vid årsmötet 1919 valda cives L. G. v. Bonsdorff, A. Grönvik och H. Hirn. — Tyvärr förlorar föreningen med utgången av denna termin sin uppskattade ordförande dr Nikander, som ej mera ser sig i tillfälle att handhava ledarskapet.

Medlemsförteckningen uppvisar 21 namn, därav 9 nya, och vid mötena ha i medeltal 12 à 15 personer närvarit.

Föreningen har under verksamhetsåret hållit fem möten: den 7 nov. och 5 dec. 1919 samt 20 febr., 21 april och 14 maj 1920.

Mötesprogrammen ha upptagit följande föredrag: »Sverige och Finland intill 1809» av prof. C. v. Bonsdorff; »Österbottniska byordningar» av dr G. Nikander; »Jacob Tengströms korrespondens med biskop J. Lindblom» av prof. M. G. Schybergson; »Krigskommissarien Johan Nigrells liv och verksamhet» av mag. J. E. Roos; »Om krono- och tertialtionden i Finland» av mag. J. Isaksson; »Sverige och franska revolutionen» av dr. Alma Söderhjelm; »Stat och kyrka på 1100- och 1200-talen» av prof. P. O. v. Törne samt »Veckelaksknaparna» av stud. R. Rosén. Dessutom har mag. E. Anthoni refererat R. Lagerborgs bok »En värmlandssläkts öden», och mag. K. Antell har lämnat meddelande om tvenne brev från år 1867 av Fredrik Cygnaeus, rörande dennes planer på en konstakademi i Finland. — De flesta föredrag ha åtföljts av diskussion.

Vid majmötet upptogs till diskussion frågan: »Sätten att skriva Finlands historia». Referent var prof. v. Törne, som härvid utgick från en artikel av prof. Danielson-Kalmari i tidningen »Uusi Suometars» jubileumspublikation av år 1919. Utförligt skildrades C. G. Estlanders bekanta kritik av Yrjö-Koskinens »Suomen kansan historia». Den livliga diskussionen bjöd på många intressanta synpunkter i denna alltjämt aktuella fråga.

Det är att hoppas att »Svenska Studenters historiska förening» även under nästa verksamhetsår skall kunna samla sina medlemmar till gemensamt, fruktbringande arbete.

J. E. Roos.

Uppfattningen om Finlands historia. I den mot slutet av senaste år utkomna rätt ståtliga publikation, som bär rubriken »Uusi Suometar 1869—1919, Muistojulkaisu» (205 sid. in 4:o, ill., Helsingfors 1919) har J. R. Danielson-Kalmari infört en uppsats benämnd »*Hur bör Finlands historia skrivas?*» (»Kuinka Suomen historia on kirjoitettava?»), vars innehåll förtjänar att om ock blott i korthet bliva bekant även för en svensk läskrets. Dess författares framskjutna ställning i vårt lands kulturella liv å ena sidan och den utomordentligt lugna objektivitet å den andra, varmed han behandlat sitt ämne, göra, att man med det största intresse från början till slut följer hans framställning genom de trettio sidor den omfattar. Någonting nytt i form av en ny väckelse eller en hittills oprövad tanke vill förf. icke däri framföra; fastmer avser uppsatsen att återkalla i minnet »en polemik för ett halvt århundrade sedan», eller det offentliga meningsbyte, som framkallades av att Yrjö Koskinen år 1869 utgav första häftet av sin bekanta »Oppikirja Suomen kansan historiassa». Men förf. är i tillfälle att rikta vår kännedom

om denna på sin tid uppseendeväckande litterära strid, som för övrigt icke förblev utan sin inverkan på den följande tidens tänkesätt, med åtskilliga upplysningar, samt fogar härtill för egen del några synpunkter, vilket allt skänker hans i huvudsak rekapitulerande och retrospektiva framställning ett betydande intresse.

Förf. börjar med att erinra om, att Yrjö-Koskinen, kort innan hans märkliga »lärobok» utkom i bokhandeln, i Kirjallinen Kuukauslehti själv publicerade en uppsats, i vilken han redogjorde för de synpunkter, som varit de ledande vid författandet av hans bok, som han avsåg både till en lärobok för det högre skolstadiet och en läsning för den bildade allmänheten. Behovet av ett dylikt verk syntes uppenbart, och föreställningen — om en sådan fanns — att Finlands folk icke ägde någon historia var grundlös. Företeelserna hade bedömts ur synpunkten av »Finlands egen nationella ståndpunkt» och med avseende fäst vid folkets eget nutida politiska läge. — I Uusi Suometar ingick därpå, den 23 september, en signerad anmälan av arbetet, som på goda grunder måste anses författad av K. F. Ignatius, och vari dettas framträdande hälsas med livligaste erkännande som den första, länge efterlängtade sammanfattande skildringen av Finlands historia. Anmärkningarna gällde egentligen endast en viss brist på fantasi och avsaknaden av förmågan att levandegöra det förgångna, som kunde förevitas författaren. Redan den 28 i samma månad innehöll emellertid Helsingfors Dagblad C. G. Estlanders bekanta (osignerade) kritik av Koskinens bok, vars djupt ingripande betydelse han insåg och även fastslog. För innehållet i denna recension, som blev inledningen till striden, redogör förf. utförligt, därmed bekantgörande den för en nutida finsk läsarkrets. Den ställning Estlander intog gjorde att hans visserligen lugnt framförda kritik väckte ett större uppseende än han säkerligen väntat eller ens därmed avsett. Den skarpast formulerade anmärkning han gjorde mot Koskinens framställning var, att denne velat antaga en separat nationalkänsla i Finland långt innan en sådan ännu kunnat skönjas i medvetna yttringar, att han sålunda förfarit ovetenskapligt, ja Estlander gick ända därhän att påstå, att man lika gärna kunde göra åt vilket svenskt landskap som helst, exempelvis åt Dalarna, en egen historia, som åt Finland. Koskinen hade egentligen skrivit det finskatalande folkets historia, icke Finlands historia. — Efter överläggningar på det motsatta hållet framträdde Ignatius för att bemöta Estlander, och han öppnade meningsbytet i Helsingfors Dagblad, där det under någon tid sedan fortgick på svenska. Ignatius gjorde i sitt svar gällande, att sakens kärna låg i att man på dagbladshåll tydligen velat ha en »fäderneslandets» historia, icke en »finska folkets». Estlander hade i Koskinen som historieskrivare omedelbart skymtat fennomanen. Enligt Ignatius' bör dock ett verk som avser att skildra Finlands folks historia vara lika beskaffat som varje annat dylikt egnat andra folks förgångenhet och framställa folkets framåtskridande i sedlighet, i ci-

vilisation, liksom i politiskt, socialt och materiellt hänseende, kort sagt dess utveckling mot större förädling. Han ger vidare Koskinen rätt i att »det finska folkets nationalanda» visserligen under gångna århundraden varit svag, men dock aldrig helt försvunnit, utan tid efter annan tagit sig mer eller mindre tydliga uttryck. Slutligen förevitar han motståndaren att icke vilja tillerkänna Finland någon historia före 1809 och fastslår att en sådan ståndpunkt nu första gången företrätts av Dagbladet. — Estlander införde i tidningen ett välskrivet bemötande, som dock var märkbart skarpare i tonen, än det första inlägget. Han anklagade nu öppet motparten för att ha indragit partisynpunkten i en historisk uppskattning, förebrådde motståndarne för att medvetet arbeta på att utså fiendskap mellan den svenska bildade klassen och det finsktalande folket och lät framskymta tanken att ett arbete som det ifrågavarande historieverket rentav kunde anses farligt på grund av dess genomgående fientlighet mot all historisk svenskhet i landet. — Ignatius var icke sen att svara med ett »slutord». Gentemot Estlanders krav att betrakta Finland före 1809 uteslutande som en del av Sveriges rike ville han göra gällande, att Finland städse varit ett icke blott geografiskt och etnografiskt utan ock politiskt avskilt land, omfattande flera egna landskap, att storfurstendömet Finland alltid haft »sin egen armé»(!) försedd med alla vapenslag, att Finland esomoftast i förvaltningshänseende bildat en egen enhet, att det »ägt» egna centrala verk för förvaltning, rättskipning, tull, lantmäteri m. m., stundom ock haft sina egna lantdagar. Finlands tidigare förhållande till Sverige kunde därför karaktäriseras såsom myndlingens till förmyndaren. Mot Estlanders påstående, att Koskinen velat uppägga sina läsare till hat mot en tidigare överhet, som icke tillräckligt beaktat finnarnes berättigade krav, uttalade han en häftig protest. — Den 30 oktober publicerade Estlander häremot sitt svar och sitt sista inlägg i striden. Med skicklighet och elegans försvarade och utvecklade han häri sin tes och hävdade med eftertryck den genomgripande förändring det som timat 1809 betytt för vårt land. (För Estlanders uppsatser hänvisas läsaren till hans Skrifter II, utg. av Sv.Litteratursällsk., s. 123—51). — Meningsbytet bortdog dock icke med avslutandet av denna polemik i Dagbladet. Den 8 november framträdde i Uusi Suometar en artikel, som av Danielson-Kalmari konstateras vara skriven av Y. Koskinen. Denne börjar här med att fastslå, att Dagbladet nu bekänt sina åsikter i nationalitetsfrågan, vilket var ett viktigt faktum. Estlanders ståndpunkt sammanfattar han på sitt eget sätt och understryker i övrigt, att »vår» tidigare historia varit en förberedelse till förändringen 1809, som utan denna förberedelse ej varit möjlig. Ur denna kontinuerliga utvecklingssynpunkt bör ock folkets historia framställas. Påstår man, att allting gjordes först 1809, löper man fara att stanna vid åsikten, att det nutida Finland som stat helt och hållet är Rysslands skapelse, något som Koskinen finner icke blott oriktigt, utan även i hög grad farligt! Och den

fara, som från ett även samhälleligt utvecklingskraftigt Ryssland kan hota, därest ej den nationella egenheten och folkets självständiga utveckling inpräglas i medvetandet, betonas av förf. i detta sammanhang eftertryckligt. — Ett sista inlägg kom slutligen från Agathon Meurman i Kirjallinen Kuukauslehti, däri de från det finsksinnade hållet framförda synpunkterna vidlyftigt relaterades med understrykande av att framtiden i landet tillhörde finskheten.

Sist sammanfattar prof. Danielson-Kalmari själv på några sidor sina tankar i ämnet. Till en början tar han Koskinen i försvar mot Estlanders anklagelser, framhållande att K. enligt hans förmenande blott hållit sig till synpunkten att utreda Finlands historia och undersöka vad som i gången tid länt folket och den blivande staten till gagn, med frånseende h. o. h. av Sverige, samt att han alls icke betecknat den svenska bildningen i landet som »oberättigad». Och vad beträffar den föregående tiden som en förberedelse för den senare politiska autonomien, synes förf. den slutligen uppnådda fulla självständigheten vara det bästa erkännandet av det berättigade i ett dylikt betraktelsesätt. Att följa den nationella självkänslans tillväxt genom tiderna är förvisso en av den finländska historieforskningens betydelsefullaste och mest lockande uppgifter! Men detta behöver ej hindra forskaren att med lika varmt intresse följa den från germansk botten framväxande fria samhällsordningens utveckling i landet, såsom Estlander krävt det. Vidare bör varje tidsålder ovillkorligen både bedömas och skildras med hänsyn till det mål den satt för sina strävanden. På tal om den inverkan Estlanders uttalanden haft på hans samtida inom det svenska lägret berör förf. en i tidskriften Vikingen 1870 av märket A. [Lille] författad skarp kritik av Koskinens bok, ävensom M. G. Schybergsons bekanta arbete »Finlands historia», — »det arbete ur vilket vårt lands svenskspråkiga bildade klass i främsta rummet hämtar sin kunskap och sin uppfattning om fäderneslandets historia.» Emot arbetet riktar han anmärkningen, att läsaren däri alls icke får en aning om att omvälvningen 1809 föregåtts av en delvis till och med emot de samtidas farhågor försiggången förändring icke blott i de yttre förhållandena, utan ock delvis i själva åskådningssätten. Omotsägligen för långt går förf. då han vill göra gällande, att Estlander och efter honom »svenska» historieskrivare genomgående betecknat män, som före skilsmässan från Sverige utfört något även i kulturvärldens ögon betydande, blott och bart som svenskar i detta ords traditionella och mellanfolkliga betydelse, alls ej däremot som finländare. — —

Bland övriga bidrag i volymen förtjänar särskilt framhållas E. G. P a l m é n s uppsats »*Drag från de hårda stridernas tider*» (s. 10—34), vilken belyser Yrjö Koskinens och andra finskhetsivrares tidigare verksamhet, ävensom C. von Kothens och J. M. Nordenstams ståndpunkt till yrkandena på högre lärdomsskolor med finskt undervisningsspråk under 1860- och början av 1870-talet.

Åtskilliga uppsatser i publikationen bidraga i övrigt på ett märkligt sätt att belysa finskhetsrörelsens yttre utveckling och inre psykologi. Den roll en tidning som Uusi Suometar spelat i finskhetssträvandet karaktäriseras på följande helt säkert träffande sätt av Th. Rein i hans uppsats »*Några minnen från vår tidningspress' utvecklingsgång*» (s. 9): »Uusi Suometar har omotsägligt på sitt håll i betydande mån bidragit till de stora vinningar finskhetens sak uppnådde under 1800-talets senare del.»

Åbo Akademis konstitutioner. Öppnandet av en ny akademisk högskola i Åbo i januari 1919 väckte intresse för kännedomen om det forna Åbo universitets statuter eller konstitutioner. Såsom Band LXI (1918—1919. Avd. B. N:o 1) i »Öfversigt av Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar» har dr C. M. Schybergson utgivit ett arbete benämnt *De s. k. braheska konstitutionerna av år 1661 för Åbo akademi* (V + 220 sid., ett faksimile, Helsingfors 1919). Forutom själva den latinska texten till konstitutionerna, omfattande nittio sidor, innehåller boken en vidlyftig saklig kommentar jämte kritiska anmärkningar till de olika förefintliga handskrifterna av »konstitutionerna». De textkritiska undersökningar förf. härvid framlägger leda till intresseväckande resultat. Frågan om egna statuter för Åbo Akademi blev aktuell då Terserus på hösten 1659 såsom biskop anlände till Åbo och i sin egenskap av prokansler för Akademien »befallde» några av professorerna att omarbeta de hittills gällande s. k. karolinska konstitutionerna, som 1655 fastställts för Upsala universitet och sedan dess även tillämpats i Åbo, efter den finländska högskolans särskilda behov. Om av detta initiativ något vidare framkommit synes förf. ej ha sig bekant. Däremot har han lyckats i Upsala K. Bibliotek återfinna en handskrift, som visat sig vara en av Terserus egenhändigt utförd bearbetning av de karolinska konstitutionerna och vars tillkomst han på goda grunder förlägger till hösten 1660 eller förra halvåret av 1661. Terserus' förslag framlades efter behandling i konsistorium för Brahe, som visserligen icke lyckades utverka regeringens stadfästelse på det, men likväl utfärdade det i eget namn som konstitutioner, efter att dock — på grunder som av förf. icke angivas — ha ansett nödigt underkasta det en revision genom en särskild kommitté. De braheska konstitutionerna avvika i själva verket i åtskilliga punkter från Terserus' utkast, liksom ock från grundtexten, de karolinska konstitutionerna. I sin kommentar och sin textedition egnar Schybergson dessa inbördes avvikelser sorgfällig uppmärksamhet. Textavtrycket är gjort efter en vidimerad avskrift av 1689, den ena av de två bevarade avskrifter som finnas. — Intill år 1667 tillämpades de braheska konstitutionerna vid akademien, men detta år upphävdes de i sådana punkter som hänförde sig till jurisdiktionen (civilsaker), medan samtidigt

kanslern upphörde att i civila mål vara högsta instans och i hans ställe trädde hovrätten, som för uppnående av detta mål fört en seg kamp. För denna kamp och dess efterdyningar redogör förf. utförligt, och överhuvud betecknar detta kapitel i kommentaren, som behandlar domsrätten, med de talrika belysande fall det anför och de grundliga utredningar det bjuder på ett synnerligen allvarligt studium värt allt erkännande. Så länge Åbo universitet ägde bestånd tillämpades dock, som förf. med olika belägg visar, de braheska konstitutionerna, främst i den punkten, att rektor valdes för helår och ej för halvår som i Upsala, detta på grund av det tidigare ringa antalet professorer, vilka alla i tur skulle bekläda värdigheten och böra »rektorsmåltidens» dyrbarhet! I kortare, utredande kapitel behandlas på samma sätt som domsrätten rektorsämbetet, professorerna och deras ämbeten, rangordningen och processionerna, promotionerna, disputationerna, studiekurserna, ferierna o. s. v. Märkligt är, att studentnationerna i Åbo något tidigare legaliserades än i Upsala och att de braheska konstitutionerna tidigare än andra föreskrevo tillsättande av inspektorer för dem. — En försvenskning av de latinska konstitutionerna har förf. publicerat i Årsskrift utgiven av Åbo Akademi 1919:[1] *Per Brahes konstitutioner av år 1661 för Åbo Akademi* (s. 107—196).

Stora ofreden. Stora ofreden, som alltjämt i litteraturen icke kan anses blivit tillräckligt belyst och för vars utforskande därför bl. a. Historiska Samfundet beslutat foga anstalter, har som bekant av K. O. Lindeqvist behandlats i en avhandling på finska benämnd »Suomen oloista isonvihan aikana», vilken utkom redan 1886. Samme förf. har nu underkastat sitt äldre arbete en grundlig omarbetning och utsänt verket i en ny, utvidgad form under namnet *Isonvihan aika Suomessa* (727 sid., W. Söderströms förl., Borgå 1919). Begagnandet av nya såväl tryckta som otryckta källor i riklig mängd har satt förf. i tillfälle att företaga den fördjupning och utvidgning av framställningen, vartill han genom sina tidigare långvariga förstudier ägt de bästa förutsättningar. Främst hänföra sig tillökningarna dock till de egentliga krigsåren 1700—1714 (även uteslutningar förekomma!). Hellre hade vi utan tvivel sett, att den senare tiden, själva den ryska ockupationens tidsskede med alla de lidanden och svåra välvningar den medförde för landet, blivit om möjligt fylligare än hittills belyst. Sådant arbetet är, ger det i varje fall läsaren ett rikt utbyte och skall otvivelaktigt städse räknas bland de värdefulla i vår historiska litteratur.

---

[1] Vi tillåta oss i detta samband fästa uppmärksamheten vid ytterligare tvenne bidrag i den nämnda publikationen: *Om betydelsen av antikens historia vid den högre undervisningen* av J. Sundwall samt *Åbo Akademis siste svenske kansler* av R. Törngren.

Sprengtportens statskupp. Trenne av de i G. Suolahtis värderika volym »Elämää Suomessa 1700-luvulla» II ingående essayerna ha utkommit i svensk översättning, sammanförda i en liten bok med namnet *Sprengtportens statskupp* (175 sid., Holger Schildts förl., Helsingfors 1919). Försvenskningen är utförd av doc. G. Nikander, som med skicklighet utfört sitt värv. Boken har fått sitt namn av den längsta och tyngst vägande studien i Suolahtis samling,[2] som över genomförandet av Gustav III:s statskupp i Finland gjuter en rikligare belysning och varmed en svensk läsarkrets nu genom översättningen blir i tillfälle att stifta en närmare bekantskap. Med tillfredsställelse återser en svensk läsare i boken Sprengtportens manifest och andra däri återgivna aktstycken på originalspråket. — De övriga översatta uppsatserna äro »*En ämbetsjägare*» (D. E. Högman) och »*Då kaffet kom till Finland*», vardera med en bredare kulturhistorisk syftning.

Kyrkoordningar. Svenska Riksarkivet har fortsatt serien *Kyrkoordningar och förslag därtill före 1686*, varav tidigare två avdelningar utkommit, med ett tredje band utgivet av arkivarien dr E. Naumann (VII + 367 sid., Stockholm 1920; Handlingar rörande Sveriges historia, andra serien, tredje avdelningen). Det föreliggande bandet återger tvenne aktstycken, det första prästeståndets förslag till kyrkoordning 1682, utarbetat vid riksdagen det nämnda året, men därpå granskat av en kommission, som däremot riktade en skarp kritik, förebrående prästeståndet, att detta tänkt åstadkomma en »ny kanonisk rätt». Kommissionens betänkande gillades av konungen, som dock ännu underställde det granskning genom några av honom tillkallade biskopar och präster. Dagtecknat den 14 sept. 1685 går detta aktstycke under namn av »Ridderskapets författade project til kyrkeordningen ingifvit Anno 1685 den 14 September» och utgör det andra i volymen avtryckta förslaget. — Utgivaren har haft förmånen att kunna fortsätta ett delvis redan (av lic. R. Engdahl) påbörjat arbete.

Historiska handlingar. Den bekanta serien Historiska Handlingar, publicerad av Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, har förfullständigats med en synnerligen nyttig volym, innefattande *Register till del. 1—20*, redigerat av dr E. Naumann (X + 350 sid., Stockholm 1919). Bandet upptar först en förteckning över innehållet i Historiska Handlingars samtliga delar t. o. m. nummer 20, därpå en kronologisk

[2] Se denna tidskrifts årg 1918, s. 65—67.

förteckning över alla i dem intagna aktstycken och källskrifter, person- och ortregister för tiden före 1521, medan personregistret för den innehållsrika tidrymden 1521—1810 fördelats på tre tidsskeden, ort- och sakregistret här åter sammanförts i ett enda. De historiska forskarne böra vara utgivaren tacksamma för det dryga arbete han påtagit sig med sammanställandet av dessa vidlyftiga och praktiskt användbara register.

Till Redaktionen insända skrifter:

C. M. Schybergson, *De s. k. braheska konstitutionerna av år 1661 för Åbo Akademi.* V + 220 sid., 1 pl., Helsingfors 1919. (Översigt av F. Vetenskaps-Societetens Förhandlingar. Bd. LXI. 1918—1919. Avd. B. N:o 1).

Det svenska Finland, band I, h. 2 (s. 49—96, sid.), Holger Schildts förl., Helsingfors.

Gösta Grotenfelt, *Om pärtbloss, pärthållare och dyl. — Potatiskrattor i vissa byar af Borgå socken. — Om Gärdsgårdar och andra hägnader i Finland.* 255 sid., rikt ill., Helsingfors 1920. (Meddelanden från statens agrikultur-etnografiska samlingar å Mustiala institut samt å agrikulturekonomiska försöksanstalten. Band II. Meddel. n:o 4).

Suomen Museo, h. 1, 1920.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 1, 1920.

Historisk Tidsskrift (norsk), 4. Levering 1919.

Finsk Tidskrift, t. 88, h. 1, 2, 3, 4.

Några ord om litteraturens yttre villkor i vårt land på 1840-talet.

Av

RAGNAR ÖLLER.

En uråldrig erfarenhetssats lär, att huru stolt än huvudet höjer sig över stoftet, måste dock fötterna trampa nere på jorden; om än anden svingar sig upp mot rymderna och omspänner världsalltet, så är dock materien dess grundval, förutan vilken den vore utan fotfäste i verkligheten, utan betydelse för mänskosläktet och världskulturen. I sin utveckling löpa materie och ande sina banor jämsides, sammanflätade i ömsesidigt beroende av varandra, utan möjlighet till fortskridande i avsaknad av varandras hjälp och bistånd. Detta sakförhållande står med påtaglig åskådlighet inför oss om vi betrakta vitterhetens ställning i vårt land med avseende å dess yttre existensmöjligheter vid det decennium, som inledes av det märkliga jubelåret 1840. Aldrig har väl litteraturen tillförene känt, huru intimt beroende den är av allmänhetens understöd, av bokligheten, det vill säga pubblikens förmåga och lust att tillegna sig det tryckta ordet och de kulturella möjligheter, som förefinnas till läslustens tillfredsställande. Man var fullt på det klara med vilken viktig kulturuppgift som i detta hänseende ålåg bokhandeln. Sålunda skrev Borgå Tidning 1841 (nr 94) i en uppsats »Något om boktryckerier och bokhandel» bl. a.: På senare tid har allmänheten allt mer begynt känna behov om ock ej av egentlig litteratur, så åtminstone av boklig sysselsättning. I hus där förr endast psalmboken och någon postilla funnos, ingår nu ofta en ny bok bland julklapparnas antal; också allmogen måste ha någon bok mer än förr, ja någongång t. o. m. en tidning. Om allt detta huvudsakligen är ett verk av tidsandan, så torde man icke neka, att denna till en betydlig del

verkat just genom anläggandet av boklådor och boktryckerier. Läslusten måste fördunsta nästan i den mån den väckes, så snart den ej kan tillfredsställas; tillfället att få ett arbete tryckt på närmare avstånd och med mindre ledsamheter har mången gång framfört det ur bläckhornet.» — I sin uppsats om »Den finska litteraturen i Finland» i Helsingfors Tidningar 1844 (nr 34) säger Topelius: »Läsning och skriftställeri äro frö och frukt; icke så att blotta läsningen begrundar författarskap; icke blir fröet, åt sig självt lämnat, växt och frukt. Därtill fordras ännu rotstöd, solljus, värme; så fordrar skriftställeriet att det lästa skall genomlevas, att kunskapen som en självständig planta skall slå sina rötter i mänskoanden. Sålunda sammanhänger ett folks litteratur kvantitativt åtminstone med dess håg för läsning; det mest mångskrivande folk måste, samtidigt som det producerar den största massa litterärt skräp, jämväl framalstra det största antalet utmärkta författare.» På frågan varför man läser så litet i Finland har Topelius följande svar: 1) emedan man skriver mindre, emedan man saknar en nationallitteratur; 2) emedan en viss självtillräknelighet ligger i det finska lynnet; den finska bonden väntar, att bildningen skall uppsöka honom, ej han bildningen, men annars är han ej obenägen; 3) emedan han saknar tid; 4) emedan sällskapslivet tagit en skev riktning till nöjen utan nöje; 5) emedan vetenskaperna nedsatts till brödstudium. Och som orsak till att man skriver så litet i vårt land uppger han: 1) emedan det läses så litet; 2) emedan den nationella trögheten erfordrar nödvändigheten som sporre; 3) emedan fördomar häfta vid vissa slag av skriftställeri, såsom vid romanlitteraturen: man blygs att uppträda som författare; 4) emedan skriftställeriet ej lönar sig eller göres omöjligt genom materiella hinder. Och slutligen framdrager han tre omständigheter, som inge hopp om bättring för framtiden, nämligen: 1) den fördel, att den inhemska litteraturen i den traditionella finska myten, i runan såväl som i den nyare folkvisan, eger en solid basis och utgångspunkt; 2) det faktum, att en reaktion uppstått mot svenska och överhuvud utländska inflytanden, och 3) det faktum, att det så rika och böjliga finska språket allt mera gör sin rätt gällande. Det var ur denna synvinkel man sålunda såg den litterära framtiden an på 40-talet. — Även Fredrik Berndtson tog ämnet till tals i Morgonbladet 1848 (nr 43),

vari han säger bl. a.: »Romanläsningen har under de senaste tiderna utbrett och satt i omlopp en mängd nya idéer och tankar, kastat ljus över förhållanden, som förut utgjorde för den större allmänheten ett fullkomligt terra incognita. Sålunda ser man att den merkantila spekulationen helt beskedligt räcker handen åt bildningen, och man kan vara fullt övertygad därom, att de äro så beroende av varandra, att den ena icke kan komma sig till något rätt liv, någon rätt trevnad utan den andra.»

Ville man kort fixera bokhandelns betydelse för litteraturen, så kunde man säga, att densamma öppnat portarna till litteraturens lustgårdar och gjort de andliga frukterna tillgängliga och njutbara för hela folket, medan de tidigare odlats och funnits till blott för vissa exclusiva intelligenskretsar. Följden av denna förskjutning har varit, att litteraturen råkat i intimt beroende av sin läsekrets; den kunde icke längre föra en esteticerande, men onyttig lyxtillvaro på samhällets höjder, utan nödgades söka sig rotfäste i en fastare jordmån, med ett ord, den blev hela folkets egendom, och måste således ock uppbäras av hela folket. Vilja vi således lära känna betingelserna för vår litteraturs utveckling under 1800-talet, är det icke nog att blott studera frukterna, vi måste så att säga belysa saken nerifrån och undersöka den jordmån, varur dessa vuxit fram.

Medan Finland under den tid det sammanhängde med Sverige hade blott ett tryckeri, — tidtals dock två, — tilltog antalet hastigt efter den politiska skilsmässan och var 1830 9 och 1850 över 20. Denna förökning var delvis förorsakad av en tilltagande läslust, dock ingalunda i samma förhållande som det växande antalet, ty, såsom redaktören för Åbo Underrättelser Lars Arnell 1831 (nr 34) framhöll, härledde sig flere tryckeriers grundande huvudsakligast av de forna politiska förbindelsernas upplösning, varigenom dels vissa tryckmonopol upphörde, dels ett inhemskt officiellt tryck blev nödvändigt. Den genom universitetets flyttning inledda decentralisationen fortskred successivt sålunda, att det i olika delar av landet uppstod nya centra för ett mer eller mindre lokalt litterärt liv. Bildningsanstalterna gåvo i detta avseende rika väckelser; sålunda tillkom tryckeriet i Kuopio såsom en direkt följd av gymnasiets grundande. I allmänhet synes i

länens residensstäder gynnsamma villkor för tryckeriers uppkomst ha erbjudit sig, delvis beroende på att det officiella trycket som utgick från guvernörskansliet tillförsäkrade officinerna en viss säker inkomst. Så snart en gång ett tryckeri anlagts, begynte även en tidning utkomma, och sålunda var början gjord till en ny härd för litterär alstring. Omkring år 1850 hade redan varje residensstad sitt tryckeri [1].

Bokhandeln i vårt land genomlevde vid denna tid sin tillblivelseperiod och hade att kämpa med utomordentliga svårigheter. En av de första, som det gällde att övervinna, var den ringa läslusten, som åter i sin tur var en naturlig följd av den brist på tillgång av böcker, som varit rådande [2]. Det gällde att framkalla något, som icke tidigare förefanns, och detta tog sin tid, det krävde väldiga, om än föga uppmärksammade, offer av tålamod och nitälskan, innan några synbara resultat kunde ernås. I detta avseende kom vår bokhandel att fylla en märklig kulturuppgift. Visserligen konstaterade Topelius ännu så sent som 1844, att den finska allmogen i det inre av landet så litet brydde sig om icke-religiös boklig bildning, att man med »bok» oftast avsåg en uppbyggelsebok; därför stannade ock Finska litteratursällskapets skrifter för det mesta på de bildades bokhyllor, och även de finska tidningarna hade blott en trög åtgång bland allmoge. Men den ökade tillgången på litteratur genom nya boklådors anläggning och sockenbiblioteks [3] grundande överallt i landet medförde inom en relativt kort tid en häpnadsväckande förändring, ja, det ser nästan så ut, som skulle läslusten ha ökats i hastigare tempo än bokhandeln mäktade förkovra sig för att tillfredsställa densamma, ty 1848 konstateras i en uppsats »Kirjankauppiaalle hyvä neuvo» i Suometar (nr 37), att bönderna icke längre voro tillfredsställda med att blott ett par gånger om året vid marknaderna ha tillfälle till bokinköp, varför bladet föreslår inrättande av fasta boklådor

---

1 Om tryckerierna vid denna tid, se mitt arbete »Ett kvarts sekel av vårt litterära liv», Helsingfors 1920, s. 17 ff.

2 Om läslusten, se mitt nyssnämnda arbete, s. 11 ff, där statistiska uppgifter om den läsande allmänheten meddelas.

3 Om bibliotekens tillväxt se mitt nyssnämnda arbete, s. 14 ff samt K. Verkko, Mietteitä Suomen kansankirjastoista, och L. Schadewitz, Folkbiblioteken i Finland.

i varje eller varannan socken, från vilka litteraturalstren skulle kunna utstråla över nejden genom kolportörer, — ett förslag, som var mycket välmenande, men som grundade sig på ringa insikter i rådande merkantila förhållanden, såsom en sakkännare i Åbo Tidningar kunde konstatera. År 1850 skrev H. A. Reinholm om »Läslusten och landsorten» i Helsingfors Tidningar, att läshungern tilltagit överallt i landet i sådan grad, att de sockenbibliotek, som redan anlagts icke längre ville förslå att tillfredsställa begäret efter lektyr.

Ett annat hinder för utbredandet av bokligheten framdrogs av Snellman redan i det första numret av Saima 1844 i uppsatsen »Suomi och den fosterländska litteraturen»: orsaken till vår efterblivenhet i litterärt hänseende ser Snellman i den omständigheten, att vårt land saknar en *nationallitteratur.* Vår bildade allmänhet läser ojämförligt mycket mindre än den svenska; men en självständig bildning hos ett folk måste uttala sig i dess eget språk; det kan visserligen ej förnekas, att Finland eger en nationallitteratur i folksången, men de s. k. bildade klasserna stå främmande för den. Därför bör landets såväl bildning som litteratur bli finskspråkig. Häremot anmärkte Topelius i den tidigare citerade uppsatsen, att en nationallitteratur även på svenska kunde finnas i Finland. Saimas påstående vill han modifiera sålunda, att han medger att det är fattigdom, men icke brist på innehåll som vidlåder litteraturen i landet. Men Snellman lät sig icke rubbas i sin övertygelse; i uppsatserna »Bildningens ståndpunkt i Finland» och »Det enda nödvändiga icke blott för den inhemska litteraturen» fortfor han att hävda sin tidigare framställda doktrin: Med en vaknad kärlek till fäderneslandets språk och en allmännare förmåga att använda detsamma skulle även skaldeanlag lättare utvecklas och i allmänhet den sköna litteraturen odlas mera än vad som var fallet. Man skriver litet, läser litet, är trög, kallsinnig, idkar brödstudier; bokhandeln är dålig, förlagsrörelsen och honorarerna inga, — vad är allt detta annat än följder av de tvenne orsakerna: bildningen är underlägsen, ingen nationallitteratur finnes. — Dessa Saimas tankar genomsyrade snart till och med motståndarnes åsikter, de vunno omärkligt insteg i det allmänna medvetandet, där de åstadkommo en grundlig omvälvning trots den opposition de på flere håll väckte till liv. Som den

store rödjaren och plöjningsmannen gick Snellman fram och bröt upp nya fåror i den loja förnöjsamhetens ingengrodda åker, över vilken den nationella hänförelsen sedan fällde sitt befruktande regn. Till stor del igenkänner man ock Saima i en förmodligen av Berndtson skriven uppsats »Den läsande allmänheten i Finland» i det officiella bladet för 1852 (nr 254 f.), vari det heter, att den inhemska litteraturen och den andliga produktiviteten hos oss icke gjort de framsteg man kunnat vänta i förhållande till andra länder och med hänseende till landets materiella odling; i följd därav är det lätt att inse, att hågen hos allmänheten att förvärva sig bokliga insikter eller att förskaffa sig en litterär bildning och förströelse icke kan vara stor; få, om någon, bokhandlare skulle väl kunna leva genom enbart detta förvärv. — Å andra sidan bryter sig mot denna med tiden något förlegad vordna åsikt Topelius' alltid varma och hänförda optimism, som kommer till uttryck i en annan uppsats om »Den läsande allmänheten i Finland» i »Helsingfors Tidningar» 1852 (n:r 100 f.): Litteraturen och den läsande allmänheten, säger han här, äro båda en produkt av bildning och nationalitet, så att å ena sidan en egen litteratur ej kan uppkomma, därest den icke uppbäres av en allmänhet, tillräckligt stor, bildad och fosterlandsälskande för att hålla den vid gott mod, samt å andra sidan en allmänhet icke kan finnas, därest den icke höjes och bildas av en litteratur enkom för den; ty båda samfällt utgöra den andliga sidan av en nations kultur, en sida så väsentligt nödvändig och så ingripande i den minsta detalj, att, där den saknas, intet materiellt välstånd, intet framåtskridande i jordbruk, handel och industri kunna ersätta den eller ens utan den kunna rotas på varaktig grund. Och de ständigt upprepade klagomålen om vår litterära efterblivenhet tillbakavisar Topelius energiskt: Det är snarare beundransvärt, säger han, att Finland eger en sådan läsande allmänhet som den dock har. När man jämför vårt land med andra, bör man erinra sig allt vad de ega och vi sakna. De hava en gammal litteratur och ett allt omfattande språk; vi hava en litteratur på 20 eller 30 års ålder, och den klyves i tu av tvenne språk; de hava en utbildad förlags- och bokhandelsrörelse; vi hava 10 eller 15 förläggare utan samband sinsemellan och en bokhandel, alldeles i sin barndom, som dessutom kämpar med stora svårigheter; de hava snabba

kommunikationer till lands och vatten, som få dagar efter en boks utgivande sprida den överallt; vi ega en kommunikation så ringa, att icke sällan år förgå, innan en bok blir spridd, och mången bok blir det aldrig fullständigt.

På 1820-talet voro endast Åbo och Helsingfors försedda med boklådor; på 30-talet tillkommo sådana i Borgå, Wasa, Viborg och Uleåborg, och under det följande decenniet uppstod en bokhandel i nästan varje stad åtminstone nominellt, så att vid halvsekelskiftet blott någon enstaka småstad ännu var i avsaknad av en dylik härd för litteraturens spridning. [1] Dock förspordes under hela perioden en allmän klagan över det dåliga skick, vari bokhandeln befann sig. Detta sakförhållande berodde likvisst på omständigheter, dem icke ens den mest hänförda iver för saken mäktat avhjälpa i en hastig vändning, nämligen på det allmänna kulturtillståndet. Den bokliga samfärdseln är städse i intimaste beroende av kommunikationerna, och dessa befunno sig vid denna tid i ett rätt primitivt stadium. Sålunda framhöll Lars Arnell i Åbo Underrättelser 1831 (n:o 34), huru förläggarne i landet äro isolerade envar inom sin ort; icke ens en bokhandlare kunde vara i stånd att följa med den inhemska alstringen och känna till de arbeten, som under årets lopp utkommit i de andra städerna. Tio år senare klagade en insändare i samma blad, som tecknar sig »Fäderneslandets- och bokvän» (1841, n:r 97), att man bland rariteter i Finlands äldsta, ryktbaraste och största stad räknade typografiska produkter från dess nya huvudstad. Ännu i Åbo Tidningar 1848 (n:r 79) skriver en sakkännare, förmodligen Arnell, att förbindelserna voro så dåliga att man ofta måste sända böcker från Åbo via Stockholm till Kajana och Kuopio. Topelius belyser dessa missförhållanden i Helsingfors Tidningar 1856 (n:r 33): Kommunikationernas uselhet ha blivit ett ordspråk i landet, säger han; för detta påstående anför han följande belysande exempel: Efter Wasa brand behövde dess till Nykarleby flyttade högre elementarskola nya böcker. Dessa rekvirerades genast och avsändes sjövägen från Helsingfors i med-

[1] Om boklådorna i landet ordas utförligare i mitt arbete om det litterära livet, s. 19 ff., och i min uppsats »En finländsk romanskrivare från 1850-talet» i Svenska Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser 33, s. 81 ff.

let av augusti 1852; i oktober öppnades skolan i Nykarleby, man väntade länge och väl på böckerna samt lyckades slutligen få dem från annat håll. Äntligen arriverade den helsingforsiska sändningen i januari 1853 efter mångfaldiga öden till sin bestämmelseort, men över hälften av böckerna var numera osäljbar och bokhandeln i Nykarleby led därigenom en betydlig förlust [1]. Visserligen fanns tungposten att tillgå och den vore en välgärning för landets litteratur och bokhandel, om blott böckerna mäktade bära det dryga portet. Men nu ökades tungportot i samma mån som distanserna. Följden var att man t. ex. från Helsingfors väl kunde skicka böcker med 4 kop:s porto per skålpund till Borgå och med 6 kopek till Ekenäs och Tavastehus, möjligtvis ännu med 8 kop. till Åbo och Viborg, men på längre distans blev detta omöjligt. För större avstånd skulle portot stigit till 20 och 30, ja ända till 40 % av bokens värde; därför anlitades denna utväg sällan, och när så skedde, ofta med förlust. I detta avseende gick dock landet en ljusning tillmöte, och i ett tal vid finska förlagsföreningens första årsmöte 1858, framhöll ordföranden, kommerserådet F. W. v. Frenckell, att en hel del reformer under senaste tider vidtagits, som bidragit till bokhandelns utveckling; sålunda berördes alla städer vid Finlands västra kust ända upp till Torneå av tvenne alternerande ångbåtar; åt öster och nordost förefanns också redan reguliära ångbåtsförbindelser ända till Kuopio och Joensuu; under vintern och för orter som icke ligga inom räckhåll för farleden, kunde åter tungposten med fördel användas sedan genom portots reduktion omkostnaderna minskats med hälften.

I icke ringa grad hämmades en normal utveckling inom den bokliga samfärdseln av det onaturliga förhållande som rådde mellan Sverige och Finland i bokhandelshänseende: Svenskspråkiga böcker från Finland voro i Sverige belagda med en införseltull av 33 ⅓ %, senare sänkt till 25 %, medan åter svenska förlagsartiklar, ja t. o. m. eftertryck, fritt fick införas i vårt land ända till år 1845, då myndigheterna funno sig föranlåtna att införa en skyddstull på 20 % för böcker importerade från Sverige. Av en

[1] Ett annat belysande fall är meddelat i Förhandlingar och Uppsatser 33, s. 86.

del yttranden i tidningspressen vill det dock synas, som om de svenska myndigheterna tämligen godtyckligt uppburit den pålagda tullen för litteraturalster från Finland; så uppger en artikelförfattare i Ilmarinen (1851 n:r 5), att det blott var i Finland gjorda eftertryck av svenska arbeten som sålunda belades med tull, medan åter Arnell i Åbo Tidningar (1851 n:r 8) uppger, att det endast var vissa i Sverige eftersökta verk som i praktiken, ehuru ej enligt lag, gynnades med tullfrihet. Följden av ett sådant sakernas tillstånd kan man lätt föreställa sig; den svenska tidningen Bore klagade 1850 över att finländska böcker voro sällsyntare i Stockholms boklådor än portugisiska och spanska (det är dock att märka, att samma klagomål uttalats även beträffande danska och norska förlagsartiklar). Härtill kom ännu, att de svenska firmorna ådagalade en stor likgiltighet gentemot arbeten från hinsidan Bottenhavet och gjorde föga för deras avsättning. De finländska firmorna försummade icke att sända över sina artiklar, men dessa hamnade oftast i någon skräpgömma och avsändaren fick förgäves invänta redovisning eller likvid. Sålunda förtäljer Åbo Tidningar 1851 (n:r 8), att man i en boklåda i Stockholm funnit ett större parti av Runebergs dikter, första häftet, Hanna, första uppl., Älgskyttarne m. fl., vilka länge varit slutsålda i Finland. Hos A. Bonnier hade man förgäves efterfrågat Castréns Kalevalaöversättning, och dock anträffades en packe exemplar i lagerrummen.

Betänker man att de svenska förläggarne hade en läskrets på 200,000 personer, medan de svenska läsarne i Finland kunde beräknas till blott c:a 10,000, varför en upplaga i Sverige gott kunde omfatta 2 à 3,000 exx. mot det att en finländsk förläggare löpte stor risk genom att avdraga ett arbete i 500 exx. (enl. meddelande av föreståndaren för Öhmanska bokhandeln i Helsingfors, mag. P. Tikkanen, i Helsingfors Tidningar 1854 n:r 27) — varav den naturliga följden var, att en svensk förläggare kunde sälja sina artiklar i regeln ⅓ billigare än en finländsk, — skall man kunna fatta vidden av det avbräck, våra inhemska firmor ledo genom det förhållande, att Sverige uppbar en dryg tull för vår export, medan bokfloden från Sverige länge kunde strömma in till oss utan några som helst hinder. I en sådan konkurrens var det självklart, att den inhemska bokproduktionen hade ytterst

svårt att komma till det uppsving, som den inträffade andliga livaktigheten i landet annars kanske hade drivit den upp till. Då en petition i svenska riksdagen om boktullens upphävande icke lett till önskat resultat, såg sig vår regering fullt berättigad att införa en mottull på bokimporten från Sverige. Men så välgrundad än denna åtgärd var, så kunde dock intet verkligt resultat på denna artificiella väg ernås. Enligt en beräkning (i Åbo Tidningar 1848 n:r 84) trycktes det hos oss i medeltal för ett sammanlagt bokhandelsvärde av 40 rubel silver årligen, beräknat pr 1 ex. av varje arbete, och bokomsättningen av inhemsk litteratur i en landsortsstad kunde högst belöpa sig på 500 r:l s:r, vilket gåve bokhandlaren en profit av 75 r:l, emedan provisionen var 15 %; men detta kunde icke bära ett affärsföretag och därför hade man dittills varit hänvisad till att föra ett större lager av kurant svensk litteratur. Genom boktullen blev dock importen betydligt hämmad, och om detta gynnade den inhemska förlagsrörelsen, så kom dock bokhandeln att därav lida stort avbräck, ty den inhemska produktionen, ehuru i någon mån stegrad, kunde icke rekompensera den förlust, som uppstått genom minskad avsättning av svenska alster, ej ens fastän de flesta bokhandlare tillika voro förläggare. — Inom bokhandeln hade annars decentralisationen blott långsamt genomförts; sålunda konstaterade Elmgren i Litteraturbladet 1851, att det i Helsingfors fortfarande avsattes lika mycket böcker som i hela det övriga landet; detta sakförhållande berodde dock delvis på att en god del av huvudstadens bokkomsumenter rekryterades bland akademiens lärare och elever; f. ö. hade ännu 1830 $^{2}/_{3}$ av bokomsättningen i Sverige belöpt sig på Upsala och Stockholm (enligt Arnell i Åbo Tidningar 1848 n:r 79). Landsortsstäderna voro så små, att ett bokhandelsföretag huvudsakligast måste bygga sitt bestånd på omnejden; den livligaste efterfrågan rönte här folkskrifter och asketisk litteratur, medan utländska böcker, utom svenska, knappast alls kunde föras i andra städer än Åbo och Helsingfors.

En följd av det absurda förhållandet med den reciproka boktullen var, att förläggarne allt mer begynte eftertrycka omtyckta arbeten som utkommit i det andra landet. Så länge eftertryckandet dock företogs med rättsinnehavarens begivande och efter träffad överenskommelse med honom, såsom fallet var med

P. Widerholms i Borgå läsebibliotek och bokförläggarens E. Meullers i Helsingfors Kabinettbibliotek, var däremot intet att anmärka. Men det abnorma förhållandet gynnade även en osund spekulation, det olagliga tjuvtrycket. Denna företeelse var vid denna tid allmäneuropeisk, men ingenstädes hade den antagit sådana dimensioner som i Belgien, där en storindustri av eftertryck uppkommit delvis med regeringens goda minne och uppmuntran. De största firmorna i branschen, Méline, Haumann, och Wahlen, inrättade efter hand handelskontor i Tyskland, England, Italien ja t. o. m. i Norge och Sverige. År 1838 sysselsatte eftertryckandet 419 pressar, från vilka årligen 32 milljoner tryckark tjuvtryck utgingo. Det var mest fransk litteratur som sålunda uppmärksammades: som ett exempel må nämnas, att firman Wahlen i sin katalog på c:a 800 artiklar upptog 755 franska, 60 tyska och engelska och endast 5 belgiska skriftställare. Allt eftertrycktes med samma begärlighet: romaner, skolböcker, vetenskapliga standardverk, revyer (såsom Revue des Deux Mondes) m. fl.; ja Revue de Paris avtrycktes t. o. m. i två upplagor i Brüssel, den ena till 15, den andra till 20 frs; i Paris kostade tidskriften 80 frs. En roman av Soulié som i original kostade 15 frs, såldes i belgiskt eftertryck för ½. Ofta företog man en ändring av titlarna sålunda, att någon belgisk professor lånade sitt namn till eftertrycket, som fick gå och gälla för bearbetning. De belgiska eftertrycken voro i allmänhet typografiskt underhaltiga, i dålig utstyrsel och vimlande av fel, men det förekom även, att de presenterades i ett sobert, ja elegant skick, därvid vida överträffande originalen. Huru febrilt verksamma efertryckarne voro, ger oss följande skildring, hämtad ur Helsingfors Morgonblad 1835 (n:r 88), en föreställning: Ett av Hugos senaste arbeten kom på söndagseftermiddagen till Brüssel; kl. 1 fick boktryckaren det om händer, kl. 6 om aftonen var hela det första bandet (9 ark i 18:o, således över 300 s.) uppsatt och färdigt i korrektur; tidigt på måndagsmorgonen utgavs det. Även i Genève bedrevs ett liknande ofog. Däremot hade i Preussen utkommit en förordning, som jämställde det olovliga eftertrycket med tjuvnad. Också i Frankrike och England upptogs tidigt frågan om litterärt rättsskydd. — I Norden hade företeelsen antagit vida blygsammare dimensioner, ehuru dock eftertryck ingalunda hörde till ovanligheterna. Detta

egde ofta rum under allehanda skenfagra pretexter, såsom när förläggaren Huldberg i Falun i ett prospekt till eftertryck av danska klassiker förklarar, »att i närvarande tidpunkt ett vänligare, hjärtligare och broderligare förhållande än någonsin förut egt rum sammanknyter Sveriges och Danmarks innevånare», varför förläggaren ser ögonblicket lämpligt att i sin mån bidraga till spridandet av kännedomen om dansk vitterhet. I Sverige synes lagstiftningen ej ännu vid denna tid ha lagt något nämnvärt hinder i vägen för en dylik trafik, varför den ock ostört fick fortgå trots den indignation den i pressen framkallade. Även finländska artiklar blevo härvid uppmärksammade. Det är ju bekant, att Runebergs arbeten ofta utsattes för tjuvtryck. Samma ära vederfors Topelius' sagor, O. Anderssons skådespel Hildegard m. fl., ja ej ens kalendern Svea aktade för rov att göra sig skyldig till en slik handling, i det att den i årg. 1849 avtryckte Berndtsons skildring av Helsingfors utan att uppge ursprunget. Gottlund uppräknar i en artikel »Finsk litteratur utom Finland» i Borgå Tidning 1843 (n:r 35) en mängd finskspråkiga alster, mest ströskrifter, vilka i spekulationssyfte eftertryckts i Sverige för att sedan spridas i Finland. Redan före den politiska skilsmässan hade eftertryck förekommit; sålunda hade Hartmans geografi, utgiven 1806 i Åbo, upplevat ett tiotal upplagor i Sverige. — Vad förhållandena i Finland beträffar, så levde man, i jämförelse med vad Belgien bjöd på i den vägen, i ett rörande oskuldstillstånd. Sålunda förklarar Elmgren i Litteraturbladet 1851 (n:r 1), att våra förläggare berömvärt motstått frestelserna i detta hänseende; Elmgren medger, att omständighetena erbjödo en gynnsam profit för eftertryck: »Havet har nämligen den egenskapen att vissa tider tillfrysa och dymedelst hålla den åt öster sig ämnande tryckta visdomen i en 6 månaders karantän; — emellertid behövas läroböcker, och — lediga tryckerier finnas i landet. Så snart dock icke eftertryckta läroböcker införas till Sverige för att där spridas, torde man icke alltför strängt böra brännmärka denna slags spekulation att sörja för fyllandet av skolornas trängande behov. Däremot kan eftertryck av skönlitteratur aldrig gillas». Dessa Elmgrens ord kunna gälla som ett uttryck för vad den allmänna rättsmoralen medgav vid denna tid; eftertryck av skolböcker och ströskrifter, vilka annars hade varit svårtillgängliga, om ej gillades, så åtmin-

stone tolererades. Och ser man efter vad som hos oss eftertryckts, med åsidosättande av det legala eftertrycket, så skall man finna, att det allmänna rättsmedvetandet blott ytterst sällan hade skäl att känna sig kränkt. Det uppenbaraste eftertrycket var Cedervallers upplaga av Frithiofs saga, Viborg 1826, som dock hade ett ömkligt ekonomiskt resultat tack vare den utomordentliga indignation, varmed företaget emottogs av allmänheten. År 1826 avtryckte Frenckell i Åbo Regnérs första begrepp, varvid han på titelbladet reproducerade t. o. m. den svenska tryckaren Ecksteins namn och tryckningsorten Stockholm 1825; enligt en uppgift (Ilmarinen 1851 n:r 5) var det detta eftertryck som gav upphov till boktullen, ty förläggaren, Wallmark, lyckades av sin personliga vän Carl Johan utverka detta skydd mot vidare försök i denna riktning; enligt en annan uppgift (Åbo Tidningar 1851 n:r 8) skedde dock eftertrycket efter avtal med den svenska förläggaren [1]. Regnérs »begrepp», liksom även den av samma förlag år 1826 reproducerade aritmetiken av Forssell [2], voro dock oumbärliga läroböcker, varför eftertrycket icke av allmänheten stämplades som rättsvidrigt. Den år 1829 utfärdade censurförordningen upptog en § (83), som medgav varje författare och översättare uteslutande rättighet under hela livstiden att utgiva och försälja sina arbeten; samma rätt tillkom även hans lagliga arvingar under 25 år räknat från hans dödsdag; den 26 maj 1846 emanerade dessutom från regeringen en förtydligande förklaring till denna bestämmelse. Efter denna tid kunde eftertryck förekomma blott i ytterst få fall och genom att föra censurmyndigheterna, vilka det ålåg att övervaka att förordningen av år 1829 efterlevdes, bakom ljuset; detta tillgick t. ex. sålunda, att det eftertryckta infördes i någon tidning i form av följetong [3].

Visserligen försökte en artikelförfattare i Ilmarinen 1851 påvisa, att det i Finland eftertryckts 20 gånger mera svenska arbeten än finländska i Sverige, men den lista på 28 arbeten, som han presenterar som bevis för sitt påstående, kommenteras sakligt och insiktsfullt av en annan författare i Åbo Tidningar,

---

[1] Här uppges också, att boktullen uppkommit för att skydda svenska arbeten för danskt eftertryck.

[2] Ny uppl. 1828.

[3] Det mest belysande exemplet erbjuder i detta avseende Cedervallers tidskrift Romanen, 1846, vari ingick fru Carléns Bruden på Omberg.

(n:o 14), som konstaterar, att de flesta eftertrycken icke gjorts i strid mot gällande lag, så att av de uppräknade arbetena blott följande kunna betecknas som verkligt eftertryck: Barnapredikningar, på boktryckaren Bredbergs förlag, Wasa 1844; Enberg, Moralfilosofins elementer, Helsingfors, Wasenius, 1834 (nödvändig för studentexamen, saknades i bokhandeln[1]) Hübner, bibliska berättelser, boktryckar Wirsells förlag, Wasa 1844 o. Öhmans förlag, Tavastehus 1849[2]; Palmblads geografi, Frenckell i Åbo och Widerholm i Borgå 1837 (trycktes likväl, enligt uppgift i Åbo Tidningar, på auktoritets befallning för att likvidera det svenska eftertrycket av Hartmans geografi); Streling, latinsk grammatik, Frenckell i Åbo 1825, 1831, Helsingfors 1837; Geygers bearbetning av Robinson Crusoe, Öhman, Helsingfors 1847; A. James, Vägledning och tröst, Öhman, 1846; Heinrich, lärobok i tyska, Frenckell, Helsingfors, 1836, och »Ny brevställare för Finland», Wasenius 1834.[3] Detta är ju i sanning icke någon graverande förteckning; tvärtom kan man konstatera, att de eftertryck som förekommo, voro framkallade av en hård nödvändighet och ingalunda kunde såra det allmänna rättsmedvetandet.

---

[1] Ny uppl. H:fors 1850.

[2] Utkom även i Viborg 1847, Uleåborg 1851, m. fl.

[3] De övriga av Ilmarinen som olagligt eftertryck uppgivna arbetena äro (inom parentes meddelas Åbo Tidningars upplysningar): Chr. Dahl, Tio Guds bud, Åbo, Frenckell, 1857 (förf. död 1809); H. Eneroth, Nådens tid, Frenckell, Åbo, 1836 (förf. död omkring 1811); Dillner, Svenska kyrkans psalmer, Frenckell, Helsingfors, 1836 (blott några blad avtryckta i Finland); En ropande röst, Wasenius, Helsingfors 1840, utgiven även i Wasa 1839 och 1842 samt i H:fors 1852, (redan länge allmän egendom); Eneroth, Brinnande böneoffer, Frenckell, Helsingfors, 1835 o. 1847 (se ovan); Filén, aritmetik, Öhman, Helsingfors 1844 o. 1851 (omarbetad efter finskt mått o. mynt, översedd o. tillökt av Borenius); Grekisk grammatik, Åbo, Hjelt 1836 (bearbetad av en finlänning); Hammerin, Andl. betraktelser, Wasenius, Helsingfors 1834 (utkom 1786 i Sverige); John Möller, Kyrkohistoria, Frenckell, Åbo 1837 (förf. död 1805); Nathorst, Fårskötseln, Hjelt, Åbo 1836 (utdrag på några pagina); Nådens ordning, Wasenius, Helsingfors 1841 (redan länge allmän egendom); Qvirsfeld, Himmelska örtagårdssällskap, Frenckell, Helsingfors o. Åbo 1836 (liksom för Eneroth); Saltza, Bönebok, Frenckell, Helsingfors 1829 (allmän tillhörighet); Sturm, Bönebok, Frenckell, Helsingfors 1825 o. 1829 (allm. tillhörighet); Strömer, Euclides' elementa, Karsten, Kuopio 1846 (Strömer död 1770); de Geer, Carl XII:s page, Widerholm, Borgå 1848 (ingick i läsebiblioteket).

Alla dessa här anförda hinder kunde naturligtvis icke av en enda generation undanröjas. Vilken förtjänstfull insats än mången förläggare och bokhandlare gjorde, stod det dock icke i mänsklig makt att i detta avseende påskynda utvecklingens gång. Förläggarne fingo ofta lida kännbara förluster genom att bokhandlarne försummade att regelbundet och punktligt redogöra för avsättningen; detta förlamade deras initiativ och framkallade hos dem en för bokalstringen synnerligen skadlig obenägenhet att åtaga sig nya förlagsartiklar. De honorar som kunde ifrågakomma, voro ock så blygsamma, att de knappast uppmuntrade skriftställeriet. I många avseenden utgjorde därför 1840-talet en lärotid, under vilken erfarenheter samlades, som först en följande generation kunde fullt utnyttja. Redan 1841 framhöll Borgå Tidning svårigheten att få ett större arbete tryckt på inhemsk press, förrän det uppstått en inhemsk klass av tryckeriarbetare. I en uppsats »Om orsakerna till litteraturens förfall» (jfr Åbo Underrättelser 1849 n:o 101) framställde tidningen Bore det något överdrivna kravet på att bokhandlaren bör ega en sådan bildning, att han kan känna den vara han säljer, liksom vilken annan handlare vet av vilken kvalitet den vara är som han tillsaluhåller. Om än denna fordran här är något naivt formulerad, så krävde dock bokhandelns förkovran, att dess utövare egde en viss utbildning inom sin branch, och denna kunde åter förvärvas blott sålunda, att aspiranterna först någon tid samlade praktisk erfarenhet i tjänst hos någon äldre firma. Huru mången, som försökte sig på denna bana utan att inneha tillräckliga insikter, fick icke dyrt plikta därför! Sålunda skrev Topelius 1856: »När man årligen sett unga män med god vilja och goda förhoppningar egna sig åt bokhandeln, har det synts oss vara ett glädjande tecken, att höga, andliga intressen, representerade av litteraturen, vinna allt större terräng i detta bildningens yttersta gränsland; åter, efter några år, när vi sett mången bland desse unge män, modlös eller håglös vända sig åt tacksammare banor; när vi sett hans bod stängd eller sparsamt sorterad med psalmböcker, almanackor och förlegade romaner, uthärdande knappt en tävlan med ortens bokbindare, — då har det gjort ett sorgligt intryck: önskningens vanmakt har legat framför oss; man dikterar icke en litteratur med ett varde.» —

Vår bokhandel behövde sålunda stadga för att kunna erbjuda åt den litterära alstringen en solid grundval; denna stadga blev blott möjlig genom tvenne villkors uppfyllande 1:o att den generation, som gick i lära, skulle bli mogen att själv etablera sig, och 2:o att ett fastare samband skulle knytas mellan författare, förläggare, bokhandlare och tryckare. Det förra villkoret gick med tiden automatiskt i uppfyllelse, det senare åter kom till stånd genom grundandet av *förlagsföreningen* 1857. Namnen på initiativtagarna, Topelius, den verksamme litteratören Paul Tikkanen, magistern, sedermera professorn S. G. Elmgren, kommerserådet F. W. v. Frenckell, bokhandlaren B. A. Thunberg, borgade för att det icke var enbart de merkantila intressena, som med detta företags startande blevo bevakade. Topelius meddelade i sitt blad (1857 n:o 21), att föreningen på sitt program upptagit: tryggandet av förlagsrörelsen medelst garanti för förlaget om en punktlig redovisning; organiserande av en ändamålsenlig distribution; bokhandelns garanterade samverkan med förlagsrörelsen samt medelbart den inhemska litteraturens befordrande genom att trygga de materiella villkoren för dess existens; enighet i hithörande åtgärder; kommissionshandelns byggande på allmänt förtroende; närmare vänskaplig beröring förläggare och bokhandlare emellan samt oundviklig punktlighet i uppfyllandet av åtagna förbindelser.

Jag avslutar här min framställning, sedan jag kommit till en vändpunkt, då vår bokhandel lämnade sitt primära stadium för att ledas in i en utvecklingsfåra, där den kunde gå en säker och betryggad uppblomstring till möte. Den fas jag här skildrat i vår bokhandels historia utgör en synnerligen betecknande illustration till associationens betydelse för utvecklingens gång. Så länge var och en arbetade för sig, kunde icke ens det mest oförskräckta enstaka initiativ leda till något mål, det var ett famlande i mörker, ett vacklande och halvtynande, som icke gav vår litteratur någon säker grundval att bygga på. Men så snart krafterna förenats och alla samlats att i insikt om det ömsesidiga och gemensamma intresset arbeta för en samfälld välgång, då hade äntligen ett fast och hållbart underrede byggts till den gyllne triumfvagn, på vilken vår litteratur kunde bäras fram på sitt segertåg mot en framtid, som tillförene blott hägrat i ett avlägset fjärran för någon djärv optimist.

Meddelanden och aktstycken.

Överstarna Karl Krook och G. Aminoff vid Schipka den 8—10 januari 1878.

Enligt den uppgjorda operativa planen för det ryktbara tåget över Balkan under rysk-turkiska fälttåget 1877—78, skulle kommendören för 8:e ryska armékåren, generallöjtnant Radetsky, tidigt den 8 januari 1878 anfalla de i själva Schipka-passet stående turkarna och locka till sig så stor styrka som möjligt av den nedanför passet i den s. k. »Rosendalen» befintliga fientliga hären. Samtidigt skulle generaladjutanten, furst Svätopolk-Mirsky 2 kringgå passet i öster med 25 bataljoner, en druschina, sex sotnjor, ett kompani sappörer och 24 kanoner samt generallöjtnant Skobeleff 2 kringgå Schipka i väster med 15 bataljoner, sju druschinor, sjutton skvadroner och sotnjor samt 14 kanoner. De bägge kolonnerna skulle sedan nyssagda dag kl. 10 f. m. samtidigt anfalla turkarnas starkt befästade positioner vid byarna Schipka och Scheinowo. —

Redan den 5 januari begynte general Skobeleff sin framryckning från byn Toplisch till Imetli. — Samma dag tågade furst Mirskys detachement från staden Trawna med Gusoff som närmaste mål. Hans avantgarde lämnade Trawna redan kl. 4 på natten. Truppavdelningen var formerad av 4:e skarpskyttebrigaden (Järnbrigaden)[1], tvänne sotnjor av 23:e donska kosackregementet samt ett bärgsbatteri. Vid Krestets förstärktes detta avantgarde, som kommenderades av t.f. chefen för ovansagda skarpskyttebrigad, överste Karl Edvard Krook, med en bulgarisk druschina samt en kosacksotnja. Vägen från Krestets till Seltsi var synnerligt svår och kunde endast långsamt passeras, steg för steg. Största försiktighet måste därvid iakttagas, då ofta nog branta avgrunder mötte, täckta av en bedräglig snö, i vilka några av manskapet störtade ned och omkommo. En bitande köld var rådande på de skyhöga bärgen; ansträngande sig till det yttersta

---

[1] Brigaden erhöll detta icke-oficiella hedersnamn redan 1877, till följd av sin utomordentliga tapperhet under pågående krig.

2

framkom överste Krooks förtrupp, efter över 12 timmars marsch, till en öppen plats bland klyftorna, utsedd till bivuak för furst Mirskys kolonn. — Som ett bevis på huru ansträngande dagen måtte hava varit, anför preussiska kaptenen von Pfeil i sitt arbete om rysk-turkiska kriget, att på kvällen infann sig med rapport till Mirsky bl. a. överste Krook, men som denne ej under hela dagen förtärt det ringaste och var utomordentligt ansträngd, föll han tvenne gånger i vanmakt. —

Det allmänna anfallet var, som redan sagts, utsatt till den 8 januari, hvarför furst Mirsky tidigt på morgonen eller kl. 8 $^{3}/_{4}$, utsände sin förtrupp i riktning mot byn Schipka. Kosackerna redo främst. I deras spets red överste Krook. Följde så hans skarpskyttebrigad[1] och bärgsbatteriet. Under framryckningen voro 13:e och 14:e skarpskyttebataljonerna formerade kompanivis på tvenne linjer med halva kompanier i ked. 15:e och 16:e skarpskyttebataljonerna åter framgingo i bataljonskolonn c:a 1 verst bakefter. Vädret var nu soligt och varmt. Byarna Janina och Haskioi intogos, efter en kort strid med turkiskt kavalleri. Preussiska kaptenen von Pfeil berättar: »Jag hade framfört en befallning till överste Krook och stannade ytterligare någon tid hos honom, för att iakttaga förtruppens framryckning. Den gick långsamt fram, steg för steg. På lämpligt avstånd följde huvudstyrkan i stridsformering med svajande fanor. Det var en hänförande anblick.»

Vid uttåget från Haskioi möttes överste Krooks trupper av artillerield från turkarnas första linje vid Schipka, understödd av eld från deras redutter vid byn Scheinowo. Samtidigt gjorde det fientliga kavalleriet ett försök att angripa ryssarnas högra flygel, men fick lov att retirera till följd av skarpskyttarnas säkra eld. — 14:e skarpskyttebataljonen, som vid uttåget från Haskioi befunnit sig med front mot skogen vid Skiretschio, fick befallning av överste Krook att förändra riktningen åt höger, mot en befästad position, och tågade västerom chausséen från Kansanlik. 13:e bataljonen åter framträngde mellan chausséen och bärgen. På c:a 2,000 stegs avstånd begynte nu turkarna översålla den ryska förtruppen med kulor och projektiler. Anförda av sin tappra chef, överste Krook, framryckte dock skarpskyttarna i full ordning med gevär på axeln. Snart förmärktes emellertid förluster både i keden och reserven. Överste Krook befallde då sin avdelning, att öka steget, men omkring en verst från fienden uthärdade keden ej längre turkarnas häftiga eld, utan stannade för en stund och

[1] Enligt tidningspressen för krigsåren 1877—78 tjänade vid 4:e skarpskyttebrigaden då, förutom överstarna Krook och baron Aminoff, yttermera åtminstone följande finländare: major August Leidenius och fänriken Schoultz, båda vid 14:e bataljonen, samt kapten Neppenström vid 13:e bataljonen. — De två sistnämnda, vilka sårats under striderna vid Schipka hösten 1877, hade speciellt hedrat sig vid flera tillfällen.

lade sig. De andra halvkompanierna i främre linjen sändes nu av överste Krook till förstärkning, och 15:e och 16:e bataljonerna ryckte närmare samt formerade sig kompanivis på tvenne linjer. Bärgsbatteriet intog position i linje med skarpskyttebataljonerna av andra linjen och öppnade eld mot de på en kulle befintliga turkiska kanonerna. 14:e skarpskyttebataljonen fick nu av överste Krook befallning att bemäktiga sig det turkiska batteriet på kullen. Skarpskyttarna framryckte till en början i språngmarsch, men måste, till följd av den häftiga elden, snart sakta farten och sluta till sina rotar. Överste Krook avsände nu sin 16:e bataljon till vänster om 14:e och 15:e bataljonen, mellan kompanierna av 13:e bataljonen. Det ryska bärgsbatteriet red, oaktat fiendens starka kanonad, fram på 800 stegs avstånd från kullen och besköt turkarna med väl riktad eld.

Skarpskyttarnes främsta linje hade då blott 300 steg till batteriet på kullen. Överste Krook kommenderade nu allmän stormning, och med ett skallande »hurra» kastade sig hela stridslinjen framåt. Den befästa turkiska höjden med sina isbetäckta yta och branta sluttningar var dock mycket svårintaglig. Dess tre kanoner, som voro placerade på första avsatsen, utspydde även kartescher till det sista. Överste Krook, som städse befann sig där, varest faran var störst, gav nu befallning att omringa kullen, och snart klättrade några av hans skarpskyttar upp på avsatsen och erövrade kanonerna. Efter dessa oförvägna instormade sedan kompani efter kompani, vilka nedstucko så gott som hela den därvarande turkiska styrkan. Endast 70 man togos till fånga. — Kort därpå framryckte överste Krook med sina skarpskyttar ånyo och erövrade yttermera fyra kullar, så att avståndet från den ryska stridslinjens högra flank till byn Scheinowo var 750 famnar och till Schipka endast 500 famnar. Från sin position, invid de besatta höjderna, stred det ryska bärgsbatteriet tappert mot turkarnas överlägsna artilleri. Av de av överste Krook erövrade kanonerna, var en totalt förstörd, men tvenne kunde omedelbart sättas i funktion. —

Mitten av ryssarnas stridslinje var stark nog, men vänstra flanken (16:e bataljonen) hade en alltför öppen terräng. Även högra flygelns (13:e och 15:e bataljonerna) läge var rätt ofördelaktigt, ställd som den var på nära nog 1 versts avstånd från mitten. Icke desto mindre beslöt den tappra kommendören för 13:e bataljonen Kretnenits att behålla sin position. Stridslinjens energiska och kallblodiga chef, överste Krook åter red till högra flygeln. Fienden förberedde sig just då till ett anfall.

Från Schipka syntes starka turkiska trupper uttåga, och kavalleriet sökte kringgå överste Krooks högra flygel. 13:e och 15:e bataljonernas säkra och framgångsrika gevärssalvor hejdade emellertid fiendens rörelser.

I längden blev dock den ryska stridslinjens högra flygel allt svagare,

men lyckligtvis sände furst Mirsky i god tid ett infanteriregemente från huvudstyrkan till undsättning. Samtidigt övertog generalmajor Dombrowsky, som medföljde förstärkningen, befälet över hela främre stridslinjen. Dombrowsky var dumdristig nog att anbefalla framryckning, för att intaga fiendens huvudpositioner. Hans d. v. stridskrafter voro emellertid för svaga och anfallet misslyckades totalt. Angreppet hade utgått från centern, där 14:e och 16:e skarpskyttebataljonerna, under befäl av kommendören för sistsagda trupp, överste, friherre Johan Fredrik Gustaf Aminoff ryckte fram mot den närmast belägna turkiska redutten. Översållad av eld från de turkiska befästningarnas hela linje avancerade bataljonerna med sin käcka och i krigiska värv så beprövade befälhavare i spetsen ända till 300 steg från den fientliga positionen. Inseende det omöjliga i en vidare framryckning, synnerligast som manfallet bland hans skaror var stort, gav baron Aminoff order om reträtt. Samma tragiska öde drabbade 13:e och 15:e bataljonerna i deras fruktlösa försök att intaga den omtalade redutten. Dessa trupper blevo t. o. m. tillbakakastade i fullständig oordning. Återtåget drog med sig även tvenne bataljoner av det nyssanlända regementet. Från furst Mirskys styrka sändes nu i allra största hast ett nytt infanteriregemente till Dombrowsky, och på Krooks anhållan bestämdes en av bataljonerna till förstärkning av centern.

Turkarna, vilkas mod och stridsiver stigit till följd av de ryska motgångarna, övergingo nu själva till ett energiskt motanfall. General Dombrowskys trupper begynte vackla, och de av överste Krook erövrade kullarna började redan småningom utrymmas. Kl. 3 em. sårades Dombrowsky svårt och måste bortbäras ur stridslinjen. Situationen var nu utomordentligt kritisk. Då nöden var som störst sände furst Mirsky emellertid yttermera ett infanteriregemente till undsättning. Nu tog slaget en helt annan vändning. De utmattade och tillbakakastade ryska trupperna framryckte ånyo och turkarna retirerade i vild oordning bakom sina förskansningar. Utan synnerligt stora förluster kunde ryssarna fortsätta med sitt avancemang mot huvudredutten och mot byn Schipka.

Den ryska anfallsstyrkan bestod av 13 bataljoner; mitten och vänstra flanken framryckte mot fästningarna vid byn Scheinowo, högra flygeln tågade mot Schipka. Turkarna emottogo anfallet med häftig artillerield från 20 kanoner. De ryska förlusterna voro också rätt stora, både vad officerare och manskap vidkommer. Överste Krook, som ofta befann sig i spetsen för sina trupper under framryckningen, fick en häst dödsskjuten under sig, en annan sårades. Högra flygeln lyckades avancera fram intill Schipka; en av dess bataljoner inträngde t. o. m. i själva byn, som den dock snart utrymde, för att ej allt för mycket förlänga stridsfronten. Centerns och vänstra flankens energiska försök att intaga den runda redutten N:o 4 resulterade

endast i besättandet av några kullar, och trupperna voro nödsakade att draga sig tillbaka till sina positioner. Kl. 5 e. m. emottog Krook order av furst Mirsky att övertaga befälet över hela ryska stridslinjen. Han beslöt, att kvarbliva på de intagna positionerna samt att befästa sig så starkt som möjligt.

På kvällen upphörde elden längs hela linjen. Krook vidtog nu åtgärd om att ordna sina trupper, som hopblandats under det häftiga anfallet. Hans position sträckte sig från byn Schipka över de intagna kullarna intill Skiretschio skogen. Vänstra flanken, som kommenderades av översten, baron Aminoff, intog position mellan skogen och kullarna.

Den 9 januari grydde utan att några som helst underrättelser anlänt från Skobeleffs kolonn, som bort framrycka från Imetli. Överste Krook förberedde sig med stor energi på ett avgörande slag redan samma dag. Han anhöll därför av furst Mirsky om yttermera förstärkningar. Då dessa (9 bataljoner) kort därpå anlände, utgjorde Krooks hela stridsstyrka 22 bataljoner infanteri, utom artilleri och kavalleri.

Även turkarna förberedde sig till strid. Sitt första anfall sagda dag riktade de mot ryssarnas högra flygel, sedan attackerade de centern och sist vänstra flanken. De fientliga anfallen tillbakakastades dock, tack vare ryssarnas ihållande och säkra eld. Överste Krook ledde personligen vänstra flygelns synnerligt hårdnackade och blodiga strider, slog turkarna och utsträckte därigenom sin front ända till Skiretschio skogen, där han hoppades komma i förbindelse med Skobeleffs kolonn.

Omkring kl. 11 emottog överste Krook glädjebudskapet att Skobeleff's kolonn var i antågande. Kosackpatruller från de båda avdelningarna hade nämligen redan kommit i beröring med varandra. Dessutom kunde man, tillföljd av häftig kanonad från vänster, sluta till att Skobeleff begynt storma Scheinowo befästningarna, och man förnam huru hastigt och energiskt generalen avancerade i striden. —

Om det historiska ögonblick, då Skobeleffs trupper slutligen förenade sig med furst Mirskys, förtäljer greve von Pfeil i följande talande ordalag: »Då hörde man plötsligt på vår yttersta vänstra flygel ett dånande hurrarop, så att furst Mirsky genast gav sig i väg med oss dit. Men redan jagade honom överste Krooks adjutant till mötes, fortfarande ropande »hurra» och svängde ett papper i högra handen. Han räckte det till fursten. Det var ett stycke vitt papper, fullt med fettfläckar. Sannolikt hade kött eller något dylikt varit inlagt däri. Men nu utgjorde det ett viktigt blad bland handlingarna till detta krigs historia, ty det innehöll de få, men betydelsefulla orden:

»— Hurra, Skobeleff rycker an med klingande spel. — Krook. —»

»Det var ett ögonblick, som man själv måste hava upplevat för att begripa det. — Aldrig glömmer jag den blick, som furst Mirsky kastade på mig.» —

Sedan Mirsky erhållit undsättning av Skobeleff, rasade striden ännu en stund. Snart avmattades dock turkarnas eld, och slutligen intogo ryssarna hela deras befästa läger både vid Schipka och Scheinowo. Ryssarnas seger blev fullständig. — Greve von Pfeil anser, att Skobeleff försenat sig av nedrig egennytta, i förhoppning att Mirsky skulle bliva slagen och han, Skobeleff själv, framstå som dagens hjälte, då han på stridens andra dag gottgjorde det begångna felet. Nämnda anklagelse mot den celebra härföraren utslunga även en del andra krigshistoriska författare. Om beskyllningen är berättigad, är dock tvivel underkastat.

Efter stridens slut avtackade furst Mirsky sina tappra trupper i rörda ordalag. Greve von Pfeil skriver i sitt arbete: »För befälhavaren för vår förtrupp, den flere gånger omnämnda tappra chefen för skarpskyttebrigaden, överste Krook, blottade han (Mirsky) sitt huvud, kysste honom och red därpå med avtagen huvudbonad längs skarpskyttarnas front.»

* * *

Biografiska upplysningar:

Aminoff, Friherre Johan Fredrik Gustaf (Gösta), f. 1844 21/8. Elev vid finska kadettkåren (1856—60); från H. M:s pagekår befordrad till kornett v. L. G. H. M:s ulanreg. 1862; deltog i polska upprorets kuvande (1863—64); genomgick Nikolajewska gen. st. akad. 1868; st. ryttm. s. å.; ryttm. 1871; plac. på gen. st. som öv.löjtn. 1872; deltog som gen. st. off. och bat. chef med stor utmärkelse i expeditioner till Turkestan och Chiva (1869—75); överste 1873; kommendör för 4:e turkest. lin. bat. 1874, för 16:e H. M:s skarpskyttebat. 1878 och för 138:e Bolhoffska inf. reg. s. å.; deltog med utmärkelse i rysk-turkiska fälttåget (1877—78); riddare av S:t Georgs ordens 4:e kl. 1878; hugad med guldsabel med påskrift »för tapperhet»; t. f. st.chef i Transkaspiska området 1881; kommendör för 114:e Novotorschska inf. reg. 1882 och för L. G. 3:e finska skarpskyttebat. 1884; gen.major 1885; guvernör i Kuopio län 1888; gen. löjtn. 1895; död i Helsingfors 1899 7/1.

Krook, Karl Edvard, f. 1823 29/11. Fänrik v. 10:e finl. lin. bat. 1845; und. löjtn. 1850; transp. till 2:a ryska skarpskyttebat. 1853; deltog i det s. k. Orientaliska kriget (1853—56); löjtn. 1854; genomgick Nikolajewska gen. st. akad. 1858; st. kapt. s. å., kapt. 1861; kommendör för 4:e ryska skarpskyttebat. 1863; deltog i polska upprorets kuvande (1863—64); öv.löjtn. 1866; öv. 1867; kommendör för 116:e Malojaroslawska inf. reg. 1870; t. f. kommendör för 4:e skarpskyttebrig. 1877; deltog i rysk-turkiska fälttåget (1877—78) med stor utmärkelse; riddare av S:t Georgs ordens 4:e kl. 1878; gen. major med stadfästelse i sin befattning s. å.; hugnad med guldsabel med påskrift» för

tapperhet» s. å.; gen. major v. H. M:s svit 1879; kommendant i Warschau med kvarstående vid kejserliga sviten 1884; död (antagl. genom självmord) därstädes 1887 19/3.

Använda källor:

Finlands allmänna Tidningar, 1877 och 1878.
Finsk militär Tidskrift, Helsingfors 1890.
von Pfeil, greve Richard, utdrag ur hans arbete: »En tysk officers minnen från rysk-turkiska kriget 1877—78» (meddelade av gen. major Hugo Schulman).
Schvindt, V., Biografiska anteckningar över officerare och civila tjänstemän vid Livgardets Finska Skarpskyttebataljon (2:a uppl.), Helsingfors 1912.
Schulman, Hugo: Muntliga och skriftliga meddelanden.

Hjalmar Krook.

Ett par omdömen om ställningen i Finland år 1810.

Med stor iver har under de senaste åren den historiska forskningen egnat sig åt att ur olika synpunkter belysa den inre ställningen i vårt land under åren omedelbart efter föreningen med Ryssland. Särskilt ha C. v. Bonsdorffs talrika studier och större arbeten varit egnade att sprida ökad belysning över många punkter, senast genom den volym som utkom 1918 med titeln »Opinioner och stämningar i Finland 1808—1814». Det nya systemets verkningar, de för landet i de nya förhållandena verksamma männens arbete i det offentligas tjänst ha för oss framträtt i ett klarare ljus än någonsin tidigare. Trots denna i sanning flödande rikedom på litteratur i detta ämne, erfar man dock ännu saknaden av närmare upplysningar om det ekonomiska tillståndet i landet efter kriget, om de materiella villkor under vilka befolkningens olika lager ägde att fortsätta sina fredliga värv efter de yttre omvälvningarna. De tryckta framställningarna ge oss blott spridda och otillräckliga upplysningar i detta hänseende, och forskarne ha synbarligen hittills icke känt sig frestade att djupare intränga på denna punkt och tillfredsställa våra önskningar genom att skänka oss sammanfattande framställningar. Det är dock klart att här mycket vore att göra, och vi besitta ju därtill i våra dagar speciella förutsättningar att intressera oss för och förmå bedöma dylika förhållanden. De synpunkter en eftervärld anlägger på gångna tidsskeden växla — lyckligt nog — efter omskiftningarna i tänkesätt och egna upplevelser, och en ny generation erfar i regeln ett behov att på grundvalen av sin egen empiri upptaga till förnyat skärskådande sakförhållanden, som ett äldre släktled redan kunnat betrakta som tillräckligt klargjorda. Häri ligger i själva verket grundprincipen för den historiska forskningens fortsatta tillvaro, väl lika mycket som i det mänskliga begäret att blott öka det materiella vetandet om släktets förgångna liv, begäret att taga reda på »wie es eigentlich gewesen».

Vad vi veta om det materiella tillståndet i vårt land under åren närmast efter det rätt långa krigstillståndet inskränker sig till en allmän vetskap om en förnimbar plötslig ökning av brottsligheten, sär-

skilt tjuvskheten, inom vida lager av befolkningen, om en ställvis rätt kännbar ödeläggelse av byggnader i byarna på landet, om osäkerhet i postgången och svårigheter med utrikeshandeln, m. m. På alla dessa punkter ville vi gärna öka vårt vetande om ett tidsskede, som ju onekligen erbjuder åtskilliga anledningar till jämförelse med vårt eget. Talande som faktum i och för sig är visserligen det sakförhållandet att den vid Borgå lantdag uppgjorda budgetkalkylen fullständigt slog fel ifråga om de påräknade statsinkomsterna, i det skatterna under de närmaste åren inflöto till vida ringare belopp, än de enligt tillgängliga uppgifter bort göra det.[1] Vidare står det fast, att det napoleonska kontinentalsystemets utsträckning till vårt land, vilket blev en automatisk följd av föreningen med Ryssland — låt vara blott för den korta tidrymden av ett par år — mycket kännbart inverkat på det ekonomiska livet. »Dyrtid» uppkom otvivelaktigt, något som i och för sig är egnat att belysa den omedelbart företagna höjningen av tjänstemännens löner. Smuggleriet tog kraftig fart, och härtill kom, att engelsmännen åtminstone under sommaren 1811 genom kaparverksamhet sökte stävja den alltjämt från vårt land fortgående bondeseglationen på Sverige, därmed tillfogande kustallmogen kännbar skada.[2] Hur som helst skola nya bidrag till vårt kännedom om det ifrågavarande tidsskedet städse anses välkomna.

Här nedan återges tvenne uttalanden i depescher från den engelska ambassadören i Stockholm Foster till regeringen i London, avsända i slutet av februari månad 1810. I den första depeschen, av den 23 (13?) februari, berättar han, att den ryska regeringen, oberoende av fredrikshamnsfredens bestämmelser, förbjudit utförseln från Finland till Sverige av koppar, salpeter och spannmål, och vidare, att sådana svårigheter lagts i vägen för posttrafiken mellan Stockholm och Petersburg, att postförbindelsen mellan dessa båda orter egentligen blott förmedlades genom resande och kurirer. Då den engelska ambassadören häröver uttryckt sin förvåning för den svenske utrikesstatsministern (L. von Engeström) hade denne blott med en ryckning på axlarne svarat: »Olyckligtvis äro vi de svagare!»

I det senare brevet, daterat den 27 febr., berättar Foster, att den diplomatiska förbindelsen mellan Stockholm och Petersburg var lindrigt sagt mycket oregelbunden. Detta åter uppgavs av hovkanslern G. af Wetterstedt hava sin orsak i rådande misstro hos ryssarna med avseende å deras finländska undersåtar. En invånare i Uleåborg fick

[1] R. Castrén, Skildringar ur Finlands nyare historia, s. 167—168.

[2] Jfr uppgift i ett brev från G. M. Armfelt till F. d'Ivernois, dat. $^{22}/_{8}$ 1811. O. Karmin och H. Biaudet, Six lettres inédites de G. M. Armfelt à F. d'Ivernois. Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B. Tom. VIII. N:o 3, sid. 21.

sålunda ej sända brev till Sverige via Torneå, utan måste skicka sina brev till Åbo för vidare befordran. Varje brev öppnas, säger man, och det dröjsmål, som härigenom uppkommer, ökas yttermera genom posttjänstemännens liknöjdhet och försumlighet, vilket allt åstadkommer en nästan fullständig stagnation i den privata brevväxlingen mellan de båda länderna. »Ingenting kan vara mera oklokt ur Rysslands synpunkt, än detta sätt ett behandla finländarne; missnöjet bland dessa är ytterligt starkt, och det kan antagas som säkert, att då ögonblicket är inne för ett krig mellan Ryssland och Frankrike, så skola finländarne söka att hämnas de lidna oförrätterna.»

Vad vi veta om det i Finland på bottnen av samhället ännu rådande missnöjet med den nya ryska regimen, är som känt icke mycket.[1] De upplysningar Foster meddelar kunna ju ock vara i någon mån påverkade av (den i Finland födde) Wetterstedts personliga uppfattning. I varje fall äro de i all sin knapphändighet av ett obestridligt intresse och innehålla dessutom exempelvis beträffande svårigheterna för posttrafiken och exporthandeln upplysningar av konkretare värde, vilka visserligen i och för sig vore värda att närmare undersökas och kontrolleras. — De för oss intressanta ställena i Fosters brev följa här i utdrag på originalspråket:

1.

Endosserat:

Stockholm Feb. 13 1810.

M:r Foster.

No. 15.

Rec:d March 15:th 1810.

R:d by the King. —

Stockholm February 23. 1810.

My Lord,

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

The Russian Governement notwhitstanding the stipulation & the Treaty of Friderichshamne have prohibited the exportation of Copper, saltpeter and of Corn from Finland to Sweden as I understand, and they have also thrown such difficulties in the way of the Communication by Post between this City and S:t Petersburg, that in fact there exists scarcely any but through Travellers and Couriers. Upon my mentioning these circumstances to the Swedish Minister, he only answered shrugging up his Shoulders: »C'est que malheureusement nous sommes les plus foibles.»

[1] Jfr C. v. Bonsdorff, Opinioner och stämningar, s. 43—105.

2.

Endosserat:

Stockholm February 23(!) 1810.

M:r Foster.

(No. 18).

Rec:d March 14. 1810. —

Stockholm February 27. 1810.

My Lord.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Baron d'Engeström did not know officially of any French Minister being appointed to this Court. The communication between Stockholm and Paris is now very regular; that with S:t Petersburg is still exceedingly the contrary. Baron de Wetterstedt told me that this Irregularity was owing to the Jealousy of the Russians in regard to their Finnish subjects. An Inhabitant of Ulia must not write to Sweden by the way of Torneå but must send his Letter to Åbo. Ewery Letter is opened and the Delay that this Regulation causes added to the still greater occasioned by the Indolence and Negligence in the Post Officers produces an almost total Stagnation of Correspondence between the two Countries. Nothing can be more imprudent than this Treatment of the Finlanders by Russia, the Discontent among them is extreme and certainly when the Moment comes of War between Russia and France they will seek to revenge themselves.»

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Public Record Office, London; Foreign: Sweden vol. 60.

Med Fosters senare brev följde tvenne intressanta aktstycken, vilkas innehåll även berörde vårt land och hade till författare tvenne dåtida personligheter i framskjuten ställning; de båda skrifterna torde inom kort bliva föremål för publicering och skärskådande av annan forskare.

* *
*

Det kan gärna här tilläggas — mest såsom ett bevis på den iver varmed Napoleon redan nu bemödade sig att vinna den svenska politiken för sig[1] — att kejsaren enligt ett meddelande av en svensk regeringsmedlem till Foster, återgivet i dennes tidi-

[1] Jfr en uppsats av J. R. Danielson-Kalmari återgiven av tidningen Hufvudstadsbladet f. den 15 nov. 1920.

gare brev, till den utomordentliga svenska beskickning, som under hösten 1809 och vintern 1810 dröjde i Paris[1], vid en slutlig audiens skulle yttrat, att om Sverige 1807 »hade ändrat sitt politiska system, ryssarna hade blivit jagade in i sina öknar från vilka de icke mer återvänt.» (»auroient été chassés jusques dans leurs deserts d'ou ils ne seroient plus sortis»). Samtidigt skulle »Bonaparte» ha betecknat ryssarne med epitetet »les Barbares». En jämförelse med sändebudens originaldepescher i Svenska riksarkivet vore ju här av intresse.

P. O. v. Törne.

---

1 Närmare härom hos A. Grade, Sverige och Tilsitalliansen (Lund 1913), s. 44 ff., där dock intet nämnes om den här åsyftade audiensen.

Översikter och granskningar.

Einar W. Juvelius: *Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana.* Akademisk avhandling, Helsingfors 1919, XV + 224 sid.

Författarens syfte med förevarande undersökning har inte — såsom titeln kunde giva vid handen — varit att framställa Finlands försvarsväsen i dess helhet under den tidigare frihetstiden, utan har han begränsat sin uppgift till en redogörelse för de planer, som från regeringens och särskilda personers sida framställdes för Finlands försvar, dessa försvarsplaners tillkomst, behandling inom styrelsen och på riksdagarna samt deras slutliga öde. Resultatet var för det mesta av negativ art, men de strävanden, som framträdde, hade sin betydelse såsom den grund, varpå de under den senare frihetstiden förverkligade försvarsplanerna vilade. Förf:s arbete bildar sålunda inledningen till en historik över försvarsverkets omdaning vid seklets mitt. I klara, överskådliga drag belyser förf. den Hornska regimens och Ehrensvärds föregångares bemödanden för stärkandet av Finlands försvarskraft efter stora ofreden och de många svårigheter de hade att bekämpa. Också förf. har arbetat under trycket av tidsomständigheter, som försvårat hans forskningar, men han har fullföljt dessa med seg uthållighet och genom resultatet av sina undersökningar i väsentlig mån ökat vår kunskap om riksregeringens och de allsmäktiga ständernas tillgöranden och försumligheter med avseende å Finlands försvar mot befarade anfall av den gamla fienden. Att svenska krigsarkivet inte blivit tillgodogjort, är inte hans fel, ty han har nog stretat och strävat att komma där in för att bliva delaktig av resp. samlingars för nutida försvarshemligheter säkerligen absolut oskadliga visdom, men utan framgång. Han tröstar sig emellertid med att resultatet inte blivit stort annorlunda, om han också fått sin vilja fram. — Måhända hade ett närmare studium av de militära handlingarna i Finlands statsarkiv lämnat en del beaktansvärda resultat.

I en inledning på 40 sidor tecknar förf. Sverige—Finlands politiska ställning efter Nystadsfreden samt Finlands strategiska läge med dess fasta och rörliga försvar, varjämte han meddelar en kort, men rätt upplysande översikt av samtidens uppfattning om försvarskriget och dess anordnande. Vad man saknar, är bl. a. en, om också allmänt hål-

len, framställning av rikets ekonomiska tillstånd och regeringens resurser, en framställning, som nog varit egnad att belysa, i vad mån finansiella svårigheter inverkade på försvarsfrågans bedrövliga utgång och särskilt på det öde Stackelbergs och Löwens försvarsplaner rönte. Även redogörelsen för krigsväsendets organisation i Finland hade förtjänat att vara något fylligare. I fråga om den betydelse fästningarna erhöllo i den krigsvetenskapliga litteraturen hade kunnat tilläggas (s. 14), att det närmast gällde de stora fästningarna, inte de små, vilket kanske till en del förklarar, varför man så litet bemödade sig om Finlands fasta försvar, då man inte mäktade med större fästningar. Uppgiften s. 21 om Axel Löwens deltagande i gränsregleringen kan lätt leda till den missuppfattningen, att Löwen var skulden till att Vederlax avträddes till Ryssland, och den på samma sida not. 2 förekommande uppgiften att gränsen skulle begynna vid Vederlax' kyrka överensstämmer inte alldeles med fredstraktatens ord. S. 27 kunde anmärkas, att de första försöken att inrätta ett fast knektehåll i Finland gjordes redan under Karl IX. Påståendet s. 36, att officerarne under ifrågavarande tid nästan undantagslöst voro adelsmän, håller nog inte streck. Frågan skulle tarva en närmare utredning, som jag inte kan prestera, men såvitt jag vid ett genomgående av särskilda militära förteckningar kunnat finna, utgjordes en god del av officerskåren av icke-adliga. Riktigt är kanske att säga, att i allmänhet de adliga officerarnes antal var större, särskilt i vissa regementen och i kompanichefsgraderna, och bland överstarna, för att inte tala om generalerna, torde knappt några oadliga eller oadlade förekommit. Men i de lägre graderna var de senares antal nog lika stort som de adliga officerarnes, i vissa regementen kanske större.

I det första kapitlet (s. 40—58) redogör förf. för den finländska arméns reorganisation efter Nystadsfreden, för regementenas och roteringsverkets kompletterande, för utnämningen av en överbefälhavare för Finland m. m. Särskilt i fråga om roteringen har förf. avsiktligt sammanträngt sin framställning, undvikande att upprepa vad han själv i detta ämne tidigare publicerat i tvenne smärre undersökningar och vad prof. Schybergson meddelat i sin avhandling om Finlands inre tillstånd 1721—1731. Enligt min mening hade det emellertid varit till fördel, om förf. något närmare redogjort för roteringskommissionernas arbeten, särskilt i Åbo och Björneborgs län, Österbotten och Karelen, emedan en sådan framställning skulle bidragit till att belysa regeringens politik och metoder i fråga om försvarsverket.

De följande kapitlen II—VIII (s. 59—209), som bilda avhandlingens kärna, redogöra i kronologisk följd för försvarsfrågans behandling på riksdagarna och i särskilda kommissioner, ävensom för de till Finland utsände överbefälhavarnes verksamhet. Vidlyftigt relateras Löwens till 1723 års riksdag inlämnade försvarsplan, som ju utgjorde grundvalen för följande projekt av samma art och som äger sin märk-

lighet inte blott ur försvarsverkets synpunkt, utan också emedan däri behandlas ekonomiska frågor, som mycket diskuterades inom 1740-talets deputationer för finländska ärenden. Memorialet vore väl förtjänt av att tryckas in extenso.

Framställningen om försvarsfrågans växlingar från den närmaste tiden efter stora ofredens slut intill begynnelsen av det följande kriget med Ryssland erbjuder flera märkliga och intressanta partier, som det emellertid bleve för långt att här närmare ingå på. Såsom väl begripligt är, är denna framställning till god del refererande, men förf. har inte underlåtit att kritiskt jämföra de olika försvarsplanerna dels med varandra, dels med den allmänna uppfattningen om försvarskrigets former, varjämte han sökt uppvisa de förhållanden, som inverkade på de föreliggande frågornas behandling. Man får det allmänna intrycket, att förf. lyckats att väl sammanhålla de visserligen inte alltför komplicerade frågorna och att han i sina forskningar gått grundligt och metodiskt till väga. Några anmärkningar rörande detaljerna må dock framställas.

När förf. s. 74 nämner, att Löwen ansåg det viktigt att man i ett gränslandskap ägde en stödjepunkt, genom vilken man kunde där upprätthålla sitt inflytande, svarar detta inte mot Löwens mening. S. 90 hade det varit skäl att redogöra för sekreta defensionsdeputationens betänkande. S. 121 uppgives antalet erforderligt artillerimanskap till 600 pro 761. Uppgiften s. 181 om ryktet om C. Cronstedts delaktighet i Karl XII:s död tarvar delvis rättelse (jfr B r i n g, Karl XII, s. 693). Sid. 197—200 hade det varit nödvändigt att anföra de sveaborgska holmarnas gamla, i den historiska litteraturen tidigare använda namn och inte, åtminstone inte ensamt, de senaste år till oigenkännlighet förfinskade namnen, dem knappt någon läsare hört omtalas.

I slutkapitlet meddelas en översikt av försvarsfrågans öden och sist redogöres för de orsaker, som vållade det nedslående och för det följande krigets utgång så olycksdigra resultatet. Framställningen hade kanske blivit än mer belysande, om förf. noga iakttagit den svenska politikens växlingar under 1720-talet och de därav betingade förändringarna i förhållandet till Ryssland och Danmark. Tabellen s. 223 belyser på sitt sätt dessa växlingar. Vad beträffar den brist på män, som framhålles s. 217, så äger anmärkningen nog sin riktighet med avseende å Finland, men i fråga om Sverige ha nyare forskare påpekat — kanske inte utan överdrift — att bristen i Sverige inte var så stor som man tidigare antagit. Krigsfolk skulle således nog ha funnits att tillgå, men det beprisade svenskmannamodet var sin kos. Uppgiften att isynnerhet de som ville basera Finlands försvar på kustförsvaret inte räknade med ett eventuellt vinterfälttåg har åtminstone inte sin tillämpning på Löwen (jfr s. 73, 80, 83). Med viss reservation får man taga påståendet s. 216, att de som ville stödja Finlands försvar främst på

arméen stodo på det passiva försvarets ståndpunkt, medan anhängarne av offensiven mera höllo på fästningsplanerna.

Ur formell synpunkt må till sist en anmärkning göras mot de talrika i texten och noterna förekommande ordförkortningarna samt mot sättet att stava en del släktnamn. Så skriver förf. Sinclair (pro Sinclaire), Ankarkrona (men Strömcrona), Nordenkrantz (men Lagercrantz), Axel von Löwen (pro Axel Löwen), Düker och Ducker (pro Dücher) — för att nu inte tala om Vasa-namnet, som i den finska litteraturen med stöd av gammal osed med finsk envishet skrives orätt (Vaasa).

C. v. Bonsdorff.

R. Lagerborg: *Ur en värmlandssläkts öden (c. 1475—1875)*. I. En serie tidsbilder. Helsingfors 1919.

Den släktforskning, som ej blott nöjer sig med enstaka fakta ur de enskilda släktmedlemmarnas liv, utan därjämte söker skildra släktens öden, sådana de gestaltat sig så i medgång som motgång, så i helg som söcken, hör säkert till de tacksammaste liksom till de svåraste uppgifter den personhistoriska forskningen erbjuder: till de tacksammaste emedan den ger tillfälle att se släkterna i skiftande skepnader från en ofta obetydlig början spira upp, blomstra och kanske förtvina i ogynnsamma yttre villkor; till de svåraste emedan den av forskaren fordrar ett inträngande i vitt skilda trakters och tiders historia; svår också emedan källorna för kunskapen om de enskilda släktmedlemmarnas liv ej sällan flyta sparsamt.

Att trots slika svårigheter ge en fyllig och verkligt levande bild av Skraggesläktens öden, det är i och för sig en ej ringa förtjänst hos Lagerborgs släktkrönika. Men härtill kommer ytterligare en annan: den glänsande yttre form, i vilken den är klädd.

Den nu utkomna delen låter oss i en värmländsk bonde från 1500-talets slut se upphovet till den stora Skraggesläkten, från vilken utom Skraggar även ätterna Skraggenschiöldh, Skraggenstierna, Hermelin och Lagerborg härstamma. Skildringen följer sedan olika Skraggeättlingar genom tiderna ända till utdöendet av den rikssvenska grenen av ätten Lagerborg uppe i Norrland i senare hälften av 1800-talet.

Skraggarnas verksamhet omspänner vitt skilda trakter. Över hela det nuvarande Sverige från Värmland i väster till Uppland i öster, från Haparanda i norr till Helsingborg i söder kunna vi följa dem. Ut till gränsmarkerna, till Österland och ända till Livland och Ingermanland, kommo Skraggar i det svenska rikets tjänst. Långt borta på Polens slätter och på Rysslands vidder stredo Skraggar, ja ända ned till Turkiet fördes de av ödets omkastningar. Och lika skiftande de nejder voro, som sågo Skraggars livsgärning, lika växlande

voro de områden, på vilka de voro verksamma. Stridsmän i svärdets eller ordets tjänst voro många, såsom det anstod stormaktstidens och ortodoxiens Sverige, krigare som tjänade sig upp från gemene, officerare som fingo pröva lyckans obeständighet; fattiga kapellaner och kyrkoherdar, mäktiga prelater, såsom den myndiga häxprosten i Hedemora, som med sina svavelmängda predikningar fåvitskt sökte jaga bort djävulens ondska under häxprocessernas dystra dagar, eller den sista svenska generalsuperintendenten i Livland; men också oansenligare män: murmästare och byggmästare, som utförde de stolta byggnadsverk stormaktstidens magnater läto uppföra; brukspatroner och handelsmän, som ej alltid fingo smaka framgångens sötma; räkningekarlar av Karl XI:s virke, som oförskräckt uppträdde mot sina förmän, om de tyckte att kronans rätt sådant fordrade; eller slutligen sådana egendomliga män som Karl XII:s »doctare» eller livmedikus, den slutligen utarmade, men ända i det sista för sin vetenskap verksamme läkaren.

Lagerborg säger på tal om historikerns ställning till personhistorikern, att den förre betraktar förhållandena i stort och på avstånd: »för historikern har skogen huvudintresset, för personhistorikern träden.» »Men, tillägger han, också dem må man akta på: det är dock slutligen träden som väva sig samman till skog.»

Och i själva verket. När vi med Lagerborg lustvandrat genom det porträttgalleri han givit av sina förfäder, hava vi i själva verket gjort något annat och mer. Vi hava stridit och lidit, vi hava arbetat och festat, vi hava hoppats och fruktat med de enskilde, och så hava vi, medan vi betraktat träden, genomvandrat skogen, genomvandrat det svenska rikets historia från begynnelsen av stormaktsväldet till sena årtiondens mindre ärorika dagar.

Sådant har åstadkommits genom den tidshistoriska bakgrund Lagerborg städse givit sin skildring. När uppgifterna om Olof Skragge-Lagerborgs krigarbana i Polen inskränka sig till några få rader om de strider han varit med om och de blessyrer han erhållit, låter författaren oss veta mera om dessa händelser ur den dåtida krigshistorien, och så utfylles bilden av denna »äkta karolin». Samma tillvägagångssätt anlitas också i andra fall. Det är likväl att beklaga, att härvid även sådant material tagits till hjälp, som väl ej har ett tillräckligt historiskt värde — jag tänker närmast på J. P. Wallins versifierade krigshistoria, — och att skildringen sålunda onödigtvis uttänjts. Det är vidare att beklaga, att arbetets tillkomstsätt, såsom i företalet säges, ej alltid möjliggjort direkt hänvisning till källorna, isynnerhet som man ibland stannar i tveksamhet om huruvida vissa uttalanden äro författarens egna reflexioner eller citat ur källorna.

Men de tidsskildrande momenten skänkas dock främst av Skragge-ättlingarnas egna öden. Så är det, när vi läsa om sergeant Anders Larsson Skragge. Han kallades ut i Gustav Adolfs polska krig, då

han i »hela sitt matförråd ej hade mera än en kaka bröd»; han »satte då en son på vartdera knäet och dottern emellan, bröt denna brödkaka uti trenne delar, och gav dem barnen samt sjöng, med händerna på barnen, Psalmen n:o 140 Välsignat vare Jesu namn. Reste så ut och kom aldrig tillbaka.» En bild så rörande i sin bibliskt enkla storhet som endast Gustav II Adolfs tidevarv kan uppvisa. Så är det i många andra fall. Då vi höra om Skraggesläktens blodsoffer för den svenska stormaktens bestånd; då vi se huru Karl XII:s män sist fingo strida »utan wärckelig tienst och lön utaf god vilja Fäderneslandet efter bästa förstånd at kunna betjäna», då först få vi en riktig uppfattning om det krafternas utnyttjande och den fosterlandskärlekens anspänning, som stormaktsväldet krävde och till stor del villigt fick mottaga.

»Individen oväsentlig, staten före allt, strängaste pliktkänsla, järnhårda livsvillkor; religionen, moralen och höga överheten i absolut respekt, — det ter sig för eftervärlden nog så imposant, men ser man till de enskilde, så märker man, Gud bevare oss, att det var bisrta tider», reflekterar Lagerborg härom.

»Men», fortsätter Lagerborg, »krigens börda inbragte likafullt något också för de små. Främst andliga värden: äventyrets tjusning och ärans glans, rikare länders högre kulturliv lockade de unga, som ärvt krigarlynnet.»

Allt detta synes riktigt och sant, och när Lagerborg säger, att krigen också annars ledde till de ringares bästa genom den utjämning i ståndsskillnaden, som krigen förde med sig, då dugligheten alltid måste gå främst, så äger väl också det sin riktighet, om man blott kommer ihåg, att detta, såsom Lagerborg avser, gällde Karl XII:s olyckliga krig. Sveriges tidigare krig hade tvärtom varit ägnade att skärpa ståndsskillnaden genom förläningsväsendet och de rikedomar officerssläkterna samlade.

Men på annat sätt voro krigen synnerligen förödande. Lagerborg frågar sig: »om ej den åderlåtning på c. 200,000 raska män, som Sverige då utstod, om icke denna avtappning väsentligare än annat tämt det svenska lejonet», och han svarar själv med Falkenbergs ord i »Karolinerna»: »sedan våra män stupat i fält, leva bara käringsjälarna kvar, och det är de som nu börja fortplanta det svenska folket.»

Att manfallet angives högre än den senaste forskningen vill medgiva, har emellertid undgått författaren.

Mycket vore ytterligare att säga om Lagerborgs bok. Nästan i varje kapitel låter författaren i spirituella reflexioner händelserna framstå i klar, ej sällan ny belysning. När han omtalar sin släktgrens överflyttning till Finland, påminnas vi om, vad stormaktsväldets fall betydde för den svenska ämbetsmanna- och krigaradeln: »landet var överfullt av militärer i exspektans och ämbetsmän utan anställning, sedan sysslorna gått förlorade med de avträdda provinserna. Och tjänsteadeln, talrikare än vad riket kunde tåla, var utarmad som kro-

nan; den hade i långa tider fått leva på halva lönen.» Hur tjänstemännen hade det under Karl XII:s dagar, det belyses på annat ställe genom citat ur samtida brevväxling. Man skrev, »at ingen lider mer vid sådana svåra tider än kronones betiänte, ty hvad, som en borgare, det vare en köpman, hökare eller den ringaste handtverksman, bonden sielf och alla de andra lida, så settia de sina varor derefter, så at alting är nu mycket och flerdubblet dyrare än i fredligare tider, det måste de arme cronobetjänte, som allenast få sina halfva löningar betala.»

Och stort bättre blev ej förhållandet under frihetstiden, ty penningvärdet sjönk oavlåtligt. Huru den obesuttna adeln då var »ett helt stånd i nöd» det belyses förträffligt i den trista sagan om, huru de rikssvenska Lagerborgarna sjönko ned i fattigdom uppe i Norrbottens obygder. När man läser om deras kamp om tjänsterna, om huru fattigdomen hindrade dem att nå högre officersplatser, när dugligheten ej satte hinder i vägen, då förstår man huru servilismen under 1808—1809 års krig frodades just bland ämbetsmännen, då förstår man också, huru klokt de ryska maktägande handlade, då de genom höga lönestater, sökte fästa ämbetsmännen vid det nya väldet.

Intressant är också kapitlet: »Huru manstukt går till spillo», där Lagerborg skildrar huru en förvänd humanitet kan låta dråpare gå fria. — Men jag kan ej längre dröja vid enskildheter.

Lagerborgs skildring uppbäres av en städse livfull och elegant form. De talrika källcitaten, som omedelbart låta oss se och höra de skildrade personerna skänka tidsfärgen. Författarens starka och temperamentfulla ord bidraga ytterligare till att belysa händelser och karaktärer, och så svingar sig framställningen i de mest olika känslolägen. Än är det en stilla vördnad, som talar ur raderna, när vi föras till de åldriga ättekumlen i släktens hemsocken; än glimtar den allt försonande humorn fram, då det är tal om människornas skröpligheter; än är det ironien, som skämtar med forna tiders uppstyltade kurialspråk eller naiva högtidlighet; överallt lyser författarens starka personlighet igenom. Med stolthet talar han om ättemedlemmarnas mannakraft och viljestyrka. Väl söker han fria enskilda släktmedlemmar från orättvisa beskyllningar; men aldrig skyler han det verkligt felslagna, det osköna. På sin höjd söker han förklara det »ur jordmånen och de allmänna livsbetingelserna.» Framställningen präglas så av en äkta ättstolthet, som »i ett redligt släktstudium söker en väg att lära känna sig själv» och som väl vet, att förtjänsterna, isynnerhet de stora, gärna trivas i sällskap med fel och brister. Som en allt omhöljande tanke svävar kärleken till Sverige, släktens hemland, »det Sverige, som var — det Sverige som alltid varar», över boken.

När man läst första delen av »En värmlandssläkts öden», lägger man bort boken med en önskan, att författaren snart måtte bli i tillfälle att utarbeta andra delen, som skall berätta om Skraggeättlin-

garnas öden i Finland, »i Österland». Skildringen kommer ju här att röra sig i en för oss finländare särdeles intressant miljö. Släkten Lagerborgs insats i det liberala partiets arbete under Alexander II:s regering borgar därjämte för att författaren skall ha mycket att förtälja, som nu är alltför litet belyst i den historiska litteraturen.

Eric Anthoni.

Underrättelser.

Censurens härjningar år 1916. Då denna tidskrift utsände det första häftet av sin första årgång 1916 hände det, att den från styrande ryskt håll helt och hållet ledda krigscensuren strök åtskilliga ställen, dels enstaka rader, dels hela stycken av texten i häftets avdelning »Underrättelser». För läsaren tedde sig dessa strykningar på vanligt sätt som blanka ställen, större eller mindre luckor i den tryckta texten. Som ett prov på vad den dåvarande regimen ansåg farligt och samtidigt för att ge tidskriftens läsare en ersättning för vad de då gingo miste om återges de uteslutna ställena här med några korta anvisningar om deras infogande i de luckor trycktexten på sidorna 56—62 i tidskriftens första årgång uppvisa.

Under rubriken »Historiska föredrag» infogas på sid. 56 nedtill —57 upptill följande rader, hänförande sig till ett förslag av J. A. Jägerhorn från 1808:

Han betonade framför allt, att om den ryske härskaren beslöt sig för en rubbning av i Finland bestående förhållanden på sådant sätt att folkets enhet (»intégrité nationale») blev lidande, så skulle detta folks tillvaro därmed vara tillintetgjord. Dess medfödda egenskaper, dem han livligt beskriver, skulle försvinna, och i stället skulle skapas ett alldeles odugligt släkte. Ville man försöka omplantera det ryska folkets egenskaper på det finska så bleve resultatet högst olyckligt — även för Ryssland.

Längre ned på sid. 57 saknas tvenne rader, som dock numera beklagligtvis helt gått förlorade. Något längre fram, på mitten av sidan 59, ha blott några ord uteslutits, men på sätt, som helt förvanskat meningen. De första raderna i det av uteslutningen drabbade andra stycket på sidan (och i vilket författaren, J. R. Danielson-Kalmari, karaktäriserar senatens hållning under en konflikt med generalguvernören om de grekisk-ryska trosbekännarne) böra ha följande lydelse:

Förf. uttalar härtill åsikten, att senaten utan gensägelse med detta uttalande fyllde sin plikt; men han beklagar, att den ej samtidigt givit tillkänna någon önskan att avhjälpa bristen i det överklagade tillståndet eller avgivit en försäkran om att en sammankallad lantdag med all sannolikhet komme att avgöra saken i gynnsam riktning.

I fortsättningen har upptill på sid. 60 ytterligare följande mening uteslutits, som ju onekligen låter rätt allvarlig:

Grundlagskränkningen kom på så vis att få en för framtiden mindre ödesdiger betydelse.

Ur redogörelsen för Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift V har följande längre stycke fått utgå:

Som första uppsats ingår däri ett föredrag hållet vid årsfesten nämnda år av prof. K. G r o t e n f e l t: »Piirteitä Suomen kirkon tilasta ison vihan aikana». Förf. söker här framför allt utreda prästerskapets hållning under intrycket av den behandling detta fick röna från den ryska maktens sida efter Finlands erövring 1710—1714. Han finner, att det klander, som riktats mot det dåtida prästerskapet för att det i stor utsträckning övergav sina församlingar och räddade sig undan fienden till Sverige, överhuvud i betraktande av rådande förhållanden varit alltför skarpt och knappast i allmänhet berättigat. Dessutom bringar han i erinring, att den svenska överheten befallt landets invånare att begiva sig undan fienden bakom den retirerande armén. Vad särskilt beträffar biskoparne David Lund i Viborg och Johannes Gezelius d. y. i Åbo, betonar han, att den senare i Stockholm verksamt arbetade för såväl rikets som sitt stifts bästa och bl. a. med energi sökte pådriva Finlands återerövring, därunder icke skyende att inför riksrådet för oduglighet anklaga Lybecker. Det lägre prästerskapet bör enligt förf:s mening icke bedömas i sin helhet utan från fall till fall, varvid man icke får glömma de omänskliga lidanden, ofta slutande med en kvalfull död, för vilka prästerna genomgående blevo utsatta. Han beräknar, att av kyrkoherdarna i Åbo stift över två tredjedelar och av dem i Viborg mer än hälften varit frånvarande från sina församlingar, vartill ytterligare kommo de som under ofredstiden dödades

eller bortfördes i krigsfångenskap. Ett betydande antal prästgårdar synes ha uppbränts. Orsaken till den hårda behandling prästerna vederforos låg synbarligen i att de misstänktes för förbindelser med partigängarna; förf. förmodar dock, att dessa misstankar, om man får döma efter ett par bättre utredda fall, knappast ägt tillräcklig grund. På de ljuspunkter en del i landet kvarblivna självuppoffrande — och sannolikt för de egenartade uppgifterna jämförelsevis bättre kvalificerade — prästmäns verksamhet utgör, inlåter sig förf. icke.

Innehållet hänför sig som synes till stora ofreden, en tid om viliken det ansågs till den grad farligt att meddela upplysningar — troligen med hänsyn till det uppförande den ryska maktens militära och civila företrädare i landet under denna sorgliga period tilläto sig —, att censuren helt enkelt torde blivit förbjuden att genomsläppa skildringar innehållande sådana.

Det kan i varje fall förtjäna framhållas, att alla de skrifter, vilkas innehållsreferat här censurerats, tidigare varit återgivna i tryck och sålunda för allmänheten bekanta — om ock endast i finsk språkdräkt! —

Åländsk historia. Såsom volym VI i serien »Åland, bidrag till kännedom af hembygden utgifna af föreningen Ålands vänner» har f. statsarkivarien Reinh. Hausen utgifvit ett häfte under rubriken *Ur Ålands forntid. II* (122 sid., ill., 3 planscher, Helsingfors 1920). På femtio sidor behandlar förf. först i en ledig och livfullt skriven skildring *»Bastö gård och dess ägare»*, tecknande åtskilliga dels kulturhistoriskt belysande, dels för landskapshistorien viktiga drag ur det gamla säteriets historia. Förutom tvenne kortare skildringar, *»Mordbander på Haga kungsgård år 1736»* och *»När »mästermannen» förrättade sitt ämbete»*, liksom den föregående byggda på samvetsgranna forskningar i tryckta och otryckta källor, till vilka i noter hänvisas, ingår i volymen en synnerligen nyttig och värdefull *bibliografi över Åland*, omfattande på icke mindre än trettio sidor allt som beträffande landskapet sett dagen i tryck icke blott som specialverk eller historiska arbeten, utan ock ifråga om arkeologi, »land och folk», flora och fauna, geologi, reseskildringar, »Ålandsfrågan» m. m.

Minnen. Greve C. A. Armfelt har under rubriken *Vid finska statssekretariatet i S:t Petersburg, anteckningar från min tjänstetid* (176 sid., Söderström & C:o Förl., Helsingfors 1920) publicerat en volym strödda minnesanteckningar i berättande form, hänförande sig till det sista årtiondet av hans kvartsekellånga tjänst-

göringstid vid statssekretariatet i Petersburg. Då denna omfattar ett så händelserikt tidsskede som åren 1899—1903, är det klart att förf. med den ställning han intagit, tidigare som föredragande, senare som adjoint och slutligen som t. f. ministerstatssekreterare under en kortare tid, skall hava åtskilligt av intresse att berätta. Och hans meddelanden bliva så mycket sakrikare, som de grunda sig på omedelbart gjorda anteckningar och brev skrivna så gott som dagligen under intrycket av själva händelserna. Man måste därför livligt hoppas, att det skall förunnas greve Armfelt att, såsom han i sitt företal utlovar, »framdeles komplettera denna lilla samling av minnen och upplevelser».

Förf. visar sig vara i besittning av en egen berättande stil, som har förtjänsten att vara både målande och personlig. Träffande iakttagelser och värdefulla upplysningar om personer och sakförhållanden äro inströdda i skildringarna med riklighet och med en kåserande ledighet, som dock måhända vållar, att läsaren icke genast i första ögonblicket är på det klara med dessa upplysningars betydande historiska värde. Utförligast och i alla avseenden innehållsrikast är den första uppsatsen »Waldemar Carl von Daehn», samlingens längsta, vari en av stark personlig sympati för den tidigare så olika bedömde statsmannen lämnas, tillika ett bidrag till karaktäristiken av hans statsmannagärning, som ju nu åter blivit i viss mån aktuell. Av intresse är den rikligare belysning som egnas v. Daehns bekanta grunduppfattning av de båda språkpartierna i landet (med misstro mot »svekomanien») och hans syn på förhållandet mellan Finland och Ryssland. I synnerhet erhåller läsaren en klarare bild än tidigare av den utveckling v. D. i detta sista hänseende genomgick, i riktning mot en allt mera bestämt avvisande hållning gentemot de högsta ryska myndigheternas mot slutet av 90-talet alltmer tilltagande övergrepp på den finländska styrelsens författningsenliga rättigheter. Hans härigenom försvårade ställning till den visserligen alltjämt välvillige men dock mer och mer misstrogne kejsaren föranledde honom slutligen till det mycket omtalade steget att anhålla om sitt avsked, första gången redan i november 1897. Någon särskilt starkt pådrivande orsak till att avskedet slutligen framemot sommaren följande år av v. Daehn utverkades, kan icke ur memoarerna framletas. — En egendomlig fläkt av någonting främmande och nästan romantiskt slår emot en ur denna skildring från 1890-talet, som redan förefaller att ligga oss så fjärran. Av ett så att säga allvarligare intresse är en antydan förf. gör om meningsolikheter i viktiga frågor, som icke sällan synas varit rådande mellan regeringen eller den djärvt om än icke fullt medvetet för en utvidgad autonomi kämpande lantdagen å ena sidan och å den andra landets företrädare i Petersburg, som på närmaste håll fått stifta bekantskap med stämningarna inom styrande ryska kretsar och ansågo iakttagandet av en del hänsyn nödvändigt redan för befrämjandet

av den saks framgång de voro satta att befordra. På denna punkt skall en framtida opartisk historieforskning säkerligen ha åtskilligt att klargöra.

Den följande skissen, »Bobrikoffs utnämning till generalguvernör», är läsaren redan bekant ur denna tidskrift, där den så gott som likalydande ingick i senaste årgång under rubiken »En resa till Moskva i anledning av kejsar Alexander II:s statys avtäckande» (s. 207—216). Även påföljande uppsats »Schipoffs utnämning och avlöning» utgör väsentligen ett bidrag till Bobrikoffs karaktäristik, medan den lilla biten »En audiens», som skildrar ett av försöken att (1905) genom änkekejsarinnan Alexandra påverka politiken i gynnsam riktning mot oss, ger ett talande bevis för denna nobla personlighets välvilja för vårt land. De tvenne sista skildringarna, obestämt kallade »En audiens» och »Ett besök», ge en inblick i de ansträngningar som gjordes att på inflytelserikt håll i den ryska kejsarstaden neutralisera verkningarna av Bobrikoffs på provokation beräknade metoder i Finland, i det förra fallet genom en demarsch hos kejsarens farbroder, storfursten Vladimir, i det senare hos dåmera statssekreteraren v. Plehwe (åren 1902 och 1900). Av intresse är den belysning, som egnas den konstitutionella konflikt, vilken uppstod på våren år 1900 i anledning av den då aktuella frågan om reservtruppernas upplösning, eller deras övningsmötens inställande, för att därigenom eventuellt rädda själva institutionen.

Finländsk släktkalender. *Finländsk släktkalender* (I 1920; 238 sid., Söderström & C:o Förlagsaktieb., Helsingfors) är namnet på en publikation, som i år utkommit i en första volym med Folke Landgren som utgivare. Företaget måste hälsas med glädje och skall helt visst förmå visa sig fylla ett behov. Arbetet vill enligt förordet utgöra ett uppslagsverk över ofrälse kultursläkter och upptager i överensstämmelse härmed endast nu levande medlemmar av de däri ingående släkterna. Förebilden är givetvis Elgenstiernas »Svenska släktkalendern», och avsikten är att om möjligt fortsätta med nya band, innehållande nya släkter. Detta första band innehåller redan 68 släkter, av vilka 26 icke tidigare funnits publicerade i något genealogiskt verk. Hälften av hela antalet har visserligen tidigare behandlats i Bergholms »Sukukirja», men trettio år ha som bekant redan hunnit förflyta sedan den såg dagen. Aktuell är sålunda den publikationen icke längre i tillräcklig grad, forskningen har dessutom sedan dess gjort åtskilliga framsteg, och slutligen har den nya släktbokens utgivare själv yttermera kunnat tillfoga några nya rön. Då äntligen arbetet synes vara utfört med grundlighet och omsorg, är utgivaren väl värd, att hans nyttiga och lätthanterliga uppslagsverk vinner all möjlig spridning.

Arkivbyrå. I Helsingfors öppnades redan mot slutet av senaste år under namn av Helsingfors Arkivbyrå en specialbyrå för arkivforskning. Initiativtagare är fil. mag. G. Sohlberg, själv historiker och arkivman till professionen. Byrån åtager sig »alla slags arkivforskningar såväl i eget land som i utlandet.» Genom dess inrättande har ett länge känt behov blivit fyllt, medan den redan genom ett samvetsgrant och dugligt arbete samt måttliga arvoden gjort sig förtjänt av ett växande förtroende från den allmänhets sida, som funnit anledning taga dess tjänster i anspråk. Adressen är: Helsingfors, Bergg. 20 E.

Historisk publikationsserie. Historiska Samfundet har i avsikt att förverkliga det program till en utvidgad verksamhet samfundet för ett par år sedan offentliggjorde påbegynt en ny skriftserie benämnd »Historiallisia tutkimuksia», av vilken under åren 1919—1920 redan två band utkommit: Nr. I, *Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota* (XIX + 784 sid., Helsingfors 1918—1920) av W. Tavaststjerna, samt Nr. II, *Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisenä aikana* (XV + 224 sid., Helsingfors 1919; även tr. som disputation) av E. W. Juvelius. Till det förra, ett av de mera omfattande arbeten, som på senare tid sett dagen i vårt land och behandlande ett så snart sagt aktuellt ämne som krigföringen i Finland, Estland och Ingermanland åren 1570—1590, skola vi senare finna tillfälle att utförligare återkomma. Det senare arbetet är på annat ställe i detta häfte föremål för en ingående granskning.

Sverige och fransk revolutionen. Ett länge bebådat och med intresse emotsett arbete av Alma Söderhjelm, bärande rubriken *Sverige och den franska revolutionen, I: Gustav III:s tid* (309 sid., Helsingfors 1920) har under den gångna sommaren sett dagen. Ehuru denna ståtliga första del av förf. snarare betraktas som en inledning, innehåller den dock synnerligen mycket av intresse. Vi skola senare göra den till föremål för en utförlig anmälan.

Historikermötet i Kristiania. Den 7—10 juli senaste sommar försiggick i Kristiania ett nordiskt historikermöte, till vilket deltagare infunnit sig, utom från Norge, från Sverige, Danmark, Island och Finland. Femton år hade förgått sedan senast ett dylikt möte varit samlat, då redan i någon mån stört av yttre händelsers inverkan. Icke heller nu blev deltagandet så livligt som man gärna sett, synnerligast icke från äldre historikers sida, och åtskilliga väntade deltagare hade

av omständigheterna förmåtts att t. o. m. i sista stunden ändra sina planer. Särskilt beklagligt ur finländsk synpunkt var, att icke färre än tre anmälda föredragare från vårt land uteblevo, i följd varav de finländska deltagarne blevo till antalet endast två, professorerna K. Grotenfelt och P. O. von Törne, medan den tredje närvarande finländaren, prof. A. R. Cederberg, såsom anställd i Dorpat ansåg sig snarast representera Estland. En ledsam följd härav blev, att mötespresidiet till finländarne hemställde, det ingen ordförande för Finland skulle utses, vilket de två landsmännen givetvis, så som förhållandena gestaltat sig, icke funno skäl att motsätta sig. Det återstår att hoppas, att vid liknande tillfällen framdeles omständigheterna skola tillåta en fylligare representation av vårt land, vilket utom annat ju även har sin stora fosterländska betydelse utåt. Överflödigt är måhända att tillägga, att vårt lands företrädare vid mötet bemöttes på det mest förekommande och uppmärksamma sätt. Vid den stora officiella middagen på Bygdö Folkemuseums stilfulla restaurant egnades sålunda Finland under en av festens höjdpunkter av hela den närvarande, synnerligen representativa församlingen en högtidlig, känslofylld hyllning.

Men låtom oss hålla oss till det rent vetenskapliga utbytet, fackmannaintrycken kort sagt. De trots alla valutasvårigheter rätt talrikt församlade danskarne — bland vilka en livlig kohort studenter, anförda av sin entusiasmerande ledare prof. Aage Friis — bereddes äran att inleda programmet. Mötets första föredrag hölls av prof. F r i i s och behandlade »Genombrottet i dansk historieforskning och historieundervisning omkring 1880». Föredagaren belyste främst det verk som utförts av män sådana som Kr. Erslev, J. A. Fridericia och J. Steenstrup, som genom sin strävan att med den historiska kritikens fulländade metoder på nytt genomarbeta Danmarks historia, medfört ett uppsving i den danska historieforskningen, i förening med en ändring av grundsynen på den egna historien, vilket allt väl kan betecknas som ett genombrott, varförutom de även planmässigt fullbordat en reform av den akademiska undervisningen i samma anda. — Krigshistorien företräddes genom ett belysande föredrag av generallöjtnant A. T u x e n från Köpenhamn om »Dansk krigshistorieskrivning under de senaste hundra åren», samt av ett synnerligen underhållande, av temperament och humor buret föredrag av prof. A. S t i l l e (Lund) om »Krigshistoriens förhållande till allmän historia och dess metoder», vari föredragaren med övertygelse tillbakavisade beskyllningen att krigshistorikerna upphetsade till krigslystnad, därvid uppkallande ett par fredsivrande mötesdeltagare till repliker i den lämpligt reformerade folkundervisningens namn. — Från svensk sida framfördes ytterligare tungt vägande bidrag till mötesprogrammet av prof. L. S t a v e n o w (Upsala) som på ett utsökt och tankerikt sätt behandlade »1700-talets parlamentarism i Sverige», jämförande den med den

samtida engelska parlamentarismen, från vilken den på ett snart nog ödesdigert sätt skilde sig genom sin byråkratiska läggning, vilken bl. a. lade hinder i vägen för uppkomsten av en stark regeringsmakt, samt genom att den var bunden till fasta författningsbud, från vilka den engelska bevarade sig i en lycklig frihet. Övriga föredragare från Sverige voro doc. N. Herlitz (Upsala), som talade om »Självstyrelse och centralisation i den svenska förvaltningshistorien», påvisande fortvaron av en rätt vidsträckt lokal självstyrelse i nordliga Sverige ända intill mitten av 1600-talet, samt lektor G. Wittrock (Västerås), som behandlade »Karl X Gustav i Polen», kritiserande hans politik, som egentligen synes gått ut på förvärv av östersjökusten, medan projekten till Polens delning från början synas varit efemära. — Arkivväsendet företräddes av dansken G. Knudsen med ett föredrag om ortnamnsarkiv och Norges riksarkivarie Kr. Koren med en översikt av metoderna för arkivfunktionärers utbildning. — Norrmännen själva bidrogo modest med endast sex föredrag. Mötets norske ordförande prof. H. Koht gav en personligt färgad, briljant utförd undersökning av »Renässansens upphov», sökande detta i det utomordentliga ekonomiska uppsving som kännetecknade Italien mot medeltidens slut, medan prof. A. Bugge sökte ett nekande svar på den djärvt stälda frågan »Är det riktigt att tala om religionskrig i det sextonde århundradets senare hälft?». Vidare belyste prof. Osc. Alb. Johnsen »Ömsesidiga nationella strömningar mellan norrmän och svenskar, synnerligast under det sextonde och sjuttonde århundradet», ådagaläggande under delvis rätt djärva uttolkningsförsök, att den senare nationella animositeten tagit sitt upphov under Karl X Gustavs krig. Nämna vi ännu prof. A. Tarangers föredrag om »Svensk rätt i de östnorska lagböckerna», överstel. G. Schnitlers skildring av »den tyska generalstaben och världskriget», samt den danska arkivarien A. Linvalds framställning av »Kronprins Fredrik (den VI) och de danska landsboreformerna», så kunna vi slutligen beröra de finländska föredragarne: Prof. Grotenfelt, som framlade delvis nya åsikter och rön om »Erik den heliges korståg till Finland», vilket han bl. a. ville förlägga till år 1154, samt prof. v. Törne, som under rubriken »Finlands historiska tillblivelse» behandlade namnet Finlands uppkomst och landets successiva tillväxt som territorium, huvudsakligen uppehållande sig vid gränsens förskjutning åt norr och öster genom kolonisation och erövring i förening. Då förmodligen båda dessa framställningar i sinom tid bli tillgängliga i tryck må dessa korta antydningar om innehållet här vara nog. Annonserade föredrag av professorerna C. v. Bonsdorff och Hj. Crohns samt av dr. K. R. Melander måste utgå ur det visserligen i och för sig ytterligt rika programmet. En brist var i någon mån att utrymmet för diskussioner var synnerligen begränsat. Sista mötesdagen utfylldes av en under bästa

humör och i strålande väder företagen, utmärkt arrangerad utfärd till Eidsvold, där den från 1814 historiska byggnaden ännu kvarstår, bevarad och ånyo innredd med den vackraste pietet.

Till mötesdeltagarne utdelades en ståtlig volym, *Norsk historisk videnskap i femti år 1869—1919*, utgiven av den norska historiska föreningen till dess femtioårsdag den 21 dec. 1919 (tillika h. 1—2 av Historisk Tidsskrift 1920). Den 352 sidor starka volymen (tr. Kristiania 1920) innehåller en serie av 11 uppsatser, egnade att från olika sidor belysa den norska historieskrivningens utveckling under det gångna halvseklet. Som första bidrag står Halvdan Kohts »Historieskrivning og folkevokster» (skrivet på »mål»), och till denna uppsats ansluta sig nära de två följande: av Jacob S. Worm-Müller om »Synet paa Norges historie» samt av Edv. Bull om »Norsk historisk forskning 1869—1919», samlingens längsta bidrag. Intressant är att se hur genomgående och allt intill det sista norsk historieskrivning och historieforskning rört sig kring de två stora problemen om den rätta värderingen av händelserna 1814 och, än mer måhända, om den rätta förståelsen av den långa tidrymden från medeltidens slut till 1814, det danska överväldets tid kort sagt, om vilken det gällt att avgöra, om den varit en tid av nationellt stillastående, eller en period av vila och fortgående inre utveckling, slutligen av uppenbart framväxande politisk mognad, över huvud om man här har att göra med avbrott eller sammanhang. De historiska källskrifterna behandlas av Osc. Alb. Johnsen, som även belyser den blomstrande lokalhistoriska forskningens utvecklingsgång. Om arkeologien skriver H. Gjessing, om konst- och kulturforskning E. Lexow, om »folkminne-vitskap» H. Koht, om litteraturhistoria H. Eitrem, om genealogi skriva S. H. Finne-Grönn och W. P. Sommerfeldt, medan W. Munthe ger en översikt av den norska historiska föreningens livaktiga tillvaro under de nu tilländalupna femtio åren.

Rättelse.

Ovan, sid. 15, rad 4 nedifr. av texten: uttrycket »året därpå» ändras till »några år därpå.»

Till Redaktionen insända skrifter:

R e i n h. H a u s e n, *Ur Ålands forntid. Kulturhistoriska skildringar. II*, 122 sid., ill., Helsingfors 1920. (Å l a n d, Bidrag till kännedom af hembygden utgifna af föreningen Ålands vänner, VI).

A r v i d M ö r n e, *Nya Wecksellstudier*. Skrifter utg. av Sv. Litteratursällskapet i Finl. CXLIX, XI + 333 sid., Helsingfors 1920.

Förhandlingar och uppsatser 33. 1919. Skrifter utg. av Sv. Litteratursällsk. CXLVIII, CVIII + 232 sid., Helsingfors 1920.

Norsk Historisk Videnskap i femti år 1869—1919. Utg. av Den norske histor. forening, 352 sid., Kristiania 1920. (Historisk Tidsskrift 1—2. Levering 1920).

Meddelanden från svenska riksarkivet. Ny följd. I, 48—50. (Femte bandet). 210 sid.

N. K ä r k i, *Ylä-Satakunnan aateliskartanoiden maataloudesta mahtavuuden ajalla*. (Särtryck ur Histor. Aikakausk. 1920 h. 2). 21 sid., Helsingfors 1920.

Studier i nordisk filologi, utgivna gen. H. P i p p i n g. Elfte bandet. Skr. utg. av Sv. Litt. Sällsk. CL. 134 + 32 sid., Helsingfors 1920.

Släktbok, utg. av A. W i s k m a n. II: 2. Skr. utg. av Sv. Litt. Sällsk. CXXXVIII: 2. 306 sid., Helsingfors 1920.

Nylands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600. Utg. av G r e t a H a u s e n. I. Skr. utg. av Sv. Litt. Sällsk. CLII. XIX + 318 sid., Helsingfors 1920.

Finlands svenska folkdiktning I. A. Sagor, referatsamling;

Finlands svenska folkdiktning I. B. Sagor i urval; andra bandet. Skr. utg. av Sv. Litt. Sällsk. CLI och CLIII. VIII + 322 sid.; I + 385 sid., Helsingfors 1920.

W. T a v a s t s t j e r n a, *Pohjoismaiden viisikolmattavuotinen sota*. XIX + 784 sid., Helsingfors 1920. Historiallisia tutkimuksia I, utg. av F. Hist. Samfundet.

E. W. J u v e l i u s, *Suomen puolustuskysymys ison- ja pikkuvihan välisena aikana*. XV + 224 sid., Gamlakarleby 1919. Histor. tutkimuksia II, utg. av F. Hist. Samf. Samma arbete som disputation, Gamlakarleby 1919.

A. H u l t i n, *Borgå gymnasii historia*. Förra delen: 1725—1840. Skrifter utg. av Sv. Litt. Sällsk. CLIV. XII + 368 sid., Helsingfors 1920.

E. B u l l, *Leding. Militaer- og finansforfatning i Norge i aeldre tid.* 175 sid., Kristiania o. Köbenhavn, Steenske Forlag 1920.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 2, 1920.

Finsk Tidskrift, t. 88, h. 5, 6; t. 89, h. 1—2, 3, 4.

Till Läsaren.

Historisk Tidskrifts för Finland utgivare anhåller härmed om tidskriftens ärade prenumeranters och läsares välvilliga överseende med att detta dubbelhäfte för årgången 1920 utkommer utomordentligt försenat — sedan fulla tre månader av det nya kalenderåret redan hunnit förgå.

Denna tidskrift har onekligen från början haft en viss svårighet att få sina årgångar att falla inom kalenderårens ram. Första årgången kunde tyvärr påbörjas först ett stycke inpå året 1916, och den sedermera knappt uppnådda jämvikten stördes ånyo genom det röda upprorets utbrott två år senare. Under därpåföljande år överflyttade utgivaren till Åbo; men det har hittills icke visat sig görligt att förflytta tidskriftens utgivning och distribution till samma ort, vilket givetvis vållat och allt fortfarande förorsakar dröjsmål och olägenheter vid utgivningen. Att dröjsmålet denna gång blivit så långt ber utgivaren dock få förklara med en hänvisning till en långvarig sjuklighet och därefter följande nedsatt arbetskraft, vilket lagt rent fysiska svårigheter i vägen för redaktionsarbetets normala utförande.

Historisk Tidskrift för Finland skall fortfara med sitt utkommande under året 1921 efter samma plan som tidigare, blott med den mindre väsentliga förändringen, att häftenas omfång i någon mån kommer att förminskas. Svenska Litteratursällskapets i Finland fortsatta och för året 1921 ökade frikostiga understöd samt ett antal garanters välvilliga intresse möjliggöra ekonomiskt tidskriftens fortbestånd och dess sjätte årgångs utkommande. Likväl har det befunnits nödigt höja prenumerationsavgiften till fmk 20, ett belopp som väl numera icke bör anses överhövan högt. Att tidskriften bland den historiskt intresserade all-

mänheten kan räkna på sympatier synes framgå därav, att dess spridningssiffra icke visat benägenhet att nedgå, utan hållit sig konstant vid omkring 300 exemplar eller något däröver.

Skall detta tidskriftsföretag under dessa icke ogynsamma förutsättningar kunna fortsätta sin tillvaro som hittills, fordras emellertid, att vårt lands på svenska skrivande historiker — forskare ex. professo och sådana som utöva forskning blott på lediga stunder — omfatta det med ett aktivt intresse. Det kräves av dem med ett ord, att de mer än hittills i gemen varit fallet tillsända tidskriften alster av sin penna och produkter av sin forskarflit. Även kritiker av utkomna historiska arbeten bör en fackman för vidmakthållande av sin vetenskaps höga nivå ju stundom ock kunna underkasta sig att prestera, om än sådant icke ter sig lika tilltalande som det fria författandet. Skall denna vårt lands svenska historiska tidskrift förmå hålla sig livaktig och nöjaktigt innehållsrik bör den kort sagt ovillkorligen få räkna på en kraftig medverkan av alla såväl äldre som — icke minst — yngre utövande historiker bland oss, vilka begagna sig av svenska språket för sin offentliga meddelelse. Slutligen må det få sägas, att tidskriften vore synnerligen betjänt av att landets tvenne stora svenska bokförlag oftare ville godhetsfullt ihågkomma den med recensionsexemplar av utkommande historiska arbeten. Sådana ha hittills endast undantagsvis, stundom blott på särskild anhållan, kommit redaktionen tillhanda, medan landets finska historiska tidskrift, som visserligen äger en långt talrikare medarbetarstab och därjämte en avsevärt större spridning, i detta avseende befunnit sig i ett jämförelsevis synnerligen gynnat läge.

Utgivaren.

Erik den helige och hans korståg till Finland.

Föredrag vid Nordiska Historikermötet i Kristiania 1920

Av

KUSTAVI GROTENFELT.

Frågan om de underrättelsers historiska trovärdighet, som bevarats till eftervärlden om Erik den helige och hans korståg till Finland, har redan så ofta varit föremål för diskussion, att det kan tyckas onödigt att ånyo upptaga densamma, isynnerhet som några nya källor till dess belysning ej stå till buds. Då jag det oaktat vågat härför taga mötets uppmärksamhet i anspråk, beror det därpå, att jag tror, att ett närmare klargörande av den ifrågavarande tidpunktens historiska betingelser dock är egnat att kasta nytt ljus över Eriks korståg och samtidigt giva oss en tydligare bild av hans egen personlighet och ställning i Sverges historia.

Men kanske vill någon invända: Kan man då alls vara övertygad om att en historisk Erik den helige levat och gjort ett korståg? Den alltför tidigt bortryckte svenske forn- och sagoforskaren Knut Stjerna framställde som känt i sin skrift »Erik den helige, en sagohistorisk studie» (1898) den mening, att i de berättelser, som vi ega om Erik, i huvudsak »under Eriks namn dolt sig svearnes gamle nationalgud» Freyr, och att därför trovärdigheten av de säregna tilldragelser, med vilka traditionen förknippat hans liv, bl. a. även korståget till Finland, måste upptagas med största misstro. För min del kan jag dock icke finna annat, än att de hypoteser, som Stjerna uppställt, äro mångdubbelt mer invecklade och mindre grundade på förefintliga faktiska uppgifter, än de åsikter mot vilka han gått till storms. Stjernas förtjänst är att han påvisat, det vid legendbildningen om Erik den helige även hedniska motiv ur Freyr-sagan m. m. medverkat,

men i själva huvudsaken, att vilja göra Erik till en i det väsentliga mytisk person, har han otvivelaktigt misstagit sig.

Vad nu särskilt frågan om Eriks korståg till Finland vidkommer, har Stjerna i detta avseende hänvisat till de Finlandsfärder, som i sagan tillskrivas Ynglingakonungarne Vanlande, Visbur och Agni, i vilka vi ha att se hypostaser av Freyr, och ansett, att de kunnat utgöra grunden för berättelsen om korståget. Utan att här närmare ingå på det föga troliga i detta påstående, vill jag blott betona den omständigheten, att historieforskaren, även om han ägde inga uppgifter om Erik den heliges färd, skulle på grund av fullt säkra historiska förhållanden och uppgifter vara tvungen till den slutsatsen, att ett korståg från Sverge till Finland inträffat just vid denna tid, i medlet av 1100-talet.

Detta bevisas bl. a. av följande fakta: 1) vad vi överhuvud känna om Finlands förhållanden och kristendomens predikande därstädes under den närmast följande tiden (Folquinus, Rodulfus); 2) påven Alexander III:s bulla av år 1171 till Uppsala ärkebiskop och Gutorm jarl, vilket aktstycke, oberoende av alla egendomliga olika försök som framkommit till dess uttydning, ovedersägligen ådagalägger, att kristendomens utbredning i Finland under den närmast föregående tiden begynt ifrån Sverge och att även beväpnat understöd därifrån lämnats de döpte finnarne emot deras fiender (»imminente sibi exercitu inimicorum mittunt et prædicatores et eruditores Christianæ legis desideranter requirunt», »mandamus — — quod — — ad auxilium et defensionem vestram non possint recurrere»); 3) de ryska krönikornas vittnesbörd, i vilka år 1164 första gången (och sedan oftare) omnämnas svenskarne öster om havet, angripande staden Ladoga, och tydligen kommande från Finland, där de således vid denna tid fattat fast fot.

Ett argument, som särskilt anförts mot tillförlitligheten av uppgiften om Eriks korståg till Finland, och vilket även O. Janse i Historisk Tidskrift delvis omfattat, har varit att Erik, såsom skulle framgå ur en bevarad uppgift om hans förhållande till cistersiensermunkarne, ingalunda varit den varme vän av kyrkan och de andlige, att man kunde vara böjd för att tilltro honom

företagandet av ett korståg. För min del har jag aldrig ur denna korta notis, vid sidan av de många som visa i annan riktning, kunnat utläsa så långt gående slutsatser, och numera sedan K. B. Westman ingående behandlat frågan om Eriks förhållande till kyrkan och ådagalagt hans intresse för densamma, kan man väl slutligt lämna nämnda invändning därhän.

Då nu så är, kunna vi fastslå, att inga skäl tala mot antagandet av det faktum, som Eriks- och Henrikslegenderna förtälja, att konung Erik IX företagit ett korståg till Finland. Det vore ju också i högsta grad otroligt, att om ett sådant korståg aldrig skett, en dylik mening kunnat framställas och såsom sanningsenlig erkännas redan så tidigt som i senare hälften av 1200-talet, då personer ännu voro i livet, vilkas föräldrars barnaår sammanfallit med den helige Eriks regeringstid. Att Erik åtnjutit helgonarykte redan 1198, tyckes även framgå av Vallentuna-kalendariet[1]. Men annat är förhållandet beträffande de detaljer och biomständigheter, som legenden innehåller. Här har otvivelaktigt fantasin och författarens fromma önskan att upphöja sin hjälte haft ett helt annat spelrum till förfogande. I ett föredrag, som magister J. Jaakkola höll vid Finska Kyrkohistoriska Samfundets årsmöte detta år, ådagalade han även hurusom Erikslegenden icke endast till sin anläggning i allmänhet, utan ock beträffande enskilda tilldragelser, bl. a. även vid skildringen av kampen mot de hedniska finnarne, följer allmänna legendariska förebilder. Sålunda är t. ex. det karaktäristiska draget, att Erik gjuter tårar över de i otrons mörker stupade och förtappade finnarne, direkte taget från en engelsk förebild; varmed icke skall sägas, att det ej kunde vara sant, ty denna sinnesstämning låg ju så nära tidens uppfattning. Här måste emellertid den historiska forskningen framgå med största varsamhet för att kunna nå tillförlitliga resultat.

För erhållande av en fast grundval för bedömande av Erik IX:s personlighet och verksamhet, vilja vi därför kasta en

---

[1] Påvebrevet till Knut Eriksson av år 1172 kan jag däremot ej anse angå Eriks-kulten, utan dyrkan av någon annan person, som man också önskat tillegna martyrglorian, möjligen Sverker den äldre, om vilkens död ju lätt å andra sidan kunde uppstå den åsikt, att han efter julfirandet dräpts »in potacione et ebrietate», såsom i brevet säges.

blick på den historiska omgivning, inom vilken han framträdde. I Danmark kan kristendomens genombrott anses hava inträffat under Knut den stores tid, för att sedan slutföras under Sven Estridssons regering. I Norge försiggår det under årtiondena efter Olof den heliges fall, för att slutföras på Olof Kyrres tid. I Sverge fortgår kampen mellan kristendom och hedendom betydligt längre. Ännu halftannat sekel förflyter efter Olof Skötkonungs dop 1008, innan kampen är avgjord. Ännu i slutet av elfte seklet hava vi i Blot-Svens uppträdande ett talande bevis på hedendomens styrka i själva rikets centrum, de uppsvenska landskapen, och först Erik den heliges regering kan, såsom allmänt erkännes, anses utvisa kristendomens slutliga seger i Sverge. Orsaken härtill är säkerligen att söka däri, att landets och styrelsens centralisering i Sverge vid denna tid icke på långt när nått ens samma fasthet som i de andra skandinaviska länderna.

Vi komma härmed till den andra stora historiska företeelse, som utmärker ifrågavarande tidevarv i Nordens historia. I allmänhet ville jag betona det förhållandet — ehuru jag väl vet att jag härmed träder i motsats till den åsikt, som kanske för närvarande omfattas av de fleste bland de nordiske historikerne — att dessa länders sammanslutning till enhetliga nationalmonarkier icke försiggått så hastigt och så tidigt, som man ofta ser saken framställd i den historiska litteraturen. I Norge har utvecklingen i detta hänseende närmast skett i ett slag, då Harald Hårfagre förenade hela landet under sin spira, om ock även där, såsom naturligt är i ett land, vars skilda landskap äro så skarpt avgränsade från varandra som i Norge är förhållandet, separatistiska strömningar ännu länge därefter kunna påvisas. I Danmark har den historiska forskningen, sedan Jessens denna fråga berörande undersökning sett dagen, varit benägen att anse landets sammanslutning till ett rike vara fullbordad redan under Lejre-konungarnes tid, före den egentligen historiska tidens ingång, i början av nionde seklet. För min del kan jag icke ansluta mig till denna åsikt. Vid sidan av Lejre-härskarne omnämna sägnerna så ofta och så bestämt konungar även i Jutland, Skåne och annorstädes, och ännu i den historiska tidens början häntyda särskilda omständigheter på dylika särkonungars förekomst, att det synes mig oberättigat och godtyckligt att utan vidare fram-

hålla Lejre-konungarnes överhöghet. Då så är, hava vi intet tillräckligt skäl att förkasta Snorre Sturlesons uppgift, att först Gorm den gamle besegrat de siste småkonungarne i Sönderjylland, av vilka konung Gnupa ju också omnämnes i samtida historiska källskrifter. Och härtill bör slutligen läggas konung Harald Blåtands eget intyg på sin minnessten till Gorms och Tyras ära, att först Harald »vann hela Danmark», vilket otvivelaktigt avser samma tilldragelse som Snorre Sturleson omtalar, och vilken sålunda skulle utförts av Gorm och Harald i förening, i senare hälften av 930-talet.

Sist och långsammast försiggick rikets sammanslutning i Sverge. Erik Segersäll framstår här i historien såsom den förste konung, vilkens välde synes sträckt sig över hela det område, som utgjorde det gamla svenska konungadömet, och man vore benägen att tyda hans binamn »Segersäll» såsom härrörande därav och icke enbart från hans seger över Styrbjörn och Harald Blåtand. Eriks efterträdare hava sedermera innehaft, eller åtminstone gjort anspråk på och med viss framgång eftersträvat överväldet i Svea rike. Men ännu i nära två århundraden fortsättes kampen mot landskapsseparatismen, såsom berättelserna om Blot-Sven, Kol och Erik Årsäll och sist tävlan om konungadömet mellan Sverkerska och Erikska ätterna intyga. Det är de östgötiska och uppsvenska traditionerna, som här sista gången söka göra sig gällande beträffande den numera enhetliga svenska kronan.

Mot bakgrunden av dessa två historiska idéer: kristendomens slutliga seger och de skilda skandinaviska staternas konsolidering såsom enhetsmonarkier, hava vi att betrakta Erik IX:s livsgäring. Observeras bör, att dessa två historiska företeelser framgått oberoende av varandra; konungadömets växande betydelse har ju sina rötter redan i hednatiden, men otvivelaktigt äger en viss beröring dem emellan sedermera rum, och flere av de konungar, vilka i de skilda länderna kraftigast verkat för konungadömets stärkande, t. ex. Knut den store och Olof den helige, hava ingalunda varit blinda för den fördel ett nära förhållande till den kristna kyrkan i detta avseende erbjöd. Säkerligen har även Erik den helige, såsom redan ovan antytts, intagit samma ståndpunkt.

Men ännu en synpunkt bör vid det historiska bedömandet av Erik Jedvardssons korståg till Finland tagas i betraktande, en synpunkt, vilken visserligen för hans egen tid var fullkomligt okänd, och på sin höjd kan tänkas ha förefunnits som en dunkel, omedveten känsla. De skandinaviska länderna hade, såsom ovan framhållits, vid denna tidpunkt slutligen vunnits för kristendomen och i det enhetliga konungadömet lagt slutstenen till sin följande statliga utveckling. Frågan var nu, om det nordiska kulturområdet skulle finna sin gräns vid Bottenhavet, eller om det skulle sträcka sig däröver på dess östra sida, även till Finland. Visserligen var detta land till största delen bebott av en främmande stam, om ock icke helt och hållet, ty de västra kusttrakterna innehades ju sedan gammalt av skandinaviske kolonister. Denna fråga berörde, redan på grund av det geografiska läget, närmast Sverge. Och vi veta, att Sverge sedan uråldriga tider stått i flitig beröring med länderna öster om Östersjön, så väl med »det stora Svitiod», d. ä. Skytien, det senare Ryssland, som med Finland eller kvinnolandet, såsom Adamus Bremensis benämner det, förledd av en namnlikhet (»kvänerne»). Ynglingakonungarnes krigståg till Finland berördes redan, och sådana tåg hade fortfarande förekommit under de följande tiderna (t. ex. i 11:te seklet känna vi en vikingafärd, omnämnd i Njalssaga, av en Sverker Karlsson, säkerligen en stamfader för den senare Sverkerska konungaätten, av den på talrika runstenar nämnde Freygeir, och av Edmund den gamles son Anund, vilken omkom på färden.) Men vikingafärdernas tid var redan förbi. Nu måste man tänka på ett varaktigare sätt, att stärka sin ställning i Finland, eller ock avstå därifrån. För Sverge kunde det icke vara likgiltigt, om Finland innehades av främmande och fientliga stammar, eller om det under enahanda samfundsförhållanden förenades med Sverge självt.

Här hava vi nu den tredje historiska idé, som bör tagas med i räkningen vid bedömandet av Erik IX:s livsverk och som särskilt giver frågan om hans korståg till Finland dess allmänhistoriska betydelse. Låtom oss därför nu se till vad historien närmare vet om detta korståg. Det är i själva verket ganska litet.

Såsom redan nämnt, kunna vi icke utan vidare godkänna legendens uppgifter, där de icke bestyrkas från annat håll. Såsom

skäl till korståget nämnas även de hedniska finnarnes härjningar på Sverges kuster, och då dessa även genom andra källor från denna tid äro kända, hava vi fullt skäl att godtaga denna uppgift. Sedan Sverges inbyggare själve, efter det kristendomen hos dem stadgat sig, upphört med sina vikingatåg, föreföll naturligtvis finnarnes sjöröveri mycket olidligare, än under en tid, då man ännu betalade med samma mynt. Beträffande orten, där landstigningen och striden mot finnarne företogs, innehålla legenden eller äldre källor intet, men traditionen att det skedde i trakten av Åbo torde icke behöva betvivlas. Visserligen omtala andra lokala traditioner även andra orter, där den helige Erik skulle landstigit, t. ex. Uskela ås mynning, ja t. o. m. Euraåminne, men övervägande skäl tala för Åbo omnejd, antingen vi nu tänka på det allra närmaste grannskapet (Kuppis) eller den något längre i norr belägna Nousis-trakten med sina minnen från kristendomens gryningstid i vårt land. Med Finland förstods vid denna tid landskapet Egentliga Finland, och dettas centrala ort synes sedan gammalt varit trakten kring Aurajoki, där redan under hedendomens dagar en handelsplats, Åbo eller Turku, vilket finska namn just betyder handelsplats (av fornsvenska »torgr»), uppstått. Detta gamla Åbo var beläget vid ån några kilometer ovanom den nuvarande staden, vid Korois udde, och där företagna grävningar hava blottat intressanta lämningar av en stadsanläggning från början av medeltiden, bl. a. av en mindre kyrka med gravar möjligen från 1100-talet och utgörande det kristna Finlands första metropol. Även doktor J. Rinnes undersökning av lämningarna av Vanhalinna i Lundå 7 kilometer ovan Åbo vid Auraå, ursprungligen en hednisk fornborg, men vid ingången till medeltiden, under det tolfte århundradet tillbyggd och av de kristne använd såsom det finska missionsområdets kanske första befästa stödjepunkt före uppförandet av Åbo slott (bl. a. mynt hava där påträffats från Knut Erikssons tid), hänvisar på Åbo-trakten såsom det kristna Finlands vagga.

De uppgifter Eriks- och Henriks-legenderna innehålla om striden med de hedniske finnarne och dessas dop måste vi, då de icke från annat håll kunna kontrolleras, lämna därhän. Enligt traditionen förrättades detta dop vid den utanför Åbo belägna

vattenrika Kuppis källa. Enligt en av Agricola meddelad notis, blevo invånarne i den finska skärgården kristnade tidigare än fastlandets bebyggare. Och enligt en tradition, som upptecknats redan i medlet av 1600-talet, skulle biskop Henrik förrän han kom till det egentliga Finland under ett par års tid predikat ordet på öarna. Detaljerna må nu hava varit vilka som helst, men säkerligen har kristendomen kommit till Åland och den finska skärgården förrän till fastlandet. Enligt en uppgift av Adamus Bremensis utsändes redan under konung Stenkils tid, på 1060-talet en missionsbiskop Johannes till »öarna i Östersjön», med vilken benämning möjligen avses Åland. Då därtill kommer, att otvivelaktigt redan längs den gamla allfarväg, som förbi Åland och genom den finska skärgården från Sverge ledde i österväg, kristendomsfrön av sig själva spritt sig, kunna vi med ganska stor visshet antaga att svenskarne begagnat sig av denna redan förut förefintliga kristliga plantering vid sitt företag att bringa även Finlands inbyggare i den kristna kyrkans sköte.

Att Erik den heliges korståg väsentligen haft en kyrklig prägel, framgår av de visserligen fattiga underrättelser, som vi hava om förhållandena i det kristna Finland under den följande tiden. Även utan att fästa sig vid legendens uppgift att konung Erik lämnade landet i biskop Henriks händer, vilken där snart vann martyrkronan, ser man tydligt att det kristna erövrings- och missionsarbetet så gott som uteslutande fortsättes genom de kyrkliga myndigheterna under påvens överinseende, medan vi knappast kunna anföra ett enda exempel på att den svenska regeringen skulle ingripit i Finlands angelägenheter. Det är denna omständighet, som gör att vi icke utan vidare kunna förkasta de i de danska krönikorna åren 1191 och 1202 omnämnda danska korstågen till Finland. Efter att den historiska kritiken länge helt och hållet utmönstrat dessa notiser, hava därför på senaste tiden vägande röster uttalat sig för trovärdigheten av desamma. En omständighet, som härvid även bör tagas i beaktande, är att primatet över den finska kyrkan innehades av ärkebiskopen i Lund, varför inverkan från danskt håll desto lättare kan väntas. Det synes helt naturligt att en person, som Anders Sunesen, vilken deltog i korstågen till Estland, även sökte verka för kristendomens utbredande till Finland, genom vars skärgård nordbornas gamla

vikingastråt i österväg ledde. Skatterna i Finland erlades vid denna tid åt de kyrkliga myndigheterna, och i förra hälften av 1200-talet tyckes biskop Thomas strävat att efter förebild av biskop Albert i Riga söder om Finska viken i Finland införa en direkte av påven i Rom beroende statlig organisation. Härpå synes även Finlands äldsta sigill, avbildande madonnan med Kristus-barnet, innebära en hänsyftning. Det var först Birger Jarls korståg 1249 som slutligen underordnade Finland under den svenska världsliga makten.

Någon närmare tidsuppgift beträffande Eriks korståg meddelas varken av legenden eller andra äldre källor. Men i detta avseende tror jag emellertid, att man kan ernå ett ganska säkert resultat. Jag vill därför här närmare upptaga frågan om Erik den heliges tillträde till regeringen och året för korståget till Finland.

Något år före Erik Jedvardssons framträdande hade den katolska kyrkans i Norge och Sverge förhållande till påvestolen slutligen ordnats av legaten Nicolaus av Albano under hans besök i de nordiska länderna 1151—52. Den svenska tronen innehades emellertid då ännu icke av Erik utan av Sverker den äldre, såsom tydligt synes av särskilda kända fakta, bl. a. till Sverker ställda påvebrev (1154, då denne nämnes »Rex Svechie»). Först efter Sverkers våldsamma död juldagen 1155 eller 1156 valdes Erik i Uppland till överkonung. För min del anser jag på grund av Saxos framställning det förstnämnda årtalet vara det riktiga. Då de danska prinsarne Knut och Valdemar år 1154 första gången besökte Sverge, levde ännu Sverker, men då Knut sedermera 1156 begav sig till Sverge, var Sverker redan död. Något skäl att betvivla denna uppgift och anse Sverker hava dött först under Knuts därvaro, såsom man gjort, förefinnes icke. Tvärtom: just Saxo ger oss en särdeles naturlig framställning av händelsernas förlopp: Sverkers död föranleder Knut att oaktat de i Danmark härskande oroliga förhållandena skynda till Sverge för att stödja sin moder Rikissa, Sverkers änka, samt påskynda avslutandet av sitt överenskomna äktenskap med Sverkers dotter i ett föregående gifte.

Varje förändring i framställningen är en försämring. Erik Jedvardssons val till konung har således inträffat i början av år 1156.

Men Erik erkännes icke i hela riket. I Östergötland hyllas Sverkers son Karl och blir Eriks medtävlare om makten. Att Erik emellertid i största delen av riket erkänts såsom konung, det framgår, förutom av konungalängderna, av det faktum att han, såsom av bevarade uppgifter intygas, härskat även i Västergötland och Småland. Kampen mellan Erik och Karl har emellertid synbarligen fortgått under hela Eriks korta regeringstid. Men då nu så är, uppstår självmant frågan: när fick Erik då tillfälle att företaga sin härfärd till Finland? Det måste ju i varje fall medföra risk och fara för Erik att under dessa förhållanden avlägsna sig från Sverge och lämna fältet öppet för sin medtävlare Karl Sverkersson. I själva verket förefaller det mig att vi här beröra en omständighet, som i främsta rummet kunde giva anledning till att misstro hela uppgiften om Eriks finländska korståg.

Låtom oss nu se till, huru denna svårighet löser sig. För att genast nämna det resultat, till vilket jag kommit: Erik Jedvardsson har gjort sitt korståg till Finland redan förrän han slutligen valdes till Svea rikes konung. Detta framgår vid en närmare granskning av de uppgifter vi äga om tiden för Eriks korståg. De äldsta historiska källorna innehålla såsom nämnt i detta avseende ingen direkt uppgift, och vi måste därför för att erhålla någon upplysning vända oss till de krönikeartade anteckningar angående Uppsala och Åbo stift, som bevarats från medeltiden. Uppsala gamla biskopsförteckning upptar såsom fjärde biskop »Sanctus Henricus martyr passus et sepultus Finlandiæ, in ecclesia Aboënsi.» De föregående äro: Sverinius episcopus (Siwer, nämnd i handling 1142), Nicolaus episcopus, Sveno episcopus. Henrik efterträdes sedan av Koppman, vilken otvivelaktigt är en historisk person och vilkens verksamhet som biskop icke tyckes gått alldeles spårlöst förbi, men då vi icke veta årtalet för hans tillträde till ämbetet, äro vi dock föga betjänta av denna uppgift. Koppman torde dött 1162, ty följande år kallas Stephanus »electus Upsaliæ». Ericus Olai berättar åter i sin krönika, att den helige Henrik kommit från England till Sverge omkring den tid, då den helige Erik år 1150 blev konung. Uppsalas siste katolske ärkebiskop Johannes Magnus säger i sin historia om Göterne och Svearne att kyrkomötet i Linköping hölls år 1148 och att den påvliga legaten Nicolaus därstädes vigt Henrik till biskop, att

korståget till Finland företagits 1150 och att Henrik dött i början av följande år. Men i sin historia om ärkebiskoparne i Uppsala har samme Johannes Magnus, synbarligen med iakttagande av att Linköpings kyrkomöte i själva verket inträffade 1152 och att den helige Henrik sades varit biskop i två år, utsatt årtalet 1154 såsom det år, då Henriks efterträdare Koppman tillträdde sitt ämbete.

Det s. k. Palmsköldska fragmentet från femtonde århundradet, som i allmänhet visat sig ganska trovärdigt angående Åbo katolska biskopar, uppger att Henrik varit fjärde biskop i Upsala, att han tillträtt sitt ämbete 1148, två år senare följt med konung Erik på dennes korståg till Finland och följande vinter därstädes lidit martyrdöden. Samma uppgifter ingå sedan i Juustens biskopskrönika.

Om vi sammanställa dessa uppgifter, finna vi, att de grunda sig på en under medeltiden i Uppsala och Åbo förefintlig gemensam tradition, som innehöll att Henrik blivit biskop vid den tid då kyrkomötet i Linköping hölls, att han innehaft sitt ämbete endast kort tid, två år, varefter han begivit sig på korståget till Finland, och att han där snart lidit martyrdöden. Men man har misstagit sig beträffande tiden för kyrkomötet — huru lätt kunde icke årtalet MCLII förvandlas till MCIIL — och därigenom uppgivit oriktiga årtal för händelserna.

Frågan är, vilken trovärdighet denna kyrkliga tradition kan göra anspråk på. Jag håller före, att den icke utan vidare bör förkastas. I allmänhet har en viss, enligt min mening icke berättigad benägenhet gjort sig gällande, att misstro från kyrkligt håll härstammande historiska notiser från medeltiden, även då några verkliga skäl därtill icke föreligga. Naturligtvis kan den icke i och för sig antagas för historisk visshet, men för så vitt den erhåller stöd av andra omständigheter, synes den förtjäna uppmärksamhet. Ganska troligt förefaller det, att Nicolaus Albanensis vid sitt besök i Sverge insatt sin landsman Henrik som biskop i Uppsala, antingen denne sedan följt med honom dit eller, såsom naturligare och troligare synes vara, redan dessförinnan utövat missionsverksamhet i Sverge. Om Henriks biskopstid var alldeles kort, endast ett par år, förrän han led martyrdöden, var detta en omständighet som lätt fäste sig i minnet, och vi hava

skäl att antaga, att traditionen oförvanskat bevarat det verkliga förhållandet. De uppgifter vi ha om Koppmans verksamhet som biskop synas även hellre tala för att denne innehaft biskopsämbetet flere år, än först från 1158, såsom förhållandet bleve enligt det hittills allmänt antagna årtalet (1157) för Eriks korståg. Den så ofta förkättrade Messenius tyckes även denna gång ha rätt, då han säkerligen med beaktande av just ovan påpekade bevarade notiser säger, att korståget till Finland inträffat 1154, två år efter mötet i Linköping[1]. Dock bör observeras, att då nämnda möte hölls mot slutet av år 1152, de två år som förflöto innan Henrik begav sig till Finland (»post biennium»), möjligen även kunde föra oss till 1155. Under ettdera av dessa år har korståget ägt rum, ty efter mordet på Sverker julen 1155 har konung Erik icke varit i tillfälle att företaga sin färd.

Redan förut har i den historiska litteraturen den mening uttalats, att Nicolaus Albanensis vid sitt besök i Sverge även uppmanat till korståg mot hedningarne och att Eriks härfärd varit en följd härav. Detta har emellertid förefallit något sökt så länge man ansett, att korståget skett först fem år senare eller 1157. Förhållandet blir dock ett helt annat, då man kommer till det resultat, att det företagits redan två år efter Linköpingsmötet, och då man tager i betraktande att den helige Henrik, vilken ju även måste anses hava varit en pådrivande kraft i avseende å detsamma, just av Nicolaus, den senare påven Hadrianus IV, insatts såsom biskop. Och även vad denna omständighet beträffar synes det mig, att man ej äger skäl att betvivla den kyrkliga traditionen i Uppsala och Åbo, sådan den fortlevde vid medeltidens slut, utan att tvärtom korståget till Finland på goda grunder bör sammanställas med de liknande företag, som vid samma tid förekommo i det övriga Europa.

Omkring år 1150 gick en ny korstågsrörelse genom den katolska kristenheten. Bernhards av Clairvaux predikan hade förmått kejsar Konrad III och konung Ludvig VII att taga korset — det s. k. andra allmänna korståget, från vilket de visserligen med oförrättat ärende återvände 1149. Utgången väckte i Europa allmän förbittring, och 1150 beslöts på ett möte i Chartres att

[1] Årtalet 1154 för Eriks korståg har även den danske fransiskanen Petrus Olai Roskildensis i sina (omkr. 1540) nedskrivna annaler.

företaga ett nytt korståg, vilket skulle ledas av den helige Bernhard i egen person, men förberedelserna därtill avbrötos genom hans död 1153. Emellertid hade Bernhards uppmaningar till korståg utgått till alla ändar av Europa, bl. a. till Ungern, Polen och *de skandinaviska länderna.* Och att de heller icke saknade resonansbotten i Östersjöländerna kunna vi se av Albrekt Björnens och Henrik Lejonets korståg mot slaverna 1147, vilket under de närmaste åren följdes av liknande företag. År 1158 (i början av året) se vi ärkebiskop Hartvik i Hamburg av kejsaren, Fredrik Barbarossa, skaffa sig bekräftelse på sin överhöghet över de nordiska folkens kyrkor, varvid bl. a. uppräknas svenskarne, helsingarne och skridfinnarne[1]. Den tanken ligger nära till hands, att Hartvik icke utan särskilt skäl vidtagit denna åtgärd och att det just inträffade korståget till Finland utgjort en direkt anledning till hans steg. Man kan icke gärna undgå att sätta även korståget till Finland i samband med den allmänna uppmärksamhet, som sålunda vid denna tid egnades kristendomens utbredande, särskilt ock bland folken vid Östersjön. Emellertid talar även denna omständighet bestämt för korstågets förläggande till 1154, hellre än till 1157. Och vilken auktoritet har i själva verket detta vanligen anförda årtal? Hemulsmannen därför är ursprungligen Arrhenius-Örnhjelm, vilken antog detsamma på den grund att, då Erik först 1156 efter Sverker besteg tronen, det icke kunnat ske tidigare. Vi hava emellertid ovan kommit till den diametralt motsatta åsikten, att korståget nödvändigtvis företagits just före Sverkers död. Örnhjelm har otvivelaktigt begått ett misstag, då han här velat korrigera de i källorna förefintliga uppgifterna.

Detta resultat förutsätter emellertid, att Erik redan förut innehaft konungavärdighet, nämligen i Uppland. Såsom känt uppges att Erik varit konung i tio år och att alltså, eftersom han dog 1160, han blivit konung redan 1150. Den mening har

[1] Hundra år tidigare (1053 och 1055) hade ärkebiskop Adalbert utverkat sig av påven liknande bekräftelsebrev (då nämnas även svenskarne och skridfinnarne, men icke helsingarne). Man kunde tänka sig att detta stod i sammanhang med Anund Emundssons vid denna tid till Finland företagna härfärd, om vilken vi för övrigt hava endast Adamus Bremensis' fantastiska skildring.

därför redan tidigare uttalats, att Erik förrän han valdes till rikets överkonung, varit folkkonung i Uppland, om ock denna mening även blivit motsagd. Gärna må medges, att uppgiften om Eriks tioåriga regering icke har stort vitsord, men all sannolikhet talar för, att Erik före sitt val till rikskonung verkligen innehaft konungadöme i sitt hemlandskap. Det vore svårt att förstå, huru Erik efter Sverkers död, med förbigående av dennes fullvuxne son, valts till konung och som sådan allmänt erkänts, om han icke redan dessförinnan inom ett inskränktare område varit i tillfälle att visa sin styrelseförmåga och vinna anseende. Och då vi, såsom tidigare framhållits, se huru ännu vid denna tid landskapskonungar på särskilda håll i Sverge uppträda, erbjuder det ingen svårighet att tro att Erik, vilken, om ock »en bondeson», dock ägde kungligt blod i sina ådror och vilken var gift med en avkomling av konung Inge den äldre, redan under Sverkers livstid njutit konungavärdighet i sitt eget landskap. Tvärtom förefaller det helt naturligt under då rådande förhållanden. I samma landskap hade ju kort förut Erik Årsäll, den helige Eriks morbror Kol, Ragnvald Knaphöfde innehaft konungadöme, så att man snarare kunnat påstå att Erik redan under Sverkers tid nödvändigtvis där måste innehaft en självständig härskareställning. Därför behövde förhållandet mellan Erik och Sverker ingalunda vara fientligt. Det var först då landskapskonungarne upprest sig mot rikets konung, som kamp utbröt; så länge de underordnade sig den ledning, som rikets överkonung sedan Erik Segersälls tid innehade, kunde förhållandet mellan dem och överkonungen vara det bästa. Erik hade sålunda gott tillfälle att då företaga sin Finlandsfärd. Men på samma gång bestyrker det finska korståget slutsatsen, att Erik redan tidigare varit konung i Uppland. Och troligen har han innehaft denna ställning betydligt längre än de tio år, legenden uppger.

Men då nu så är, kunna vi enligt mitt förmenande på goda grunder draga ännu en slutsats, och det är, att Erik den heliges korståg till Finland utgjort ett steg på den bana, varpå han vann sitt anseende och slutligen uppsteg på Svea rikes konungatron. Han har vetat begagna sig även av det medel att höja sin betydelse, som ett gott förhållande till kyrkan innebar, och som äran av ett korståg och en seger över de hedniske grannarne medförde.

Även i detta avseende är korståget egnat att giva oss en fylligare, trovärdigare och med de historiska källorna mer överensstämmande bild av Erik den helige än den vi annars kunde få ut ur våra fattiga källskrifter.

De omständigheter jag främst ville betona såsom resultat av föregående undersökning äro följande: Erik den heliges korståg till Finland är ett historiskt faktum, och alla i detta avseende framställda tvivelsmål äro oberättigade; korståget företogs av Erik, förrän han ännu valts till konung över riket, troligen år 1154 (möjligen 1155, i alla fall före konung Sverkers död), och det bör sammanställas med den korstågsrörelse, som omkring 1150 är skönjbar i hela Europa; för Erik själv var korståget ett av de förberedande företag, varigenom han vann det anseende och den makt, som kort därefter upphöjde honom på den svenska konungatronen.

Vår historiska kunskap om Erik den helige är ju ganska ringa. Och detta är i själva verket naturligt. Den svenska historiens källor äro ännu vid denna tid särdeles bristfälliga, ja just för den tidpunkt då Eriks verksamhet inföll, ännu mer än annars. Under sin korta regeringstid som konung över riket — endast fyra år, från början av år 1156 till början av 1160 — hann han ej med stora företag. Men dock måste vi i Erik se mer än en blott och bart alldaglig personlighet. Det vore en historisk omöjlighet, att den helige Erik kunnat erhålla den betydelse han under århundraden besatt som symbol för det svenska konungadömet och den svenska kyrkan, om icke hans regering faktiskt varit förknippad med avgörande tilldragelser för dem bägge. Och dessa tilldragelser kunna vi även med visshet skönja: han har med framgång uppträtt såsom representant för de två stora historiska idéer, som då behärskade utvecklingen i de nordiska länderna: enhetsmonarkiens och kristendomens stadgande, och genom sitt korståg till Finland har han lagt grunden till Finlands kristnande och förening med Sverge, och sålunda definitivt gjort Finland och dess folk till en del av det skandinaviska kulturområdet.

Frågan om A. E. Nordenskiölds återflyttning till Finland.

Utdrag ur brev och aktstycken.

Av

HUGO E. PIPPING.

Välbekanta äro händelserna vid promotionen år 1857, då gäster från Sverige voro närvarande och skapade den skandinaviska stämning, som uppkallade Fredrik Cygnæus till protest och i sin tur gav anledning till A. E. Nordenskiölds häftiga replik. I annat sammanhang[1] har jag uppehållit mig vid de skandinaviska sympatierna i Finland, men vill ännu som bakgrund för den följande framställningen bifoga några belysande drag ur greve Alexander Armfelts brevsamling, som hans dotterson, greve Carl Alex. Armfelt med älskvärt tillmötesgående låtit mig begagna.

Såsom ytterligare bevis på vicekanslers, friherre J. R. Muncks humana och behärskade hållning vid detta tillfälle[2] kan nämnas ett brev, som han den 15 juni 1857 skrev från Stockholm till Alexander Armfelt, vari han på grundvalen av de undersökningar han verkställt i Upsala försäkrade, att ingen formell inbjudan utgått från studenterna i Helsingfors, utan att den inbjudan, varom de svenska tidningarna talat, helt enkelt var ett privat brev från Wetterhoff till studentkårens ordförande, som sedan i samråd med nationernas kuratorer utsett fem representanter. Han bagatelliserar f. ö. hela saken och kan icke förstå skräcken för Sveriges studenter; under hans vistelse i Upsala hos hans frände, landshövding von Kraemer, hade hans goda intryck av Upsalastudenterna och deras civiliserade uppträdande

[1] Hugo E. Pipping, Finlands ställning till skandinavismen. (Sv. Litt. Sällsk. Förhandlingar och Uppsatser, band 34.)
[2] Se min ovan citerade uppsats, sid. 147.

ytterligare befästs; de hade bl. a. uppvaktat honom med fanor och sång.

Ett annat märkligt aktstycke är en »ödmjukaste relation» angående de skandinaviska sympatierna i Finland, som åtföljde ett brev från Gabriel Rein till greve Armfelt, den 25 maj 1858, just i de dagar då Rein fick sitt avsked från rektoratet på grund av förment efterlåtenhet, ehuru han minst av allt, med sin fennomani och politiskt-historiska uppfattning överhuvud, kunde beskyllas för skandinaviska sympatier[1].

Rein, vars ställning nu var definitivt rubbad, tar bladet från munnen och säger ifrån, hurusom de styrande genom sina drakoniska och opolitiska åtgärder direkte framkallat det missnöje, som varit den medelbara orsaken till den skandinaviska orienteringen, som han sålunda finner i viss mån naturlig, ehuru icke tilltalande. Hans promemoria lyder:

»Utöfver de sympathier, hvilka det gemensamma kultur- och bildningsspråket, samt en gemensam historia alltid måste bibehålla, hade beklagligtvis hos en del af Universitetets ungdom, ännu för tio år sedan okända, varmare politiska sympathier för Sverige vunnit insteg. De föranleddes dels af de instruktioner, hvilka för några år sedan voro till efterlefnad föreskrifna vid behandlingen af de studerande; dels af det misstroende emot de fosterländska sträfvandena, som uttalat sig uti åtskilliga öfverhetliga författningar. Under kriget funno de ytterligare näring och uttalade sig på ett för fosterlandsvännen högst bekymrande sätt. Att motarbeta denna rigtning har jag funnit mig uppmanad dels af undersåtelig pligt, dels af den oryggeliga öfvertygelse, att densamma endast kan lända landet till förderf och frammana olyckor öfver detsamma. Ungdomen måste öfvertygas om falskheten af den åsigt som förkunnade Finlands förtryck, att det var ett förslafvadt, ett träldomens land. En sådan öfvertygelse kunde dock icke bebringas genom ord, genom försäkringar; endast facta, endast det sätt på hvilket ungdomen behandlades kunde åstadkomma det. Den humana Instruktion Hans Majestät Kejsaren personligen behagat tilldela Universitetets Vice Kansler Herr Baron Munck, och hvaraf jag erhållit del, samt den de Studerande i nåder tilldelade domsrätt öfver sina kamrater hafva väsenteligen bidragit att befrämja dessa bemödanden. Sådant har äfven af hvarje opartisk blifvit erkändt; uti enskildt samtal med mig yttrade t. ex. Herr General Nordenstam att de Studerandes förhållande på länge icke gifvit anledning till

[1] Se min ovannämnda uppsats, sid. 170 ff.

klander. Men äfven till det inre, till åsigter och tänkesätt hade en reaktion inträdt. Det i sig sjelf fåtaliga skandinaviska kotteri hade alltmera minskats, man hade insett förderfligheten af dess tendenser samt öfvertygat sig derom, att derest vi vilja fortfara att vara ett folk för oss, inhemska syften och sträfvanden borde blifva rådande. Dessa fosterländska syften hade genom åtskilliga nya öfverhetliga stadganden vunnit ytterligare väckelse och uppmuntran, och detta är också det enda säkra medlet, att som Hans Majestät Kejsaren behagat yttra sig, bilda ungdomen till »redliga Finnar». Då det derföre förspordes att nämnda kotteri vid de tillämnade theaterrepresentationerna hade för afsigt att försöka ett rättfärdigande af de till Sverige öfverflyttade och af Prof. Snellman i Litteraturbladet klandrade unga finnarne och att låta detta försvar och således också medelbart de åsigter de utvandrade hyste gälla såsom af studenterne allmänt gillade, så var det angeläget att tillbakavisa denna insinuation, och att derjemte ådagalägga falskheten af den grund, hvarpå man stödde dessa tendenser, landets förtryck. Hade censuren på vanligt sätt strukit det anstötliga, så hade misstanken, att påståendet var grundadt icke dess mindre qvarstått. Genom det nu iakttagna förfarande har ungdomen kommit i tillfälle, att sjelf tillbakavisa och förneka beskyllningen, och den har begagnat sig deraf på ett sätt, som visade att de emigrerades handlingssätt alldeles icke vunnit anklang ibland pluraliteten af Studenterne. Derjemte var afsigten att visa, att de beskyllningar om förtryck, som man i synnerhet velat finna i handhafvande af yttranderätten, voro mindre befogade; endast det uppenbart anstötliga skulle uteslutas. Genom inadvertens hade dock enskilta uttryck vid granskningen blifvit förbisedda och förekommo vid första representation, hvilka så snart de varsnades, af Vice Kansler Herr Baron Munck utströkos; ibland dem i synnerhet uttrycket »undertryckt land». Hade det förblifvit vid dessa uteslutningar och inga vidare efterräkningar följt, så hade ungdomen kunnat öfvertygas derom, att det förtryck man insinuerade icke var så farligt, hellst den i senare tid iakttagna större liberalitet i tidningscensuren förberedt denna åsigt. Att efter de senaste tilldragelserna det i sin upplösning stadda skandinaviska kotteriet åter skall vinna förstärkning, samt att åratals arbete skall fordras att för Universitetet alldeles aflägsna dess åsigter, derpå kan ingen tvifla som känner Ungdomen.

Gabr. Rein.»

Sannolikt överskattade Rein en smula den opinion som skulle desavouera författarna till »Dramatiskt ditt och datt»; det var hans egen son Thiodolf, som med några av sina vänner ställde till visselkonsert vid en av föreställningarna[1]. Promemorian

[1] Th. Rein, Lefnadsminnen, sid. 135.

lämnar emellertid en förträfflig exposé av de olika opinionsyttringarna. De ryska styrande hade icke kunnat besluta sig för, huruvida de borde vinna Finland »dona ferentes» eller genom en resolut gendarmpolitik. De finländska högre ämbetsmännen voro dels rent ryssvänliga, dels oerhört rädda för att genom minsta knot kejsarens missnöje skulle väckas. Fennomanerna kunde icke eftersträva en kulturell skandinavisk orientering och trodde ärligt på möjligheterna av samarbete med en förnuftig rysk regeringspolitik och ville på övertygelsens, icke på tvångets väg utbreda sina åsikter. Det blodlösa kotteriet slutligen misstrodde livligt Ryssland och hade på den vägen drivits till en skandinavisk orientering; jag tror bestämt att orsaksförhållandet hos de flesta var detta och icke det motsatta; flere av »de blodlösa» voro ju fennomaner.

I denna belysning bör alltså enligt min tanke Nordenskiölds uppträdande vid promotionsfesten år 1857 ses, och vi skola nu gå att betrakta de personliga förföljelser han för denna i det hela ganska obetydliga saks skull fick vidkännas, i sin mån betecknande för den ryska byråkratiens långsinthet och skuggrädsla. För möjligheten att taga del av viktig korrespondens i dessa frågor stannar jag fortfarande i största tacksamhetsskuld till greve Carl Alex. Armfelt, som godhetsfullt låtit mig begagna den i Statsarkivet deponerade Åminnesamlingen.

Efter festen reste Nordenskiöld helt lugnt till landet, men fick där meddelande om, att han antingen var tvungen att förklara hela saken för ett missförstånd eller ock lämna Finland. Han valde den senare utvägen och avreste på ett pass, som han redan tidigare uttagit. Utan hinder återvände han emellertid till Finland på senhösten 1858 efter att ha deltagit i Torells första Spetsbergsfärd och mottagit anbud om professur vid Riksmuseets mineralogiska avdelning. Då han per telegraf erhöll meddelande om sin utnämning, sökte han pass, med den påföljd, att han uppkallades till generalguvernören, där han efter en häftig ordväxling erhöll resetillstånd men också »löfte» om att aldrig mera få återvända hem. Otålig att vidtaga med sin nya verksamhet begav han sig omedelbart i väg på skridsko över Skiftet, en djärv färd över svag is, som tre gånger brast, så att han fick sig ett bad till halsen.

Den egendomliga och osäkra ställning Nordenskiöld intog under sin korta vistelse i hemlandet framgår bäst av d. v. rektor Arppes, hans gamla lärare och vän, brev till Alexander Armfelt (av den 29 november 1858). Arppe skriver:

»Eders Excellens har säkert erfarit, att Doctor Nordenskiöld för någon tid sedan anländt till sin hemort, derifrån han under hösten gjort några besök i Helsingfors. Då han genom den dom, som öfvergått honom, icke blifvit utvisad från landet, utan endast skild från universitetet, hvarvid han var fästad förmedelst det resestipendium han åtnjöt och förlorade, synes ingen orsak förefinnas att efterfråga, med hvad rätt han bosatt sig hos sina föräldrar, sen han återvände från den resa, han med vederbörandes begifvande företagit. Emellertid hafva i dessa dagar efterspaningar blifvit gjorda angående hans förpassning och har han å ena sidan blifvit tillrådd att med det första söka sig öfver gränsen, medan han från ett annat håll hotas med förbud att begifva sig ur landet. Denna obehagliga uppmärksamhet, för hvilken han åter blifvit utsatt, torde väl böra tillskrifvas någon ny anledning och då denna möjligen kunde finnas i en tidningsuppgift, att han här blifvit »*tappert firad*» har jag ansett mig böra meddela Eders Excellens, det denna uppgift är fullkomligt sanningslös. Nordenskiöld har här icke varit föremål för någon offentlig eller allmännare hyllning; han har uppträdt i inga större studentkretsar och ej utsatt sig för någon ovation från ungdomens sida, lika litet som jag skulle tillåta någon sådan. Han har i sitt uppförande iakttagit sans och besinning och skulle äfven i denna stund heldre önska verka i sitt eget land än på fremmande botten. Det är sannolikt, att han snart erhåller anställning i Sverige, dit han i sådant fall ännu i vinter ämnar begifva sig. Den enda bön jag numera har att fälla för honom är derföre den, att han måtte få under sin vistelse i eget land åtnjuta det skydd till sin person, hvartill hvarje samhällsmedlem har rättighet och det Nordenskiöld veterligen ännu icke förverkat. Man har karakteriserat honom som en brand, den der skulle sprida eld och lågor omkring sig. Jag har ej kunnat upptäcka något symptom, som skulle rättfärdiga ett så hätskt uttryck. Han misstänkes måhända för delaktighet i de nidskrifter rörande Finland, som nyligen sett ljuset i Sverige; denna misstanke saknar all grund — och om han af skäl, för hvilka han sjelf må ansvara, icke anser sig kunna afbedja[1] en

[1] Jfr ett uttalande, (augusti 1858) citerat av W. Ramsay i hans minnestal (Acta Soc. Sc. Fenn., tom XXXI, sid. 10): »Någon anhållan från min sida i afseende å stipendiet etc. av huru lindrigt slag den än må vara, kan aldrig komma i fråga. Jag kommer oändligt gärna hem, men ett nödvändigt villkor är att alt gammalt är glömt utan vidare biomständigheter.»

förseelse, den han beklagar och snart sagdt omedvetet begått, så har han åtminstone icke, genom någon ytterligare glömska af sin undersåtliga pligt, förökat sin skuld.

Att Eders Excellens med Dess upplysta humanitet ville medlande uppträda i denna förveckling, som kan medföra många ledsamheter, vågar jag slutligen ödmjukast anhålla.»

Arppes ord »den enda bön jag numera har att fälla för honom» åsyftar det första brev, som han i sin egenskap av nyutnämnd rektor skrev till Armfelt och där han lägger sig ut för sin unge vän. I brevet (av den 21 september 1858) säges bl. a.:

»Genom 1852-års Statuter blef vid Universitetet en profession för mineralogi och geologi inrättad, hvilken då den ännu är obesatt, jag varit nödsakad att sköta. Imellertid har en ung man med de utomordentligaste anlag och de oförvitligaste seder vändt sin håg åt studium af nämnda vetenskaper, der han äfven såsom skriftställare och forskare uppträdt med en verkligen öfverraskande framgång. Han är nu skild från Universitetet för en förseelse, som Eders Excellens känner och som jag ingalunda vill ursäkta. Men i betraktande deraf att han ännu är ung och att förlusten af ett helt lifs bestämmelse synes vara ett allt för hårdt straff för ett ögonblicks glömska af hvad han var skyldig sin regering och sitt land, har jag ännu ej hunnit öfvergifva hoppet att för universitetet återvinna denne ovanligt begåfvade unge man, hvars förmåga jag genom ett dagligt umgänge under en längre tid fortsatta gemensamma vetenskapliga sysselsättningar varit i tillfälle att lära känna bättre än någon annan. Jag vet visserligen att min förhoppning ej kan hvila på annat än Hans Majestäts nåd, men jag vet äfven att denna nåd visat sig stor nog för att i glömska begrafva vida större förbrytelser än den, som — tyvärr! med rätta — lägges Dr Nordenskiöld till last, och då det gäller att åt Alexanders Universitetet förvärfva en utmärkt lärare, har jag vågat tro, att Hans Majestäts mot detta Universitet alltid så kärleksrika hjärta möjligen kunde nu liksom förut vid så många tillfällen, låta Nåd gå för rätt. I fall Eder Excellens anser lempligt att behjerta denna ömtåliga sak, vågar jag föreslå att Dr Nordenskiöld skulle berättigas att återfå sitt förlorade stipendium med skyldighet att minst under ett år vistas utrikes och så vidt möjligt realisera sin förut uppgjorda reseplan; efter förloppet af detta år ägde han rättighet att söka professionen, som på hans anmälan skulle lediganslås.»

Arppes brev andas en verklig välvilja för Nordenskiöld, långt skild från förre rektor Reins buttra tvärhet och egenartade formalism, som icke ens tillät honom att underrätta Nordenskiöld om förlusten av stipendiet, varom meddelande kunde

utges endast för den händelse Nordenskiöld i *officiell* skrivelse (han hade redan gjort det privatim) därom skulle anhålla. (G. Rein till A. Armfelt den 5 januari 1858).

En mildare ton anslås också i Alexander Armfelts svarsbrev till Arppe, daterat 17/29 september 1858. Där säges bl. a.:

»Hvad åter angår Herr Professorens framställning om Doktor Nordenskiölds försättande å nyo i åtnjutande af det honom fråntagna rese understöd, och att han framdeles må kunna vid Universitetet anställas, — så ber jag Herr Professoren vara försäkrad att jag fullkomligt inser och billigar de ömmande omständigheter, Herr Professoren i detta afseende förebragt, samt att jag äfven hyser det förtroende till Vår Höge och Ädle Monarks milda och Universitetet städse bevisade Nådiga tänkesätt, att förlåtelses utverkande åt Nordenskiöld icke ligger utom möjlighetens gränsor. Men redan sjelfva beskaffenheten af Nordenskiölds förseelse gör det till ett nödvändigt vilkor, att hvarje framställning till Nordenskiölds förmån måste grundas på hans egen underdåniga ansökning derom. Innan han skrifteligen förklarat sitt uppförande och lagt förändrade tänkesätt i dagen, hvarken kan eller får Hans Majestät Kejsaren i detta hänseende besväras. En så beskaffad skrift är äfven derföre af nödvändighet, att hvarje visshet saknas huruvida Doktor Nordenskiöld sjelf vill träda i tjenst inom Finland och om icke de utsigter, som synas öppnade för honom i Konungariket Sverige, och de förbindelser, han möjligen der iklädt sig, betagit honom sjelf all önskan om anställning i fosterlandet. Herr Professorn behagade taga dessa omständigheter i öfvervägande, men derjemte vara försäkrad att, så snart Nordenskiöld fullgjort sin underdåniga pligt i förenämnda afseende, någon möda från min sida icke skall lemnas osparad, för att söka beveka Wår Nådiga Kejsares ädla hjerta till öfverseende.»

Varje bemödande att göra något för Nordenskiölds sak skulle sålunda vara fruktlöst innan han i någon form gjort avbön, vilket han som sagt enständigt vägrade. Även för andra gingo befordringsfrågor trögt vid denna tid och ännu senare, bl. a. för bröderna Estlander och juristen Ehrström, vilka räknades till de misstänkta och blevo föremål för trakasserier. De avgåvo slutligen något slags försäkringar om sitt laglydiga tänkesätt[1], varpå utnämningarna kommo, sedan också rektor Arppe i brev till Armfelt (19 december 1859) i ganska skarpa ordalag beklagat sig över att »ett fremmande och för vårt universitet fiendtligt

[1] C. G. Estlander, Ungdomsminnen, sid. 316.

inflytande skall lyckas att paralysera dess verksamhet och kränka det i dess vigtigaste rättigheter.»

Det var icke nog med att Nordenskiölds anställning vid Universitetet förhindrades. Greve Berg höll också sitt löfte att han icke skulle få återvända hem. I maj månad år 1860 ville han komma över till Finland, och de hinder som då reste sig i hans väg skildras i tvenne brev till Arppe. I det första, daterat Hasselbacken den 24 maj 1860 säges:

»Efter mycket krångel har man låfvat visera mitt pass när termin är slut i Helsingfors. Jag fruktar dock af (?) Ryska ministern först vill medgifva att Universitetet blifver stängt i slutet af Juni och under denna förevändning söker hålla mig här så länge som möjligt. Jag måste derföre bedja broder Arppe vara så god och helst med omgående post sända mig ett officielt (om möjligt med grannt sigill försedt) intyg att Universitetet stänges den sista Maj eller de första dagarna af Juni. General Berg har här sagt, att det ej är han utan universitetsmyndigheterna, som ställa hinder i vägen för min resa. Jag behöfver troligen ej försäkra att jag ingalunda numera har lust att deltaga i några politiska opinions yttringar i Finland.»

Nordenskiöld räknar som synes här bestämt på att få komma sedan terminen avslutats — man frågar sig vilket fördärvbringande inflytande han skulle ha haft på den samlade studerande ungdomen — men Bergs nyckfullhet och hämndlystnad korsade hans planer. Redan den 7 juni hade det definitiva avslaget kommit och Nordenskiöld skriver till Arppe:

»Genom den älskvärda Generalgouvernörens, Grefven och serafimerriddaren Bergs omtanke för min obetydliga person har jag nödgats totalt omändra mina resplaner för sommarn. Han har nemligen under sin vistelse i Stockholm (kanske till följe deraf att jag ej gjorde honom min uppvaktning) ändrat sitt första beslut i afseende å min passvisering och korrt innan han reste gunsteligen och nådeligen beslutit och funnit att Finland vore en mindre lämplig vistelseort för mig och derföre totalt nekat »sin broder i andanom» Daschkoff att visera mitt pass. Jag är som broder Arppe torde erindra sig en ifrig protestant, och protesterade äfven nu, begick till och med (såsom Cygnæus skulle uttryckt sig) nu den enfaldigheten att erindra den fordna diplomaten i Moldau om ett under kröningsdagarna till mig afgifvet löfte o. s. v. — allt utan framgång. Nu blir således ingen resa till Finland utaf.»

Sedan omsider greve Berg förverkat sitt förtroende på högsta ort och lämnat sin post som Finlands generalguvernör, mötte

inga hinder för Nordenskiölds resor. År 1862 gjorde han sitt första besök, och i januari 1863 det andra, varvid Helsingfors Dagblad (1863, n:o 23) hälsade honom välkommen, men konstaterade, att glädjen hade varit mera oblandad, om det icke så snart gällde att nödgas säga ett farväl. Han besökte sedan olika gånger Finland i familjeangelägenheter, men någon definitiv anställning kunde man icke bjuda honom.

Nordenskiölds vänner hade dock icke låtit hoppet fara och gjorde allt för att främja hans anställning. T. o. m. gingo de så långt, att de försökte misstänkliggöra Fredrik Johan Wiik som en illojal konkurrent, och då denne skulle disputera, uttalade de för Arppe en önskan, att han skulle »afråda Wiik från utgifvandet af sin disputation eller såsom 'opponens ex officio' ogilla densamma.» Det brev (av 1 januari 1867) vari Arppe för Armfelt omnämner denna sak fortsätter:

»Då ingendera lät sig göra uppträdde vid disputationstillfället tvenne ytterst häftiga extraopponenter, hvilka sökte frånkänna arbetet all förtjenst och bringa den nog timida författaren ur koncepterna. Då det är sannolikt, att samma kotteri ämnar i tidningarna recensera Wiiks arbete med samma obillighet, har jag ansett mig böra lemna Eders Excellens del af dessa intriger, på det Eders Excellens må kunna veta hvars andas barn en sådan recension är, om den någonstädes skulle uppenbara sig. I öfrigt är Wiiks arbete rätt förtjenstfullt och borde snarare ådraga sig en gillande uppmärksamhet. Som jag jemte andra arbetsdryga befattningar äfven nödgats sköta professionen i geologi och mineralogi, blefve det för mig en efterlängtad lättnad, om jag redan i början af instundande läsetermin kunde öfverlåta detta vikariat åt yngre krafter att handhafvas, tills lärostolen engång kunde ordinariter besättas.»

Fastän ju detta brev främst innehåller ett avslöjande av det mindre vackra beteende som Nordenskiölds vänner otvivelaktigt gjort sig skyldiga till, så slutar Arppe med en tydlig invit, att det kunde vara på tiden, att professuren omsider skulle anslås ledig och besättas, och det råder intet tvivel att Arppe, ehuru han ju undergått en märklig metamorfos, som från käck rabulist i mycket gjort honom till »systemets» man, tog för givet, att intet hinder numera skulle möta Nordenskiöld.

Förhoppningarna tycktes allt mera närma sig sin fullbordan. Den 8/20 mars 1867 skrev vicekansler, general B. Indrenius

tvenne i det närmaste likalydande brev till Armfelt, det ena på ryska, (i kanslersarkivet) och avsett att föreläggas kansler-tronföljaren, vilket enligt gjord påteckning även skedde, det andra på svenska (i Åminnearkivet). I detta senare säges:

»Under mitt senaste besök i Petersburg hade jag äran anmäla för Eders Excellence, att Doktor Nordenskiöld önskar återvända till Finland ifall honom ombetros professionen i geologin och mineralogin vid vårt universitet. Sedan han numera meddelat några af sina härvarande vänner, att han vidhåller samma önskan, ansåg jag mig böra i särskild rysk skrifvelse af denna dag derom hemställa till Eders Excellence, och ifall Herr Grefven behagar dela den af mig framställda åsigt om nyttan att fästa [en] sådan personlighet som Doktor Nordenskiöld vid vårt universitet, tog jag mig friheten ödmjukast anhålla, att Eders Excellence ville underställa frågan Hans Kejserliga Höghets, Universitetets Höga Kanslers pröfning, ty Dr Nordenskiöld kan naturligtvis icke göra sin afsigt att lemna Sverige, der känd, innan han förvissat sig om att Hans Kejserliga Höghet, med Hans Majestät Kejsarens begifvande, icke finner hinder förevara att ombetro honom nämnde profession, derest han i öfrigt erhåller Consistorii förord, hvilket icke torde vara att betvifla.

Skulle Eders Excellence dertill behaga utverka nådigt bifall och derigenom bereda Universitetet möjlighet att återvinna Dr Nordenskiöld, vågar jag ödmjukast anhålla, att Herr Grefven täcktes låta mig få del af hvad Universitetet i förevarande fråga har att hoppas, på det jag blefve i stånd, att utan tidsutdrägt ju förr dess hellre låta anslå omförmälde profession till ansökning ledig.»

Svaret tyckes ha utfallit rätt gynnsamt, ty den $\frac{27 \text{ mars}}{8 \text{ april}}$ 1867 skriver Indrenius till Armfelt som följer:

»Det hopp Eders Excellence behagade meddela mig, att Nordenskiölds önskan, att blifva fästad vid vårt Universitet, *derest* han sjelf derom ansöker, icke torde möta hinder på högsta ort, skänker mig stor tillfredsställelse, emedan det innebär för vårt universitet ett nytt bevis på Hans Majestät Kejsarens ädla, högsinta tänkesätt och beredvillighet att gerna glömma det förflutna, endast framtiden lofvar vedergällning till det allmännas fromma. — Enligt Eders Excellences anvisning skall jag i morgon söka inhemta Hans Excellence General-Guvernörens åsigt i saken, och utber mig derefter få till Eders Excellence inberätta om förloppet.»

Greve Adlerberg måtte på detta stadium av frågan ännu icke ha ställt sig definitivt avvisande, ty den 6 april 1867 anslogs

tjänsten ledig. Vid ansökningstidens utgång hade som sökande anmält sig utom Nordenskiöld, tvenne rikssvenskar, doktor Karl Wilhelm Paijkull och doktor Per Theodor Cleve, vilkas ansökningar, då consistorium omedelbart den 1 juni handlade ärendet, dock icke upptogos till prövning, emedan Paijkulls var okarterad och insänd med posten till kanslersämbetet i st. f. till consistorium, och emedan Cleves var inlämnad av doktor K. A. Bomansson utan att denne försetts med behörig fullmakt. Nordenskiöld erhöll consistorii enhälliga förord i ett memorial av samma dag. Alla kände sig övertygade om en lycklig utgång, och dock hade redan i »de högre skvärerna» så gott som beslutats, att frågan skulle förfalla.

Vi skola emellertid först konstatera, hurusom Nordenskiöld å sin sida gjorde allt vad hans stolthet kunde tillåta honom för att undanrödja missförstånd och möjliggöra för de styrande att utan förödmjukelse utnämna honom. Jag vill i detta avseende dels i utdrag, dels in extenso avtrycka några brev[1] från honom till Arppe, vilka dessutom innehålla uppgifter om hans vetenskapliga planer.

Stockholm Juni 1:sta 67.

Min gode broder Arppe!

Jag har länge ämnat skrifva till broder Arppe för att anhålla om gunstigt förord rörande min ansökan till Professionen i Helsingfors. Ju närmare afgörandets stund nalkas, dess mer har hemlängtan gripit mig, och från det att sakens utgång i början betraktades af mig med temmeligen likgiltighet, så har den på sednare tider absorberat allt mitt intresse. Jag tycker mig böra vid hemkomsten till fosterlandet kunna arbeta med tiodubbel kraft mot förr — och jag ville derföre hem äfven om det måste ske med ekonomisk uppoffring. Jag önskar så snart som möjligt få saken afgjord — en orsak dertill att jag sökt befrielse från specimen. Ett litet ytterligare motiv för bifall till denna anhållan medsändes här i form af ett correctur afdrag af en ännu ej tryckt mineralogisk uppsats.

Broder Arppe frågade Malmgren om jag ännu är *rabulist*, — i somt torde det allt än vara fallet, men jag inser numera nödvändigheten att, ifall jag åter blir finsk undersåte, *taga ett loyalt erkännande av de för Finland bestående lagar och internationella förhållanden såsom bas för*

[1] I smärre utdrag tryckta i Ramsays minnestal.

min blifvande verksamhet och att göra detta fullkomligt ärligt. Jag har omnämnt detta för härvarande Ryska minister med hvilken jag på sednare [tid] kommit att stå i nära personlig beröring, och med denna ångbåt afgår med anledning häraf ett bref från Daschkoff till Gen. Gouvern. Adlerberg. Något hinder från detta håll torde derför icke mera komma ifråga, och jag hoppas att detta äfven gör tillfylles i Petersburg.

Sjelf önskade jag äfven komma öfver för att personligen bestyra om min sak, men jag är bunden ända till Augusti månads utgång. Till Ahlqvist har jag skrifvit ett långt bref rörande åtskilliga framtidsplaner, att genom storartade (men ej kostsamma) vetenskapliga expeditioner byggda ungefär på samma bas som de svenska Spetsbergs expeditionerna ställa Finland i främsta ledet på [överstruket: intelligensens] forskningens väg. Äfven här räknar jag framför allt på broder Arppes understöd i råd och dåd — när jag nota bene lyckats visa att jag här ej fumlar efter en utopi utan efter en verkligen äfven med våra medel realiserbar sak. Med ett anslag af 50,000 (femtio tusen) mark om året kunna vi från Finland i naturhistoriskt, etnografiskt och filologiskt hänseende uträtta mera än hvad Englands och Frankrikes geografiska sällskaper nu göra med sina enorma tillgångar. Att vi kunna det, det bevisas bäst af engelsmännens eget erkännande att de svenska skutexpeditionerna uträttat mera för utredningen af den högsta nordens natur, ojemförligt mera än samteliga engelska örlågsexpeditioner tillsammantagna, hvilka kostat engelska staten emellan två och tre millioner pund. Visserligen kunde det synas oklokt för ett så fattigt land som Finland att bortslösa äfven en så ringa summa, som den här är fråga om, på ett improduktivt företag, om ej landet skulle draga direkt nytta deraf, ej allenast genom de ökade tillfällen till studier och utbildning som dylika expeditioner lemna, utan äfven genom den ökade säkerhet, som anseende och aktning gifver äfven åt den svage. För realiserandet af denna sak kommer jag vid hemkomsten att egna mig med all möjlig energi — måtte jag blott ej då mötas med underrättelsen om förlusten af den man, Malmgren, på hvars aktiva deltagande jag mest litar och hvars arbetskraft jag redan förut under tvenne somrars kampagner varit i tillfälle att pröfva. Men härom mera framdeles. Broder Arppes lärjunge och ödmjuke tjenare

A. E. Nordenskiöld.

P. S. I medlet af juli reser jag till Paris.

I det andra brevet av den 13 juni skriver han, att han omöjligt kan komma över till Finland, emedan hans tjänstgöring binder honom »för två dagar i veckan», och fortsätter så: »Daschkoffs bref till Adlerberg, äfvensom mitt senaste bref till broder Arppe

torde i alla fall vara fullt tillräckliga att häfva de betänkligheter, som ännu finnas hos höga vederbörande — i alla fall sänder jag här ytterligare ett i officiell stil hållet bref, som i nödfall kan visas. Längre kan jag ej gå, och det torde väl ej heller kunna begäras.» Han skriver så om sina ekonomiska bekymmer i ordalag, som visa att han icke skyr de uppoffringar i detta hänseende, som hans flyttning kan medföra. Vidare beklagar han livligt, att Malmgren förbigåtts vid besättandet av professuren i zoologi till förmån för Mäklin.

Det officiella brevet av den 12 juni 1867 lyder i sin enkelhet:

Herr Stats-Råd!

Med anledning af Herr Stats-Rådets sednaste bref hastar jag att förklara, det jag naturligtvis, ifall jag återkommer till Finland, kommer att göra ett loyalt erkännande af de i mitt fosterland bestående lagar och politiska förhållanden till bas för min blifvande verksamhet derstädes. I fall jag ej ville göra detta vore det ju en galenskap att återvända.

Högaktningsfullt
A. E. Nordenskiöld.

I sin självbiografi berättar Nordenskiöld, att minister Daschkoff velat driva honom ända till ett löfte att för framtiden icke befatta sig med politik och att han t. o. m. försökt anlita förmedling av fru Nordenskiöld, fastän utan resultat. I alla fall hade Nordenskiöld nu gjort en i sak visserligen mindre betydande eftergift, ehuru den borde ha varit ägnad att tillfredsställa formalisterna åtminstone bland de finländska ämbetsmännen, bland vilka både Armfelt och Indrenius uppenbarligen av hjärtat önskade en positiv utgång av frågan.

Arppe rapporterar omedelbart i ett brev av den 18 juni 1867 för Armfelt om Nordenskiölds skrivelser. Han lägger sig i varma ord ut för sin unge vän.

»En tioårig landsflykt, derunder han gjort stor heder åt sitt fädernesland, borde väl vara tillräcklig att försona en stunds öfverilning. Han har sen den tiden icke befattat sig med politiskt kannstöperi, utan uppträdt uteslutande som en allvarlig naturforskare, nu intagen af den lifligaste längtan att återkomma till fäderneslandet. Han har

i Stockholm rönt mycken välvilja af Ryska ministern derstädes — Daschkoff — som hos Grefve Adlerberg laggt sig ut hos honom. Grefve Adlerberg har lofvat att i denna sak vara neutral och vill hänskjuta afgörandet till Hans Majestät.

Nordenskiöld har i tvenne skrifvelser till mig afgifvit en försäkran, som jag här ber att få upprepa. — — (Se ovan.)

För min del är jag öfvertygad om att Nordenskiöld har allvar med denna förklaring och hyser det hopp att det skall lyckas Eder Excellens' välvilja för Universitetet att äfven i denna vigtiga fråga komma till ett slut, som bäst öfverensstämmer med Universitetets fördel. Hans Majestät har under de sista tre åren mer än en gång amnestiserat brottsliga handlingar; hvarför skulle hans ädla hjerta ej kunna glömma några obetänksamma ord af en liflig yngling.»

Härpå svarar Alexander Armfelt i ett konfidentiellt brev av den 24 juni 1867 g. st. Tonen är vänlig och hans eget intresse för saken uppenbart, ehuru han bestämt antyder möjligheterna av en negativ utgång. Armfelt skriver:

Hvad åter beträffar Professor Nordenskiöld anser jag för min del hans fästande vid Universitetet vara önskvärdt och skulle gärna villa förorda bifall till hans ansökning om lediga Professorstjensten i mineralogi och geologi, helst en flerårig bosättning utom Finland och under tiden inhemtad erfarenhet i lifvets skola, otvifvelaktigt verkat lugnande och äfven i öfrigt välgörande på hans fordom något för lifliga inbillning. Men jag har all anledning att befara, det motsatta åsigter framhållits hos Hans Majestät Kejsaren af personer här i Ryssland, hvilka hafva till uppgift att, vid sidan af landets egna myndigheter, med vaksamt öga följa och redogöra för vissa förhållanden och tilldragelser. Jag anser mig derföre böra bereda Herr Statsrådet på möjligheten, af ett afslag på Universitetets Konsistorii framställning om Nordenskiölds anställande vid landets högskola, destå mera som Kejserliga Brefvet af den 18 Augusti 1835 äfven ligger i vägen för Nordenskiölds åter antagande till finsk medborgare.»

Låt oss se, vilka krafter som varit i rörelse för att motverka Nordenskiöld — Armfelts ord ge ju rätt tydliga anvisningar om var de stått att söka.

Indrenius' brev av den $^{3}/_{15}$ maj 1867 pekar på greve Adlerberg, som förslagets motståndare, och han tyckes mena att intet står att göra under sådana omständigheter. Greve Adlerberg, med vilken han samtalat, hade yttrat: »— — att som Hans Excellence känner Nordenskiöld tyvärr endast och allenast

genom det tal han hållit här i Helsingfors om sommarn 1857, och icke eger någon tillfredsställande grund till förutsättning att Nordenskiöld derefter ändrat tänkesätt i det ämne som utgjorde föremål för nämnda tal, så är grefve Adlerbergs personliga åsigt den, att frågan borde förfalla, ty ingen kan svara för att hans återkomst icke kunde gifva anledning till obehagligheter — såsom ovationer, uttryck af sympathier o. m. d. — och att i sådant fall man måhända komme att ångra det samtycke man lemnat till att han återvändt; dock förbehöll sig General-Guvernören, att under sin nuvarande resa till Petersburg upptaga frågan».

Indrenius påpekar vidare att Adlerberg till fullo uppskattat Nordenskiölds vetenskapliga kvalifikationer och alltid visat välvilja mot universitetet och mot Indrenius personligen, varför han, Indrenius, icke ville bliva den oförskylIda anledningen till obehagligheter, om Nordenskiöld återkomme.

Av ett annat brev från Indrenius till Armfelt (av den $^{12}/_{24}$ maj 1867) framgår, att de båda fallit till föga inför det motstånd som rests, »och kan jag», skriver Indrenius »— sedan grefve Adlerberg icke är benägen för hans återkomst och det på skäl, som i synnerhet vid nuvarande förhållanden hafva sin fulla giltighet, så mycket mera som Nordenskiöld å sin sida icke tyckes villa göra ett enda steg för att befordra sin önskan — endast utbe mig få förena mig i den slutliga åsigt som Eders Excellence behagar yttra i senaste brefvet, nemligen att hellre låta frågan förfalla, än att genom dess realiserande framkalla obehagligheter och konflikter, som man sedan måste ångra.»

Belysande för Indrenii fruktan för Adlerberg är det brev till Armfelt (av den $^{18}/_{30}$ juni 1867), som åtföljer den hemställan om Nordenskiölds utnämning vilken han i sin egenskap av vicekansler pro forma insände. Han konstaterar först, att det slutliga avgörandet komme att bli beroende av den officiösa förfrågan som Armfelt hade för avsikt att framställa hos Adlerberg. Av denna anledning hade Indrenius också underrättat Adlerberg om sin hemställan om Nordenskiölds utnämning. Han känner dock sin belägenhet obehaglig och tillägger försiktigtvis:

»Det ömtåliga i förevarande ämne, äfvensom den brydsamma ställning till General-Guvernören, som Vice Kansler med bästa vilja icke alltid kan afböja, föranleda mig till den ödmjuka anhållan, att Eders

Excellence benäget ville upplysa Grefve Adlerberg om, att det ju icke kan komma i fråga, att den af mig till Hans Höghet gjorda hemställan skulle åsyfta ernåendet af en emot Grefve Adlerbergs åsigt stridande utgång i saken, utan att min hemställan framkallas endast och allenast af skyldigheten att gifva Nordenskiölds ansökan den gång våra författningar påbjuda, ty hvarken Consistorium Academicum eller Vice-Kansler äro berättigade att uppbehålla en ansökning, hvars afgörande beror på Hans Kejserliga Majestäts nådiga pröfning.»

Det må erkännas att Indrenii ställning var brydsam, men man kan icke heller undgå att lägga märke till den lätthet, med vilken både han och Armfelt föllo till föga inför greve Adlerberg och därigenom vinner Armfelts antydan, att även andra, underjordiska krafter varit i rörelse, i sannolikhet. Den ovedersägliga bekräftelsen finner man i ett brev från Adlerberg till Armfelt av den $\frac{23 \text{ maj}}{4 \text{ juni}}$ 1867:

»Le Colonel des Gensdarmes [von Tobiesen] m'a fait lecture hier d'un rapport qu'il adresse aujourd'hui à son chef concernant le professeur Nordenschild. Il rend le Comte Schouwalof attentif au danger qu'il y aurait à autoriser le retour de ce personnage dont les antécédents sont si blamables. Vous savez que pour ma part, je pense, que loin d'admettre le retour de pareils individus, nous devrions nous féliciter d'en être délivré. Le Recteur de l'Université, prétend qu'il peut respondre de lui actuellement, mais le Général Indrenius n'accepte pas la responsabilité que je voulais lui endosser au cas qu'on voulut faire rentrer l'individu en question. Je preférrais que le refus vînt de Petersbourg d'autorité suprême, car il me sera difficile de m'opposer si l'Empereur et le Grand Duc Hériteur autorisent la rentrée de Nordenschild, même si (comme il était convenu), on demandait par formalité, mon avis à ce sujet. Un avis négatif de ma part ne ferait qu'accréditer l'accusation comme quoi je m'oppose arbitrairement à des intentions plus libérales.

Nordenschild a demandé à l'Université a y rentrer. «Trois professeurs ont adressé des demandes analogues. Deux d'entre eux ont essuyé des refus; savoire: Paikul et Klewe; tandis que Nordenschild a été unanimement accepté par le consistoire. Le Colonel Tobizen veut y voir une démonstration tendancieuse. Le Général Indrenius dit que il n'est pas le cas. Je crois que si on permettait à Nordenschild de rentrer, au cas même que la conduite à lui fût dorénavant irréprochable, le fait seul de son retour, provoquerait des ôvations compromettantes pour le gouvernement.»

Även om ju greve Adlerberg personligen var emot Nordenskiölds återkomst, så skulle han väl aldrig ha varit så bestämd i sin uppfattning om en person, som han kände endast genom hörsägen och beträffande vilken han icke — som greve Berg — kunde ledas av personliga motiv, om han icke haft ett stöd i och uppeggats av — gendarmeriet, dess chef i Finland, överste von Tobiesen, samt dess högsta chef greve Schuwaloff, d. ä. vad Armfelt i diskreta ordalag i det nyss citerade brevet kallade »personer, hvilka hafva till uppgift att, vid sidan af landets egna myndigheter, med vaksamt öga följa och redogöra för vissa förhållanden och tilldragelser». Det förefaller som om fruktan för denna skräckinjagande institution, gendarmeriet, och vanmäktigheten inför dess inflytande skulle varit det som sist och slutligen bragte Nordenskiölds utnämning om intet.

Ty sent omsider, den $^{9}/_{21}$ november 1867 underskrevs ett memorial, där Kansler meddelar att han icke ansett sig kunna för kejsaren föredraga konsistorii hemställan om Nordenskiölds utnämning, emedan denne »öfverflyttat till Sverige och derstädes inträtt i tjänst samt i följd häraf upphört att åtnjuta finsk medborgarrätt» och att han med stöd av de Kejserliga Breven av den 18 augusti 1835 och den 14 januari 1840 icke ånyo kunde till undersåte i Finland mottagas.

Denna utgång kom icke längre som en överraskning; Indrenius, skriver, utan att med ett ord beklaga själva faktum, men glad att själv ha sluppit undan utan obehag ($\frac{24 \text{ november}}{6 \text{ december}}$ 1867):

»Man synes här hafva varit beredd på, att Professor Nordenskiölds ansökning icke skulle bifallas, ty afslaget derpå har hvarken inom universitetet ej heller ibland allmänheten väckt synnerlig uppmärksamhet, och hvem kan mera än jag vara belåten, att sålunda hafva sluppit en skef, förvrängd och illvillig tolkning af denna frågas slutliga utgång.»

Man syntes på universitetshåll dock ännu icke helt ha förlorat hoppet att få se Nordenskiöld bekläda professuren i mineralogi och geologi, som alltså stått ledig ända från det den inrättades år 1852, att döma därav att den icke nu ånyo lediganslogs. Då frågan togs upp på nytt år 1874, vände man sig till Nordenskiöld, som emellertid gav ett nekande svar, då han för sina dåvarande arbeten icke kunde lämna Sverge. Vilket svar han senare

kunde lämna var icke gott för honom att veta. Å ena sidan drogs han till sitt hemland, men å andra sidan till Sverge, där han rönt ett så vackert bemötande under snart tjugo års tid. »Troligen har jag blifvit mer svensk än jag anat och gammalsvensk var ju finnen, som kom hit för sjutton år sedan[1]».

Resultatet blev, att professuren anslogs ledig och år 1877 besattes med den så illa medfarne Wiik, som ju faktiskt blivit orättvist behandlad, då han aldrig försökt konkurrera med Nordenskiöld. Tvärtom; ifall han ansökt tjänsten år 1867 och blivit förklarad kompetent till andra rummet, skulle han ju otvivelaktigt redan då ha blivit utnämnd, sedan Nordenskiöld lämnats ur räkningen. Och i så fall hade det in i det sista uppehållna strävandet att vinna Nordenskiöld för platsen gått om intet, långt innan man definitivt resignerade. Wiiks uppträdande måste, försåvitt eftervärlden kan döma, stå höjt över varje klander.

Kapitlet om A. E. Nordenskiölds motgångar och missräkningar vid vårt universitet är historien om de intriger och trakasserier från de ryska myndigheternas sida, som på den tiden hörde till ordningen för dagen. Man kan med glädje konstatera att åtminstone beträffande honom våra inhemska myndigheter gjorde allt vad som göras kunde. Cygnæus var ju den indirekta orsaken till vad som följde, men han anade nog icke på förhand vilken sten han bragte i rullning, och det vore orättvist att göra honom till syndabock, även om man måste förarga sig över hans pratsjuka. I A. E. Arppe hade Nordenskiöld en trogen vän och beskyddare, som mera än en gång lade sig ut för honom. Vad slutligen greve Armfelt och general Indrenius beträffar, så hade de ju varit synnerligen verksamma i saken och närde synbarligen de bästa avsikter, tills de måste giva vika för mäktigare krafter: generalguvernören Adlerberg och framförallt gendarmeriet.

Hela denna historia med långa underhandlingar och utdragna brevväxlingar bär förövrigt ett tydligt vittnesbörd om, huru vanmäktiga våra inhemska myndigheter kunde stå inför de ryska även på en tid, då liberalare vindar blåste. Vi finna också

---

[1] W. Ramsay, Minnestal, sid. 13.

huru intensiv den officiella skräcken var för Skandinavien, närmast Sverge och inflytandena därifrån, ehuru ju vid denna tidpunkt alla planer från 1850-talet gravlagts. Det är också lätt att finna, huru tacknämlig för de styrande den av fennomanien omhuldade antisvenska stämningen måste vara. Tvivelsutan var denna omständighet väl ägnad att underlätta Snellmans diplomatiska underhandlingar till förmån för finska språket.

Att Nordenskiölds nödtvungna överflyttning till Sverge var en förlust för universitetet i Helsingfors och för svensk-finländsk kultur överhuvud, därom kan ingen tvekan råda. Helt visst hade många av hans planer kunnat realiseras också med våra knappa medel. Men sannolikt icke på långt när alla. Han vann så sitt rykte som svensk, och Sverge vann rykte genom honom. Vi kunna icke misstycka detta, ty han fick ju i sitt nya hemland vetenskapliga impulser och pekuniärt understöd i en omfattning, som han aldrig kunnat få här. Döma honom kunna vi alls icke, som Snellman det gjorde, ty han hade vid mera än ett tillfälle visat sin ärliga och uppriktiga önskan att tjäna och gagna Finland. På vilka grunder denna hans strävan gick om intet, därom har denna uppsats velat lämna besked.

Medeltidsstudier.

Av

P. O. v. TÖRNE.

III.

Birger Jarls korståg och Ericus Olais krönika.

Från det ögonblick Birger Magnusson blivit konung Erik Erikssons jarl är det uppenbart, att det svenska rikets utrikespolitik tar fart på ett helt annat sätt än någonsin tidigare. Birgers upphöjelse till jarl få vi väl sätta till något av åren 1247 eller 1248, och redan under de närmaste åren därpå, 1249—1251, griper den svenska statsledningens utrikespolitiska aktion med ens omkring sig åt alla håll, åt öster, söder och väster, till Finland, Norge och Danmark både med krigståg, traktater och hotelser. Och detta under det att ställningen i det inre ännu långt ifrån kan anses betryggad: Efterdyningar av Holmgeirs uppror göra sig säkert ännu kännbara åtminstone i Uppland, där upproret haft sin härd; och året efter Valdemars konungaval utbryter Filip Knutssons resning, till en bekräftelse på, att oron under de mellanliggande åren knappast ännu kan ha blivit stillad. Så mycket märkligare är Birgers djärva företagsamhet till trots mot alla inre faror och vedersakare, och så mycket märkvärdigare är, att han under dessa ogensägligen kritiska år vågar avlägsna sig så långt från rikets centrum som till den hedniska tavastbygden i Finland, och detta med den tydligen förutbestämda avsikten att dröja borta över en hel vinter i hedningalandet. Om ock Birger, en kraftnatur som han var, kunde känna sig upplagd att förakta de inre motståndarna i Sverge och deras svek, måste det icke desto mindre därför ha varit synnerligen allvarliga skäl, som förmådde honom att avlägsna sig från den av honom helt

beroende konungens sida på ett så vittutseende företag, som korståget till Tavastland ju redan i förväg måste sett ut att arta sig till. Den intressanta frågan uppställer sig då, om detta märkliga företag egentligen framgått som ett resultat av rent politiska och statsmannamässiga beräkningar och bl. a. härlett sig ur ett begär att rädda det svenska väldet i Finland, då dettas auktoritet åtminstone var betänkligt hotad, eller om den yttersta, den faktiskt pådrivande orsaken stått att söka på kyrkligt håll och närmast i kardinallegaten Vilhelms av Sabina personliga, dock med den påvliga kurians fullmakt bedrivna aktion i syfte att få det nya landet varaktigt lagt under romerskt kyrkovälde, samtidigt som det kom under svensk styrelse.

Synbarligen är orsakssammanhanget invecklat och ha flere samverkande skäl, visserligen av olika styrka, bestämt Birger att företaga krigståget. Det kan väl knappast betvivlas, att den påvlige legatens uppehåll i Sverge ändock givit den yttersta påstöten, så omedelbart på hans uppträdande som korståget följde. Visserligen inträffade detta ännu icke på sommaren 1248, medan Vilhelm av Sabina faktiskt var verksam i Sverge under vintern, våren och försommaren detta år, såsom av honom utställda akter tydligt visa. Men denna sommar 1248 behövdes tydligen ännu av Birger för pacificeringen i det inre; i varje fall var det för honom rådligast att vänta till det följande årets sommar, och denna syntes honom i själva verket ock, när den var inne, obestritt vara den lämpliga tidpunkten för den ifrågasatta ledungen i österväg. Att färden, som det vill synas, dock anträddes först på sensommaren eller hösten, inverkar ju ej nämnvärt på sakernas sammanhang.

Behovet av stöd för det svenska väldet och den västerländska kyrkan i Finland var latent alltsedan det olyckliga slaget vid Nevan 1240 och hade med all säkerhet blivit trängande sedan den krigiske och modige biskop Tomas 1245 lämnat sitt stift, sitt missionsverk och sin post som självgjord ledare av det militära försvaret mot ryssarne med alla tecken till förtvivlan om möjligheten att rädda en ställning, som redan syntes hopplös. Hade ryssarne under dessa år haft krafter att insätta på systematiska offensivoperationer i sydvästra Finland, hade det säkerligen sett mycket mörkt ut för det svenska väldet i dessa trakter.

Men något sådant var man i Novgorod tydligen icke i stånd till, och den omständigheten, att de ryska krönikorna ej ens för de sista åren 1248—49 omtala några krigsföretag i Finland, ger stöd för antagandet att det icke varit någon hänsyn för en speciellt överhängande fara för den svenska provinsen bortom Ålands hav, som bestämt Birger att då styra ut på sin färd. Däremot är det ju tänkbart, att den alltjämt hedniska delen av tavasterna samt de alltsedan biskop Tomas' tid mot hans anhängare uppretade karelarne — med novgorodernas goda minne — under de ifrågavarande åren visat sig aggressiva och kanske mer än lovligt besvärliga även för den uppländska och sörmländska skärgårdsbefolkningen västerom havet. I ingen händelse har ju detta dock kunnat inverka på den påvliga legatens instruktioner. Ty då denne bör ha anträtt sin resa till Norden[1] på hösten 1246, grunda sig hans instruktioner på klagomål, som inlupit till kurian före denna tidpunkt och som alltså hänfört sig till händelser timade senast på vårsommaren detta år, men än sannolikare under året eller åren närmast förut. Vi skymta i ett sådant tidsperspektiv biskop Tomas' oavlåtliga strävan att intressera den påvliga kurian för missionsverket i Finland, en strävan, som just under hans allra sista år intill 1245 bör ha antagit karaktären av upprepade nödrop orsakade av fiendernas allt farligare anslag. Psykiskt deprimerad som han var och seende sina världsliga maktmedel förstörda, vände han sig säkert än ivrigare än förr till kyrkans överherre i Rom med sina böner om hjälp.

Kände sig nu engång Birger Jarl på sommaren 1249 tillräckligt trygg med avseende å den inre ställningen i Sverge för att, lystrande till kardinallegatens korstågsmaningar, egna sig åt utrikespolitiska företag, så funnos för honom onekligen åtskilliga talande skäl att gripa det initiativ som erbjöd sig och rikta nationens krigiska kraft utåt. För det första att inriktandet av den oroliga stormannaungdomens stridsbegär på yttre krigsföretag var synnerligen välbetänkt ur synpunkten av det inre lugn jarlen måste taga till uppgift att förskaffa Sverge. Vidare måste ett segerrikt krigståg verka enande på den ledande klassen i

---

[1] Påvens förordnande för Vilhelm jämte rekommendation av d. 3 nov. 1246. Dipl. Suec. I, nr. 337.

samhället och samtidigt bidraga att samla den kring jarlens person. Och om korstågstankens anammande i och för sig mäktigt höjde stridsbegäret samt behändigt försköt detta i ett annat och högre plan, så kunde denna tankes upptagande som ett ideal av Birger givetvis icke undgå att kring hans namn gjuta en gloria, som var väl värd någon risk. Kort sagt, ett korståg till hednalandet bortom den svenska provinsen i Finland, företaget just i det ifrågavarande ögonblicket, lovade att medföra de avsevärdaste fördelar icke blott för staten, utan för Birgers egen ställning som dennas ledare. Tydligen bjöd det honom heller icke emot att ge sig ut på tåg under kardinallegatens ögon så att säga, ty ett gott förhållande till kyrkan och den heliga stolen måste ju kraftigt befordras av en dylik företagsamhet. Huru väl Birger ansåg sig betjänt av påvens ynnest framgår tydligt av det märkliga aktstycke, som bär datum av den 30 december 1255, och vari påven på jarlens begäran uppmanar ärkebiskopen i Upsala samt biskoparna i Skara och Linköping att med stormännen i landet bidraga till upprätthållande av den delning av riket i herradömen mellan hans söner som han nyligen företagit[1]. För att trygga denna onekligen rätt betänkliga och säkerligen med gällande rättsuppfattning föga samstämmande anordnings fortbestånd tillförsäkrade han sig alltså de högsta kyrkliga auktoriteternas stöd och såg kanhända däri den främsta garantien för att delningen faktiskt gentemot de världsliga stores ärelystnad och avund framgent skulle bliva bestående.

Ännu tvenne skäl kunde anföras såsom förmodligen bestämmande för Birger Jarls beslut att företaga korståget. För det första hade, som i det föregående framhållits, erövringsverkets uppehållande och fortsättande i Finland blivit en tradition inom den erikska ätten, som i varje släktled omhuldat detta verk såsom en angelägen och hedersam uppgift. För det andra kunde jarlen med skäl betrakta den finländska provinsens tryggande och utvidgning såsom fallande under sina ämbetsåligganden, i överensstämmelse med den uppfattning som i en föregående studie framlagts, att till jarlens uppgifter alldeles speciellt hörde gränslandens tryggande och omvårdnaden om dem. Birger Jarls kors-

[1] DS I nr 429.

tåg ger alltså ett ytterligare stöd åt denna uppfattning om jarlavärdighetens karaktär.

Det var av allt att döma ett synnerligen väl förberett, av Svea rikes kamplystne män och ridderliga ungdom säkerligen med iver omfattat och med stora förhoppningar emotsett företag som 1249 igångsattes av jarlen. Att man militärt var omsorgsfullt rustad visar hela planläggningen, som tog sikte på ett vinteruppehåll i det främmande landet, i förbindelse med uppbyggande av en fast tvångsborg i hjärtat av detta och förmodligen även med andra tidsödande pacifikationsåtgärder. Förutom de nakna fakta vi känna och vilka tillåta oss dylika förmodanden, talar ju även Erikskrönikans målande skildring sitt tydliga språk i samma anda, om ock själva detaljbeskrivningen här givetvis bäst passade in på de krigståg författaren närmast avser att skildra och själv varit med om, nämligen det tredje korståget och krigshändelserna i Karelen efter detta. Men Erikskrönikan ger oss icke desto mindre antagligen en fullt riktig uppfattning av den anda, som besjälade även Birger Jarls krigare: denna blandning av kristligt trosnit och ridderligt stridsbegär, vilken vi känna som den andliga hävstången för västerlandets korsfararrörelse under hela den egentliga korstågstiden. Så starkt talar denna anda ur den svenska medeltidens stoltaste rimkrönika, att tanken osökt ledes till den tidigare franska episka diktningens chansons de geste och den äldre tyska riddardikten, och uppenbart synes, att Birger Jarls liksom hans efterföljares korståg i österväg för det samtida Sverges — och sydvästligaste Finlands? — inbyggare betytt snart sagt lika mycket som väckare av ett kristligt-krigiskt patos, som de stora korstågen på sin tid för Väst- och Sydeuropas folk.

Vända vi oss nu till själva den trakt och den befolkning korståget gällde, så förefaller det tydligt, att icke hela tavasternas stam längre var hednisk. Säkerligen hade under trettonde århundradets första årtionden ett omvändelsearbete bedrivits bland dem, vilket under biskop Tomas' tid av många tecken att döma blivit särskilt intensivt.[1] Efter hans motgångar och som en reaktion mot dem hade tydligen med ens rätt många nyom-

---

[1] Jfr påvebrevet av 9 dec. 1237. FMU nr 82.

vända återgått till den nationellt-hedniska gudsdyrkan, och den ryska agitationen hade härvid, som man bestämt kan antaga, spelat en icke oväsentlig roll.[1] Förmodligen kommer man sanningen rätt nära, om man antager, att befolkningen i sådana bosättningsområden, i vilka på grund av grannskap beröringen med svenskarne och de numera varaktigt kristna egentliga finnarne (»suomalaiset») verkat civiliserande och pacificerande, förhöll sig stilla och visade ansatser att så småningom finna sig i den katolska kyrkans och den svenska statens övervälde. I trakter däremot, som lågo avlägsnare och där möjligheten både till oberoendets bevarande och till erhållande av rysk hjälp mot de kristna inkräktarne föreföllo större, var fiendskapen mot kristendomens beväpnade och vapenlöse bärare uppenbarligen starkare. Sannolikt är äntligen, som redan antyddes, att fluktuationer förekommo, beroende på de politiska händelserna, ja att i samma nejd t. o. m. hedendom och kristendom kunde stå mot varandra, varvid de fredligare, för den nya statliga och kyrkliga ordningen mottagligare elementen bemöttes med fientlighet av alla dem, som trivdes bättre i det mera obundna ursprungliga tillståndet, vilket givetvis lämnade större utrymme åt de primitivare individernas starka oavhängighetsbegär och lust att ge sin våldsamma obändighet fritt lopp. Kanske få vi en god hjälp vid försöken att förstå det hela, om vi taga till jämförelse det röda upproret 1918 och framkalla för vår föreställning den då bland tavastländsk befolkning rådande motsättningen mellan »vita» och »röda»: Icke så litet av den röda mentaliteten kan säkerligen kännas igen i den kallblodigt grymma och i sin radikalism barbariskt vilda hedendom som inom tavasternas land — med rysk hjälp — blev förhärskande på 1230- och 1240-talen.

Vår förnämsta källa för kännedomen om denna våldsamma hedniska reaktion är det bekanta påvebrevet till ärkebiskopen i Upsala och hans lydbiskopar av den 9 december 1237, och vilket utgör svar på ett tydligen samma år på sommaren av adressaten insänt brev till kurian, otvivelaktigt i sista hand utgånget

[1] Se härom de slutsatser Aiilio kommer till i »Hämeenlinnan kaupungin historia» I, s. 46—47 m. fl. För den hedniska reaktionen använder han beteckningen »tavasternas uppror».

från biskop Tomas i Åbo. Detta brevs skildring av sakläget bland tavasterna torde få anses lämna ett icke ringa stöd för de antaganden om detta sakläges beskaffenhet och de ryska intrigerna, som i det föregående framställts (»... procurantibus inimicis crucis prope positis... cum quibusdam barbaris...»). Av intresse är dessutom bullans skildring av de ånyo förvildade och förblindade tavasternas uppträdande mot sina döpta och fortfarande kristna stamförvanter, vilka ihjälslås, medan på en del unga män inälvorna utrivas ur kroppen innan de offras åt avgudarne, andra jagas runt kring träd tills de uppge andan samt slutligen prästerna givetvis utsättas för den grymmaste behandlingen av alla: Dels uttagas ögonen ur huvudet på dem, dels stympas de till händer och fötter innan de fastbundna vid pålar brännas på eld. Skildringens detaljrikedom borgar för att den är autentisk, förutom att den ju äger stor sannolikhet för sig, både såsom målande halvvilda folkslags uppträdande under liknande omständigheter i allmänhet, som speciellt karaktäriserande de hedniska eller ånyo paganiserade tavasternas uppförande vid denna tidpunkt isynnerhet. Påfallande är den skillnad, som framträder mellan denna beskrivning av tavasternas fiendskap mot den kristna »planteringen» i vårt land vid år 1237 och den motsvarande karaktäristik av egentliga finnarnes specialiteter som kristenhetens fiender under deras omvändelseperiod, vilken lämnas oss i det bekanta påvebrevet av 1171, berört i en tidigare studie.[1] Det klagas i detta som känt blott över att »finnarne» så ofta en krigshär nalkas lova att hålla den kristna tron men sedan åter, såsnart krigshären drager bort, förneka denna tro, »förakta missionärerna och häftigt (»graviter») förfölja dem», varjämte senare i brevet ännu en gång hänvisas till finnarnas »svek och bedrägeri». Allt detta betecknar emellertid en ofantligt mycket mildare form av fientlighet, än den tavasterna två mansåldrar senare skulle visa gentemot missionärer och kristna stamförvanter. Och iögonfallande är vidare, att otillförlitlighet och bedräglighet i förening med en viss loj oföretagsamhet och en dolsk underkastelse under det främmande tvånget framhållas som utmärkande för den här ifrågavarande finska befolkningen. Det torde knappast kunna

---

[1] FMU nr. 24.

förnekas, att dessa karaktäristika ojämförligt bättre passa in på Egentliga Finlands finska invånare, än på Tavastlands, så som dessa landskaps befolkningar i sina så att säga negativt atavistiska karaktärsegenheter intill denna dag och icke minst under de allra senaste prövande åren framstått för samtid och eftervärld. Skillnaden i stilisering är i varje fall säkert icke tillfällig, och just denna olikhet mellan de båda berättelserna synes giva ett ytterligare stöd för det tidigare (s. 7) framställda antagandet, att finnarne, »Phinni», i påvebrevet av 1172 just voro blott Egentliga Finlands invånare.

I den förvirring och strid, som rådde inom den tavastska stammen, var det nu det svenska korståget grep in, i den dubbla avsikten att göra slut dels på den återvaknade hedendomen med dess vilda religionsförföljelse, dels på det oroande rysk-tavastländska hotet mot den svenska provinsens område. Det var tydligt, att Birger kunde utgå ifrån att han hade att påräkna medhåll från en del av tavasterna, — från alla dem som trots allt ännu förblivit kristendomen trogna. Att sådana funnos, framgår bl. a. ur den ryska krönikans skildring av biskop Tomas' tåg till Nevan 1240 — en skildring alltså som till tiden ligger tre år efter den ovan berörda av 1237 — däri det heter, att både »sumer» (egentliga finnar) och »jämer» (tavaster) åtföljde svearne och dessas ledare på krigståget.[1] Följaktligen kunde Birger inrikta sig på att måtta ett avgörande slag direkte mot hedendomens huvudsäte i tavastlandet och därvid låta de strategiska hänsynen oinskränkt gälla. Att han härvid skulle hava till ögonmärke att avskära för fienden möjligheten att erhålla hjälp över havet från Novgorod, är ju högst sannolikt. Också denna synpunkt talar för, att han bör ha valt någon plats vid Finska viken för sin landstigning. Och då vi dessutom numera veta, att Haga borg i Janakkala, belägen två mil söder om våra dagars Tavastehus, var den äldsta tvångsborgen i Tavastland, måste vi ju medge att de naturligaste vägarne till denna punkt gingo från sydkusten uppför åarne, längs vattendragen och över vattendelarna (»dragen») — vare sig man nu med Ailio[2] gör gällande, att Haga

[1] Jfr de novgorodska krönikornas texter hos Hausen FMU nr. 83 (s. 30—31).

[2] J. Ailio, Hämeenlinnan historia I, kap. VII.

borg bör anses grundad av biskop Tomas och sålunda förefanns redan då Birger gjorde sin färd, eller med Rinne[1] är beredd att fastslå, att borgen just var det fäste den svenska jarlen på sin färd anlade. Hänsynen att utestänga ryssarne bör dessutom ha verkat därhän att Birger förlade sin landstigningsplats så långt åt öster som möjligt. Härigenom vinner onekligen den av Ailio[2] framkastade hypotesen i sannolikhet, att landningsplatsen skulle stå att söka vid utflödet av Borgå å, vilken jämte den parallellt flytande Svartsån tydligen bildat en mycket anlitad samfärdselled från det inre landet utåt havet. Må vi ytterligare minnas att en uråldrig och tät tavastbosättning på detta håll funnits, sträckande sig åt söder mycket långt ut emot åmynningen. (Ex. Saksaniemi, Tavast-ättens stamgods Kiala, Hornhattula, Tarkis, ytterligare en mängd finska hemmansnamn under Stensböle gods etc.) Till de många anmärkningsvärda skäl Ailio anför som stöd för sin hypotes må ytterligare fogas, att som Hartman i »Borgå stads historia» efter äldre källor förtäljer (I, s. 16) i Borgå domkyrka i äldsta tider funnits en i trä skulpterad kolossalbild av den helige Kristoffer. Bilden bör enligt Meinander ha tillkommit under förra hälften av 1400-talet, och är märkligt nog den enda till nyare tid bevarade i trä utförda skulptur av S:t Kristoffer man känner[3]. Alldeles uteslutet är väl ej, att bilden varit i vårt land unik, och i sådant fall skulle den kunna anses symbolisera det faktum att kristendomen av en stark man bragtes över havet just till den plats, där senare Borgå kyrka stod. Häri skulle med andra ord inneligga en allegori över Birger Jarls korståg, som alltså skulle nått land på denna sidan havet invid Borgå ås mynning, varom traditionen bevarats omkring halftannat århundrade framåt, tills den av en from herre till Kiala hugfästes genom donerandet av kolossalbilden till kyrkan. I de kyrkliga väggmålningarna från något senare tid är enligt Meinander Kristoffer med Jesusbarnet en mycket ofta förekommande figur;

[1] J. Rinne, Suomen keskiaikaiset mäkilinnat, kap. IV—V.

[2] Ailio, anf. arb., s. 60 ff.

[3] K. K. Meinander, Förteckning öfver altarskåp, helgonbilder o. a. träsniderier i Finlands kyrkor. F. Fornminnesföreningens tidskrift XXIV, s. 344 ff. Förf. fastslår, att de skulpterade helgonbilderna i vårt land i regeln äro från förra hälften av 1400-talet.

men det skulle ännu förtjäna undersökas, om icke motivet särskilt anknyter sig till kyrkor, som uppstått i det andra korstågets väg samt till dessas dotterkyrkor. Utan att ingå på spörsmålet vill jag här blott erinra om en kolossalbild av Kristoffer bland väggmålningarna i gamla Hattula kyrka.

Hur som helst är av många tecken att döma Ailios hypotes att Birger Jarl landstigit vid Borgå ås utlopp minst lika god som alla tidigare gissningar om denna landstigning, och det synes icke uteslutet, att nya rön kunde tillföra hans åsikt nytt stöd.

I varje fall ha vi nått därhän att vi lugnt kunna överge den gamla föreställningen, att tavasterna haft en viss bestämd »hamn», någonstädes en unik stapelplats vid havet, som det gällt såväl för Birger Jarl år 1249, som för senare tiders historiker långt efteråt att uppsöka. Denna ensamstående »hamn» har ock som bekant med stor iver eftersökts av äldre forskargenerationer i vårt land, av vilka dock redan Gabriel Rein i sin latinska avhandling om frågan (»De loco, quo, arma Tavastis illaturus, appulerit Birgerus dux», Helsingfors 1833) och senare i sina »Föreläsningar över Finlands historia» (I, s. 114—118) trodde sig bestämt kunna förlägga platsen för händelsen till den nyländska kusten. Att hans åsikt, som senare godtagits både av Yrjö Koskinen och Schybergson, blivit den segrande, är känt[1], men ända till det sista har sökandet efter »tavasternas hamn» ändock haft sina utövare.

Själva termen härstammar som allmänt bekant är från Ericus Olais latinska krönika, nedskriven vid det femtonde århundradets mitt. »Portus tavestorum», som det häri heter, är emellertid en synnerligen allmän beteckning, som lika väl — och hellre — bör anses betyda »en tavastländsk hamnplats» — en observation som för övrigt nyligen med styrka framförts av Ailio i hans arbete om Tavastehus slott[2]. Och det kan förtjäna påpekas, att

[1] Yrjö Koskinen, Suomen kansan historia (2:dra uppl. 1881), s. 38. — M. G. Schybergson, Finlands historia (2:dra uppl. 1903) I, s. 45—46. — O. A. Forsström, Suomen keskiajan historia (1898), s. 119—120 vidhåller den bl. a. av Ignatius (Hist. Ark. IX, s. 89 ff.) med iver (1886) förfäktade åsikten, att Birger landstigit vid Kumo älvs mynning.

[2] Anf. arb., s. 60.

redan S. Elmgren i en uppsats benämnd »Anmärkning om Tavasthamnens läge», publicerad i Litteraturbladet för år 1854 (s. 264—267), frånkänt Ericus Olais krönika allt vitsord beträffande den famösa landstigningsplatsen och bestämt gjort gällande — allt under det han aksepterat Pojo—Hangötrakten som den närmast ifrågakommande — att någon alldeles speciell och ensamstående tavasthamn icke behöver förutsättas.

Härmed äro vi inne på frågan om Ericus Olais krönikas vederhäftighet, om dess värde såsom historisk källa. Som avslutning på denna studie må några ord egnas detta spörsmål. — Att den flitige kaniken i Upsala icke arbetat självständigt, utan blott reproducerat äldre källor, har länge varit en känd sak. Senast har Schück just understrukit, att han i sin »Chronica Gothorum» vad den äldre tiden beträffar »okritiskt följer sin föregångare», den något tidigare, anonyme krönikeförfattaren, som arbetade under Karl Knutssons egid[1]. Men har han måhända i allmänhet följt denne, så har han för det andra och det tredje korstågets vidkommande alldeles direkte begagnat sig av den kända, inemot år 1320 på ståtlig svensk vers författade Erikskrönikans skildring. Ailio fäster i sitt förenämnda arbete (s. 55—57) redan uppmärksamheten vid, att olikheterna mellan den svenska och den latinska krönikans skildringar äro obetydliga och inskränka sig till enstaka uttryck, vilka ha avseende på rent oväsentliga detaljer. En noggrannare jämförelse ger ock vid handen, att den senare latinske krönikören ingenting annat gjort än med en viss koncentrering av berättelsen till latinsk prosa överflyttat den svenska rimkrönikans text. Detta framgår tydligast, om vi åter till svenska översätta Ericus Olais latin och ställa några brottstycken ur hans text vid sidan av motsvarande ställen i den äldre skildringen. Erikskrönikan berättar[2]:

»Them bleste bör, the segldo thädhan;
the hedno reddo sik ok, mädhan
the wisto wel at the skullo koma
a thera skadha ok engen froma.
The crisno lagdo ther til hampna,

[1] H. Schück och K. Warburg, Huvuddragen av Sveriges litteratur (1918), I, s. 57—58.

[2] Sv. Medelt. Rimkrönikor I, s. 4—6; FMU I, s. 40.

marge otalike gylte stampna
matto hedne men ther see,
ther .mera matto sörgia än lee.
The toko thera baner oc gingo a land;
Them crisno gik ther wäl j hand.
Thera skiölla loto the ther skina
ouer alt thet land ok hielma sina.
The willo thera swerd gerna fresta
vpa the hedna Taffwesta,
som iak wenter at the giordo,
gul ok sölff ok starke hiorde.
The Taffwesta tha vndan runno;
the hedno tappado, the crisne wuno.
Hwa them wille til handen gaa
ok cristin warda ok doop wntfa,
honom lotho the gotz ok liiff
ok frid at liffua alt utan kiiff.
Huilkin hedin ey ville swa,
honom lotho the dödin ouergaa.
The crisne bygdo ther eth feste
ok satto ther i vine ok neste.
The hws heyter Taffwesta borg;
the hedno haffua ther än fore sorg.
The satto thet land met crisna men,
som iak väntar at thet star oc än.»

Motsvarande utdrag ur Ericus Olais krönika lyder i översättning[1]:

»Med förlig vind seglade den svenska flottan över havet och nådde på kort tid tavasthamnen. Efter att en stund ha lagt råd, lämnade svenskarne skeppen; de höjde sina banér, varpå hela den beväpnade skaran gick i land och med stridslystet mod störtade sig över den fientliga ställningen (»castra»). Slagen av skräck flydde fiendehopen, tätt förföljd av de segrande, hjältemodiga svenskarne, som gjorde ett rikt byte bland de flyende. Dock gavs de flyende frihet att välja: De som ville bliva kristna skulle få behålla gods och liv; de som ville annorledes miste liv och ägodelar. Sedan många på sådant sätt kristnats, uppbyggdes ett fäste med synnerligen starka murar; detta kallades Tavastaborg och försågs med nödigt skjutförråd och vaktmanskap».

[1] Vid översättningen har följts både Johannes Messenius' edition, Stockholm 1615, s. 108—109, som avtrycket i Script. Rer. Svecic. II:1, s. 52, vilka båda texter i smärre enskildheter avvika från varandra.

Som synes förete de båda skildringarna en slående inbördes likhet. T. o. m. rent målande enskildheter har den latinske kompilatorn övertagit från sin förebild, såsom den om banéren som restes när man steg i land, och samma är förhållandet med upplysande detaljuppgifter av mera faktisk art, såsom meddelandet om metoden för de besegrade hedningarnes behandling. Det övriga är ju i samma stil. Andra karaktäristiska ställen kunde ytterligare uppletas för att — i skildringens fortgång — uppvisa den latinska krönikans beroende av den svenska dikten. Det sagda må emellertid för vårt ändamål vara nog. Otvivelaktigt är det på tiden att resolut frånkänna Ericus Olais krönika varje värde som historisk källa för kunskapen om Birger Jarls korståg till Finland.

Meddelanden och aktstycken.

Ur general Alarik Tavaststjernas papper.

För några år sedan, då jag författade en kort historik[1] om den år 1868 upplösta indelta finländska militären, bereddes mig tillfälle — genom älskvärt tillmötesgående av fröken Olga Tavaststjerna i Helsingfors — att genomgå hennes faders, generalmajor Fritiof Alarik T:s[2] anteckningar om sagda inhemska försvarsformation. Tyvärr såg jag mig emellertid ej i stånd att kunna utnyttja detta rika och värdefulla material uti min starkt begränsade lilla minnesskildring. General Tavaststjernas framställningsförmåga var dock, åtminstone på sina ställen, så fängslande, att jag ej kunde avhålla mig från att taga en fragmentarisk avskrift av hans papper. Nyligen, då jag ordnade en del handlingar uti mitt privata lilla arkiv, fann jag dessa utdrag så intressanta, att jag beslöt rädda dem undan glömska och förgängelse genom att publicera dem i denna tidskrift. — — —

Våra sista nio indelta bataljoners saga var ej lång, ej heller synnerligen ärorik vad krigiska bedrifter vidkommer. Dessa truppdelar intaga dock en framskjuten plats i våra hävder, ty de sveko ej under hela sin tillvaro troheten mot sitt land, mot fäderneärvda, svensk-finska traditioner, med anor genom sekler.

---

[1] Publicerad i tidskriften »Veckans Krönika» 1913 N:o 9 och 10.

[2] Född 1824 26/10. Tjänade vid Finska Gardet uti officersgrad (1852—57). Överförd till 9:e Viborgs indelta finska skarpskyttebataljon som kapten sistsagda år, till 5:e S:t Michels indelta bataljon 1858 och till 4:e Kuopio indelta bataljon s. å. — År 1864 erhöll Tavaststjerna transport till Ryssland och tjänade under det därpå följande decenniet vid Donska, Koporska och Narvska infanteriregementena. Han befordrades till major 1865, till överstelöjtnant 1867. År 1874 utnämndes han till kretsmilitärbefälhavare i Dimitriewska distriktet. Överste 1882 utnämndes T. påföljande år till uppsyningsman vid ryska militärhospitalet i Helsingfors, från vilken befattning han 1887 erhöll avsked med generalmajors grad. Död i Helsingfors 1896 7/6.

General Tavaststjerna skriver:

»De (indelta finska trupperna) uppsattes ej genom direkt värfning, utan af s. k. »r o t e l a g»[1], hvilka skulle ställa en karl, fullklädd i rotebeklädnad, efter fastställd form. Rotelagen utvalde sins emellan en s. k. »r o t e h å l l a r e», till hvilken såväl soldaten som kompanichefen hade att vända sig i alla frågor, som rörde soldaten. Soldaten legdes på vissa år af rotelaget och betingade sig en ganska snygg lön, eget torp och andra förmåner. En sådan soldat kunde kosta rotelaget årligen mycket öfver 1,000 Fmk. Jag kände soldater, som hade i kontant lön ända till 800—1,000 Fmk och dessutom fri skjuts till lägermötena och mycket annat. Det skedde vid första uppsättningen och första brådskan. Dislokationen[2] blef äfven då särdeles opraktiskt uppgjord, så att ett kompani t. ex. kunde hafva sitt folk spridt i åtta socknar. Mitt kompani sträckte sig från Kuopio trakten ända bortom Nyslott till Kerimäki. Dislokationen gjordes sedan om af generalguvernören, grefve Berg[3], som personligen genomreste Finland, och vi kompanichefer fingo lämna fram våra projekt och kartor öfver, huru vi önskade få våra kompanier förlagda. Sedan den nya dislokationen blifvit fastställd, så anbefalldes vi resa inom våra nya kompanidistrikt, för att utse platser för soldattorpen.

Rotelagen voro i allmänhet mycket tillmötesgående, så att man kunde få för dessa torp både frostfri, god jord och merendels vackert läge invid sjö. Soldaternas tjänstgöring var blott sex veckor om året, i början af sommaren, så att de vanligtvis hunno hem till höbärgningen. Folket var i allmänhet godt och mycket ifrigt att lära sig, så att man med dessa soldater, på sex veckor hann uträtta ganska mycket.

---

[1] Enligt Nåd. Manifestet av den $^{23}/_{6}$ 1854 skulle 1:a Åbo och 2:a Wasa bataljoner formeras genom att tvenne soldatrotar ställde och underhöllo en infanterist. Uti Nåd. Manifesten åter av den $^{16}/_{10}$ och $^{16}/_{11}$ s. å. stadgades, att 3:e Uleåborgs, 4:e Kuopio, 5:e S:t Michels och 6:e Tavastehus bataljoner skulle uppsättas genom att av tvenne rotar den ena levererade och utrustade en indelt soldat, men ägde däremot rättighet att samtidigt uppbära och använda hela den på den andra roten utgående vakansavgiften. — Sedermera uppställdes, kort före jul 1855, yttermera 7:e Björneborgs, 8:e Nylands och 9:e Viborgs bataljoner, enligt sistsagda bestämmelser.

[2] Den första dislokationen skapades åren 1854—55 av den initiativrika och energiska senatsledamoten, generalmajoren vid H. M:s svit friherre Casimir von K o t h e n, som uti ivern att så fort som möjligt formera de indelta trupperna ej sällan satte sig över lagens föreskrifter och vars projekt ibland voro rätt förhastade och misslyckade.

[3] Den andra dislokationen egde rum under den tid, då greve F. F. B e r g var generalguvernör i Finland, eller under åren 1855—61. Liksom alltid utvecklade även greven uti detta sitt mandat sin stora organisatoriska talang och arbetsförmåga.

I förbigående bör jag omnämna, att soldaterna af första dislokationen förafskedades och under förloppet af mer än ett år existerade endast öfver- och underbefäl, intill dess den nya dislokationen blef fastställd, då rotelagen fingo ställa nya soldater och nu på bättre villkor, som ej voro så hufvudlösa och orimliga som förut.

Den indelta soldaten skämdes någorlunda bort af rotelagen, han var ju deras skötebarn, och det var ej så ovanligt att se honom komma till kyrkoparader eller likvidationsmöten, under vintern, gravitetiskt åkande uti släda, med rotehållaren som kusk. — Jag omtalade kyrkoparader och likvidationsmöten. Sådana verkställdes af kompanichefen inom sitt distrikt, flera gånger om året. Folket samlades genom kungörelser i kyrkorna och efter gudstjänstens slut höll kompanichefen kyrkoparad, åtföljd af lättare exercis. Senare fingo rotehållarena och soldaterna förete sina likvidationsböcker till granskning af kompanichefen och vid samma tillfälle fingo ömsesidiga klagomål, om sådana förefunnos, anföras.

Då folket samlades till mötet, omkring den 1 juni, skulle på sex veckor allt hinna genomgås. Enskild, kompani-, bataljons- och jägareexercis, gymnastik, fäktning, ögonmåttsöfningar och målskjutning. Man kan däraf finna att det gällde begagna tiden; exerciserna, både för- och eftermiddag, voro därför mera långa, men märkvärdigt nog tröttnade folket ej, tvärtom såg jag flera gånger soldater, som hemkomna från exercisen, där de lärt sig något nytt handgrepp, ännu stå ganska länge och försöka göra handgreppet och bådo någon underofficer säga, om de gjorde det rätt. En sådan ifver att lära hade ett utmärkt inflytande på det hela och gjorde det möjligt, att af bondpojkar, på den korta tiden af sex veckor, göra ganska dugliga soldater. Vid Parola lägret[1] skiljde de sig ringa i all slags exercis, från de gamla soldaterna; i synnerhet i gymnastik och fäktning voro de t. o. m. framstående. Det fanns t. ex. vid 4:e Kuopio bataljon en ung utmärkt vacker soldat — Höylä — som, beväpnad med en två famnars lång stång såsom stöd, hoppade öfver ett rep, som af tvenne man, med upp i luften utsträckta gevär, hölls på bajonettspetsarna och då han kom ned på andra sidan, skedde det efter alla konstens regler, mjukt och smidigt, ehuru hoppet var mellan två och tre famnar i höjd. Uti fäktning med gevär, man mot man, funnos äfven många framstående par.» — — —

---

[1] Den år 1868 upplösta indelta finländska militären var endast tvenne gånger, eller åren 1863 och 1864, sammandragen till lägermöte å Parola malm nära Tavastehus. Den förra gången är anmärkningsvärd så tillvida, att kejsar Alexander II då mönstrade sina finländska bataljoner och utnämnde tvenne av sina söner, nämligen storfursten Nikolai till honorär chef för Viborgs och storfursten Wladimir till honorär chef för Tavastehus indelta bataljon.

General Tavaststjerna uttalar sina känslor vid upplösningen av de finländska indelta trupperna år 1868 med följande ord: »Mången af oss, om ej alla, sörjde däröfver, ty det var ett godt och präktigt folk som kom till lägermötena som till ett lustläger, lifvade och ovanligt nitiska att lära. Fylleri och okynne hörde till undantagen, så att man hade en riktig trefnad af det folket.»

Hjalmar Krook.

Från Augustin Ehrensvärds sista år.

Ett projekt och ett memorial.

Även Augustin Ehrensvärd, den snillrike skaparen av Sveaborg och Arméens flotta, hade under frihetstidens partistrider och dess maktförskjutningar fått pröva lyckans obeständighet. Själv deciderad hatt, blev han, då mössorna vid riksdagen 1765—66 tillvällade sig makten, trots sina stora förtjänster om försvarsverket i Finland entledigad från både överuppsikten över fästningsbyggnaderna och chefskapet över galéreskadern. Han kvarstod endast i sitt egentliga militärbefäl. — Men året 1769 medförde hans upprättelse. Vid riksdagen i Norrköping fingo hattarna som bekant åter överhanden, och Ehrensvärd fick plats i sekreta utskottet. Där visade han med skärpa, huru försvaret i Finland försummats under de närmast föregående åren, och när riksdagen, ivrig att taga igen det försummade, återvände till planerna före 1765, var det naturligt, att Ehrensvärd åter skulle ställas i spetsen för det finländska försvarsverket. Detta skedde i januari 1770. Några månader tidigare hade han att annotera en annan upphöjelse. Den 14 aug. 1769 fick han nämligen kungl. förordnande på att vara general en chef i Finland, d. v. s. högsta militärchef, så till lands som sjöss.

Det är typiskt för Ehrensvärds energi och samvetsgrannhet, att han genast anhöll om en formlig instruktion för sitt nya befäl. Sådana speciella instruktioner hade förut ej funnits för detta ämbete. Rådkammaren ställde sig genast förstående, och så stort var förtroendet för honom, att man vid möte d. 23 augusti lämnade åt honom själv att inkomma med ett förslag. Den 31:sta var han färdig med sitt projekt — han vistades då i Stockholm — och detta godkändes i rådkammaren utan vidare ordagrant den 4 september.

Ehrensvärds projekt, som sålunda blev en officiell instruktion för general en chef i Finland, hade följande lydelse:

1:o. Hela Finska Krigsmagten så till Lands som till sjöss står under den Commenderande Generalens Befäl och åtlyder den hvad han i Kongl. Maj:ts tjenst befallandes warder.

2:o. Alla Chefs lämna honom förslag och underrättelser om sina anförtrodda Regementers, Corpsers, Festningars, flåttors och andre

giöromåls tillstånd så ofta och på det sätt han begiär, men om något på gränsen eller annorstädes förefaller som till den Commenderande Generalens kundskap komma bör, skall sådant honom straxt vid handen gifvas.

3:o. Emedlertid gå alla sysslor sin vanliga gång oförändrade på förbemälte ställen och wid Regementerne, och har hvar och en att anmäla sina ärender hos Kongl. Maj:t, Riksens Collegier och Landshöfdingar hädanefter som hittills är skedt.

4:o. Wid Extra förefallande mål vill Kongl. Maj:t Specielt ge Generalen Deś nådige befallningar.

Man ser av projektet, att Ehrensvärd ej mer än nödigt var ville blanda sig i de skilda truppdelarnas angelägenheter. Han var nöjd med att blott vid behov kunna ingripa med den högsta maktens befallande myndighet. — Hans omsorg om gränsens skyddande framträder i den 2:dra punktens avfattning. Med stöd av dessa ord företog han sig att under det sista året av sin levnad anordna den av pesten i Ryssland motiverade bekanta gränsspärren mot detta land, vilken på ryskt håll väckte en storm av ovilja och vars upphävande slutligen av Ehrensvärds vedersakare i Sverige genomdrevs.

* *
*

Ehrensvärd gällde efter sin rehabilitering både inför regering och riksdag såsom obestridd auktoritet i frågor, som rörde försvaret i Finland. Vid 1771—1772 årens riksdag hade man att åter stadfästa budgeten för fästningsbyggnaderna och Arméens flotta. Defensionsdeputationen vände sig därför i en skrivelse till Ehrensvärd och anhöll om rekvisitionsförslag jämte upplysningar, om ej i anseende till rikets ekonomiskt prekära läge inskränkningar i utgifterna kunde göras. Ehrensvärds svar, daterat den 17 sept. 1771 å Saariś översteboställe i Wirmo socken, som han i sin egenskap av chef för livdragonerna innehade sedan 1761, är karaktäristiskt för sin upphovsman. Hans säregna stil, koncis och träffande, men samtidigt levande och pregnant, går igen i denna skrivelse till riksdagen — en av de sista[1]. Memorialet upplästes d. 5 nov. i Defensionsdeputationen och var av följande lydelse:

[1] Originalet, efter vilket denna avskrift är gjord, förvaras bland Defensionsdeputationens Handlingar från riksdagen 1771—1772 i sv. riksarkivet.

Ödmjukt Memorial.

Jag har haft den äran at inhändiga Riksens Högl. Ständers Defensions Deputations Befallning at inkåmma med Reqvisitionsförslag för Defensionsstaten här i Finland, och hvad Fästnings Bygnaden och Arméens flåtta angår med den inskränkning, som utan äfventyr för Riket kan låta sig göra. Och har jag nu den äran att lämna mitt ödmiuka utlåtande häröfver.

Man kan ej göra sig någon idée om Rikets allmänna försvarsvärk på denna sidan, hvilket är alt detsamma som Finlands enskylta försvar, utan at innebegripa alla de Wapn som vid ett fienteligit anfall böra strax och på en gång vara tillhands at röra sig, och därföre på en gång böra påarbetas, så at de på en gång kunna vara färdige. Desse äro utom Arméen, onekeligen Rikets flåttor, neml. Orlogs, Galeer och Arméens flåtta, Finska fästningsbyggnaden och Finlands Lätte Troupper.

Om något af dessa Wapn felar, lär man ha största svårighet at återwinna de fördelar som Bristen däraf förorsakar.

Af det Begrep iag gordt mig om Finlands försvar alt ifrån förra finska kriget in tills nu, och igenom den kundskap iag fått om förenämda Wapn hos Oss, så kan iag efter yttersta Begrep säga at omkåstningarna på dem allesammans äro minskade till den största Graden, och at de utan Rikets yttersta äfventyr icke mera lära kunna indragas.

Det vore därföre önskeligit, at desse påkåstningar kunde ökas, på det Riket engång måtte kåmma i försvar och småningom få återhämta de utgifter det nu härpå måtte använda.

Hvad nu Finska fästnings Bygnaden och Arméens flåtta i synnerhet angår, för hvilka iag enskylt är befald at inlämna Rekvisitionsförslag, så anhåller jag at de tillsamman må få samma Summa årligen som hitintills.

Men som Militair-staten vid Arméens flåtta är sämst belönt och icke äger andra förmåner än Lönen, så har iag den äran underställa om icke denna Stat må bli åtminstone så mycket ökt at den kan lefva, det är icke menskligheten allena som styrker härtill, utan det är Rikets tjänst, som mest yrkar härpå, ty

1:o Den som svälter tar födan hvar han kan: det ligger i mänskligheten och då Cronan ej lönar sitt folk, så blir det ändock Hon som föder Dem, med den skilnad at Hon ej vet hvad folkets föda kostar. Sällan bevises detta slags maniere at föda sig, och det behöfver ej heller bevisas, ty hvar menniskja är öfvertygad härom, men följden häraf är alltid en Cronans odeterminerad förlust, som kanske torde stiga högre än den lilla Del af Lönen som besparas.

Häraf följer at flåttan måtte få folk, som ej har råd att kåsta på sin uppfostran, utan i brist af födan, söker det lilla uppehälle det kan få: Lönen räcker ej till i ungdomsåren at samla de kundskaper det bör ha för at tjena Riket uti de manliga, flåttan blir då illa betjent och Riket lider och denna förlust kan bli större än hela flåttans värde.

2:o Blir det ännu angelägnare at förse denna flåtta på alt sätt, sedan

våre Grannar imitera vår flåtta. — Jag har ingen orsak att frukta för mine Camerater de ha rena Händer och ha inhämtat sin kundskap i krig: men en ny Corps växer till uti Underofficers staten, som ska ge Officerare till flåttan. Iag vågar med mina Cameraters vitnesbörd berätta at iag betalt en del av de flåstas föda. hvar ska sådane hämta kundskap om ej Cronan bidrager till deras föda och undervisning.

Det är och en sak som ligger uti menskligheten at ingen kan svara för sig sjelf, mycket mindre för andra: man är i dag det man icke är i morgon: tusende omständigheter byta om människjor, men födan blir alltid den första: Arméens flåtta och alla stater kunna förvandlas innom få år då de svälta.

Riksens Högl. Ständers Defensions Deputation täckes icke ogunstigt uptaga, at iag varit upriktig och vidlöftig i en sak som grundlägger alla lyckeliga inrättningar: kanske jag ej mer får anmäla finska försvarsvärkets behof: iag ärhindrar mig grant at Riksens Högl. Ständer altid vid Löners ökande haft det Skälet at vederbörande skulle kunna föda sig: men iag har nu vågat innom lykta dörrar säga grunden till födans tillräcklighet.

Jag tviflar ej på at Riksens Högl. Ständers Defensions Deputation finner rådeligit för Riket att öka Officerarnas Löner vid Arméens flåtta, utan anhåller at i ödmiukhet få ge project härtill.

Den närmaste likhet lär finnas igen vid Kongl. Orlogs-flåttan. denna Stat har fått en liten tillökning på sina små Löner, och löfte om en lika tillökning framdeles, och det för den orsak at staten var utan föda. Jag anhåller därföre at desse stater måtte i den delen hvad lönen angår göras lika.

Som nu personalia staten vid Fästnings Bygnaden ej stiger längre än ungefär till hälften emot Arméens flåttas personalia Stat; då underställes i ödmjukhet om icke denna tillökning för flåttan kunde tagas af fästnings Bygnadens Stat, då Reqvisitionsförslagen i alt annat kunde bli lika som hittills för bägge dessa stater.

Men med alt detta har iag den äran at ändock ärhindra i ödmjukhet detsamma som i mina underdåniga Riksdags Relationer at de anslagne Summor till Defensionsvärket äro redan de minsta, och at Rikets säkerhet kräfver at de i proportion bli allesammans ökte.

Åbo och Saris d. 17 Sept. 1771.

A. Ehrensvärd.

Memorialet är intressant och synnerligen märkligt därigenom, att Ehrensvärd här inför defensionsdeputationen öppet utsäger, att de små lönerna inom militärstaten måste leda eller till och med redan lett till ohederlighet eller vad vi modärnt skulle kalla ett »besorgande» av till kronans förråd hörande artiklar. Han anlägger ej ens den pedantiske överhetspersonens syn på företeelsen. »Den som svälter tar födan hvar han kan: det ligger i mänskligheten — — —.» Och han vill framhålla, att här som så ofta annars snålheten bedrog visheten. Det lönade sig ej för kronan att spara vid utbetalandet av lönerna. »Följden häraf är alltid en Cronans odeterminerad förlust.»

För övrigt lyser där fram i hela memorialet en stark kärlek till det han själv skapat, det som också anges såsom devis i hans vapen: *Arméens flotta, Sveaborg.*

Till följd av hög ålder och en bruten hälsa begärde Ehrensvärd i juli 1771 avsked från sitt maktpåliggande värv. Det beviljades honom icke genast. I oktober 1771 blev han upphöjd i grevligt stånd och den 14 september 1772 utnämnd av Gustav III till fältmarskalk. Han dog på Saaris den 4 oktober detta sistnämnda år.

John E. Roos.

Översikter och granskningar.

Arvid Hultin: *Borgå gymnasii historia* författad enligt uppdrag av f. d. Borgå gymnasister. Förra delen: 1725—1840. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland, CLIV. Helsingfors, 1920. XII + 368 sid.

Vår icke alltför stora skolhistoriska litteratur har på senaste tid ökats med tvenne gymnasiihistoriker, tillkomna på initiativ av forna elever vid de skildrade läroverken. År 1919 utkom R. Tigerstedts framställning av Åbo gymnasiums öden 1828—1872, och nu har vicebibliotekarien dr A. Hultin utgivit första delen av sin stort planlagda skildring av Borgå gymnasium. Professor Tigerstedts skildring berör den viktiga brytningstid i vår skolorganisations liv, då nya läroämnen vunno plats inom det äldre skolprogrammets ram, och det mest betydelsefulla momentet i vår skolhistoria — skolans skiljande från staten — förbereddes. Borgå gymnasiums historia är för uppfattningen av gymnasialundervisningen av ännu större betydelse, då detta läroverks anor gingo tillbaka ända till det år 1641 grundlagda gymnasiet i Viborg. I själva verket kommer varje skildring av Borgå gymnasiums öden att gälla hela den tid den lutherskt-humanistiska gymnasietypen bestod hos oss och sålunda bli ett slags tvärsnitt genom vår äldre skolorganisations historia. Med hänsyn till uppgiftens krävande art äro f. d. Borgågymnasisterna att lyckönska till att i sin mitt äga en person, vars omfattande skriftställarverksamhet gjort honom till en av våra insiktsfullaste kännare av bildningslivet hos oss just under de tidsskeden Borgå gymnasii äldre historia omfattar, och som beredvilligt åtagit sig historikens utarbetande.

Dr Hultin har, då han gått till sitt värv, haft att taga hänsyn till ett äldre arbete, som behandlar samma ämne, nämligen biskop Magnus Jacob Alopæus' åren 1804—1817 utkomna »Borgå gymnasii historia». Alopæus' arbete är ett utslag av det intresse för skolhistoriska skildringar, som Porthan, till vilken han stod i nära vänskapsförhållande, förstod att väcka. Alopæus hade i 24 år verkat som lektor vid gymnasiet, och som biskop i Borgå omhuldade han läroverket med aldrig svikande kärlek och nit. Alopæus' namn är således oskiljaktigt förbundet med Borgå gymnasiums. Han var under en stor del

av sitt liv sysselsatt med forskningar i gymnasiets hävder; arbetet slutfördes av hans söner, även de anställda vid gymnasiet. Alopæus' framställning är i viss mån ensidig, i det att den inskränker sig till en redogörelse för de yttre förhållandena vid gymnasiet och meddelar biografiska uppgifter om de vid inrättningen under tidernas lopp anställda lärarna, men lämnar ytterst få bidrag till kännedomen om det inre livet vid läroverket. Här kan framhållas, att K. K. Tigerstedt redan år 1850 (i Handl. rör. Finlands historia kring medlet av 17:de århundradet) vänt sig däremot med en skarp kritik [Tigerstedt talar om den »osaliga riktning» (Alopæus) »i sitt arbete tagit»]. På sätt och vis synes mig denna uppfattning dock orättvis. Alopæus' intresse har icke blott varit historiskt utan även administrativt, och han har behandlat sin uppgift ur denna synpunkt. Hultin beklagar, att den ensidiga karaktär Alopæus' arbete äger, gör det svårt att bilda sig en föreställning om det inre livet vid gymnasiet; numera stå några källor för vinnande av en inblick i de inre förhållandena vid gymnasiet under 18:de århundradet ej mera till buds. Men förf. framhåller tillika, att arbetet ännu i våra dagar väcker respekt på grund av den forskningsmöda, som därpå blivit nedlagd. »Det var icke blott det största litterära verk, som dittills utgått från gymnasiets lärarkår, utan också det första stora skolhistoriska verk, som sett dagen i vårt land, ja i hela riket, om man frånser de historier över rikets trenne akademier, som utkommit på 1700-talet.» — Bland urkundssamlingar, som kommit till användning för dr Hultins arbete, kunna nämnas Consistorii Ecclesiastici och Collegii Gymnastici i Borgå protokoll, en samling »Handlingar rörande Borgå gymnasium 1724—1844» i Borgå lyceums arkiv, Alopæuska samlingarna i universitetsbiblioteket i Helsingfors etc. K. G. Leinbergs i tryck utgivna »Handlingar rörande finska skolväsendets historia» ha givetvis blivit utnyttjade.

Dr Hultin börjar sin framställning med en kortfattad översikt av Viborgs gymnasiums historia, vars arvtagare ju gymnasiet i Borgå var. Gymnasiet i Viborg grundlades år 1641 med anledning av att det motsvarande läroverket i Åbo föregående år förvandlats till akademi. Det verkade som en bildningens utpost i öster till stora ofredens stormar och Viborgs kapitulation år 1710. Ännu år 1719 förutsatte regeringen i Sverge, att det Viborgska gymnasiet skulle återupprättas, men löftet kunde icke infrias. Efter att med växande anseende ha fungerat i 69 år, flyttades gymnasiet till annan ort i östra delen av landet.

Förf. gör, innan han i korta drag skildrar Viborgs gymnasiums skiftande öden, några anmärkningar om undervisningsväsendets allmänna organisation i riket vid tiden för denna grundläggning (s. 4—10) Gustav II Adolfs insats till skolväsendets fromma framhäves. När förf. framhåller, att Gustav Adolf skulle ha åsyftat »skolans emancipation från kyrkan», synes det dock vara för mycket sagt.

Konungen önskade visserligen en kontroll från den centrala statsförvaltningens sida över undervisningsväsendet, men att han skulle velat helt och hållet skilja de kyrkliga stiftscheferna från befattningen med skolväsendet finnes det intet vittnesbörd om. En liten lapsus har insmugit sig då förf. talar om att det bekanta förslaget till generalkonsistorium, bestående till lika delar av andliga och världsliga medlemmar skulle ha gällt skolväsendet; det var ju kyrkostyrelsen i dess helhet, som skulle ha ålegat detta efter tyskt mönster föreslagna konsistorium.

Efter det freden i Nystad ingåtts den 30 augusti 1721, blev det regeringens uppgift att skrida till införande av ordnade förhållanden i det av fienden länge vanvårdade landet. En icke ringa förvirring tyckes ha rått i uppfattningen beträffande förhållandenas framtida gestaltning. Hultin framhåller, att ehuru Viborgs län genom freden blivit fiendens byte, regeringen ännu den 10 september 1721 eller dagen efter fredsfördragets ratificering utnämnde en magister Cleve till matheseos lektor i Viborg, »hvarvid han när bemälte Stad skulle varda Kungl. M:t och Cronan återställd, hade att åtnjuta de inkomster och rättigheter samma beställning tillkomma». Det förefaller alltså, som om regeringen ej vetat av Viborgs stads avstående åt fienden. Kort därefter utnämndes till biskop i Viborgs stift Johannes Gezelius nepos, som ännu år 1723 kallade sig »Eps Wiburg». Slutligen upptogs frågan om de kyrkliga förhållandenas i östra Finland ordnande i besvärsväg inom prästeståndet vid 1723 års riksdag. Riksens ständer resolverade »at så väl Biskops sätet som Gymnasium må anläggias i Borgo»; regeringen förklarade sig den 30 september 1723 godtaga ständernas beslut. Detta ständernas beslut och konungens därpå givna resolution äro, framhåller Hultin, själva grundläggningsdokumenten för Borgå gymnasium. Men då Viborgs gymnasium flyttades till Borgå, återställdes det icke i fullständigt skick. Det förändrades till ett s. k. mindre gymnasium med 5 lektorer i stället för de 6, som funnits vid läroverket i Viborg, nämligen en lektor i teologi (ursprungligen hade man tänkt sig två lektorer i detta ämne), en i elokvens och poesi, en i historia och moral, en i matematik och logik samt en i grekiska och hebreiska. Tilläggas må, att lärarnas antal år 1728 ökades med en gymnasiiadjunkt, som icke åtnjöt någon lön, men hade rätt att framför andra bliva befordrad till lediga lektorat, vilka han även under ledigheter skulle förestå. Att privat handleda ungdomen torde, som Hultin anmärker, ha varit hans viktigaste uppgift.

För att vinna en lämplig gruppering av materialet har dr Hultin delat sin framställning i avsnitt omfattande den tid de särskilda biskoparna i Borgå stift verkat som eforer för gymnasiet. Mot denna indelningsgrund synes mig icke några invändningar kunna göras. Något enformigt verkar det kanske, när i början av varje dylikt eforatsavsnitt en redogörelse ges för inom tidsperioden förekommande föränd-

ringar i lärarkårens sammansättning. Det är icke så få framstående personer, som under perioden 1725—1840 beklädde Borgå biskopsstol; vi kunna nämna Johannes Gezelius nepos, Johan Nylander och Magnus Jacob Alopæus. Att den alopæuska tiden särskilt blev av betydelse för gymnasiet har förut betonats. Gymnasiet i Borgå fick flerfaldiga gånger erfara vanskligheten av sin ställning som bildningens yttersta utpost vid östra gränsen. Under kriget 1741—43, då vid den fientliga invasionen Borgå till största delen övergavs av sina invånare, flydde gymnasiets lärare till Sverge. Sedermera blev även Borgå gymnasium delaktigt av det intresse, som efter kriget från statsmaktens och ständernas sida visades Finland. Vid konung Adolf Fredriks besök i Borgå år 1752 lovade denne att lägga sitt ord i vågskålen för upprättandet av ett nytt gymnasiehus i stället för det gamla år 1728 av trä uppförda, som blivit mycket illa medfaret under den fientliga invasionen. På riksdagens tillstyrkan beviljade rådet en stambok över hela riket för uppförande av ett gymnasiehus av sten, och därutöver fick man disponera en del byggnadsmateriel från Sveaborg fästningsbyggnadsförråd för ändamålet etc.

Byggnaden, uppförd enligt ritningar av arkitekten Samuel Berner, blev färdig till begagnande år 1759. Dr Hultin meddelar en avbildning av det ursprungliga projektet, som ännu bevaras i Borgå lycei arkiv, och till jämförelse därmed en bild av huset sådant det i verkligheten kom att te sig (det s. k. Gamla gymnasiehuset i Borgå). Det ursprungliga förslaget visar en större tilltagen fasad, och huset krönes av ett astronomiskt observatorium. Att detta ståtliga projekt icke fullt kunde komma till utförande, berodde säkerligen på att de knappa penningtillgångarna krävde sparsamhet.

Dr Hultin har, så vitt jag kunnat finna, för sitt arbete sammanfört allt material av väsentligare betydelse, som kan tjäna till belysande av ämnet. Ur tidens tidskrifter ha några upplysningar vunnits. Ett komparativt litteraturstudium hade kanske i en del punkter kunnat leda till resultat. — Borgå gymnasiums ekonomiska förhållanden äro av ett visst intresse. Förf. redogör, förnämligast med stöd av Alopæus' detaljerade framställning, för lärarnes löneförmåner under 18 seklet. Lönerna utgingo dels i penningar dels i naturaliepersedlar från ett antal prebendehemman, varjämte teologielektorn och en tid elokventielektorn hade var sin annexförsamling. Till följd av penningsedlarnas sjunkande värde kring medlet av 1700-talet kommo emellertid de faktiska penninglönerna att betydligt understiga värdet av de på stat upptagna. Biskop Nylander, understödd av ingen mindre än Augustin Ehrensvärd, lyckades emellertid vid 1756 års riksdag utverka en kunglig resolution, enligt vilken lönerna skulle utgå i spannmål beräknad efter kronovärde. Denna förändring innebar naturligtvis en utomordentlig tillväxt i lönerna för gymnasielärarna i Borgå. Emellertid inträffade ett bakslag under Gustav III:s regering. Med

anledning av en hemställan från konsistoriet i Borgå angående elokventielektorns lön resolverade K. M:t år 1783, att förvandlingen i spannmål av lönerna skulle med innehavarnes avgång upphöra och avlöningen reduceras till det i 1696 års stat utsatta beloppet. Gymnasiestaten, varmt understödd av domkapitlet, lyckades emellertid år 1786 utverka en kunglig resolution, enligt vilken gymnasiet även hädanefter i överensstämmelse med resolutionen av år 1756 skulle få åtnjuta lönerna i spannmål. Av J. Tengströms »Afhandling om presterliga tjenstgörningen» I s. 402—404 (jmfr. J. Hastig, Katedralskolan i Åbo 1722—1806 s. 40—42) framgår, att åtgärderna beträffande lönerna vid Borgå gymnasium haft sin motsvarighet i resolutioner angående skolverkets löneförhållanden i Åbo stift. Ur denna synpunkt te sig åtgärderna i fråga om Borgå gymnasium icke som en enstaka företeelse utan som ett utslag av vissa grundsatser, som tillämpades i Finland med hänsyn till de skiftande penningförhållandena under 1700-talets senare hälft.

Den framställning dr Hultin ger av Borgå konsistoriums förhållande till de stora pedagogiska reformsträvandena på 1700-talet är, då detta ämne hittills varit rätt litet belyst, av intresse. Man finner att konsistoriet i Borgå och gymnasielektorerna ställt sig rätt välvilligt till tidens utilitaristiskt naturvetenskapliga reformkrav. Biskop Juslenius var en utpräglad anhängare av det s. k. snillevalet, som rörde upp så mycket dam under seklets förra hälft. Det framgår även, vilket Leinberg förut påvisat, att snilleval faktiskt tillämpats vid Borgå lyceum genom en provtid för de nyintagna gymnasisterna och därefter genom särskilda examina. Hultin uttalar emellertid den förmodan, att ett dylikt experimenterande föranletts av den närmast föregående tidens yrkanden i denna riktning, men icke förekommit under gymnasiets första period.

Det märkligaste uttalande Borgå konsistorium avgav angående de realistiska reformsträvandena var ett betänkande av år 1751, som tillkommit på grund av en vädjan från Uppfostringskommissionen. Kommissionen hade till Borgå domkapitel liksom till övriga konsistorier sänt ett antal punkter angående undervisningsverkets förbättring i riket jämte biskop Browallius' till tryck befordrade ryktbara betänkande »Oförgripeliga tankar om undervisningsverket vid gymnasier och scholarne i riket». Browallius var som bekant den främste målsmannen för undervisningsväsendets omdaning i en riktning, som mera motsvarade den allmänna nyttans och alla stånds och levnadsåldrars behov. Särskilt ivrade han för naturalhistoriens upptagande på skolprogrammet. Hernlund har redan anmärkt, att det av gymnasielektorerna i Borgå uppsatta betänkandet, är det enda av alla de utlåtanden, som inkommo till uppfostringskommissionen från konsistorierna, där ett försök göres att utveckla Browallius' tankar om ungdomens klassificerande efter olika anlag och levnadsmål. Hultin

karaktäriserar utlåtandet så, att det utgör »en rätt egendomlig kompromiss mellan den gamla skolans och den nya riktningens anhängare.» De förra ha sökt rädda så mycket som möjligt av det gamla programmet, som man också i allt väsentligt lyckats bibehålla. Men å andra sidan har man beredvilligt öppnat dörren på vid gavel för hela den nya ekonomiska riktningen med dess många olika discipliner. Dr Hultin framhåller det som alldeles påtagligt, att den reformvillighet, som framträder i Borgå konsistoriums utlåtande berodde på att bland gymnasiets lektorer funnos två som tidigare varit Browallius' lärjungar, då denne verkade som professor i naturkunnighet i Åbo, nämligen teologielektorn Petrus Bonsdorff och matematiklektorn Johan Borgström.

Medan de yttre dragen av Borgå gymnasiums öden under 1700-talet med säkerhet kunna klargöras, blir däremot det inre livet vid läroverket, såsom förut antytts, till följd av källornas knapphet i mycket obelyst. Visserligen kan man av 1724 års skolordning, för vars innehåll, så vitt det berör gymnasierna, förf. redogör i ett särskilt avsnitt, draga vissa allmänna slutsatser om undervisningskurser, lärometod etc., men mycket kvarstår dock oklart. En omständighet, som gått förf. föbi är ett uttalande i det akademiska konsistoriet i Åbo den 20 augusti 1751. (Förra delen därav är refererat hos E. Lagus, Studier i den klassiska språkundervisningens historie, s. 79 f.). Konsistoriet beslöt nämligen med anledning av att dekanerna tid efter annan anfört klagomål över att »mästa delen af de ifrån Borgå Gymnasium hit ankomne Gymnasister skola befunnits vid förhöret vara mindre försigkomne i synnerhet uti Theologicis och Hebraiska Språket», underrätta konsistorium i brev om detta förhållande med uppmaning till konsistoriet att övervaka gymnasisternas färdighet även i dessa lärdomsstycken, då i motsatt fall consistorium academicum skulle visa sådana ankommande ynglingar tillbaka till gymnasiet. Därjämte hade det försports att studenterna från Borgå stift oftast rest till hemorten och där blivit prästvigda, utan föregående akademiskt vittnesbörd, vilket stred mot en föregående år utfärdad kungl. förordning; med hänsyn härtill skulle i brevet begäras att konsistoriet i Borgå även till denna del skulle övervaka vederbörande, så att de fullgjorde sin skyldighet också i detta avseende, innan de blevo prästvigda. Det är således här fråga om en av de maningar till noggrant övervakande av studierna, som domkapitlet och det akademiska konsistoriet i Åbo vid denna tid utsände.

Med 1800-talets inträde begynner en i viss mening ny period i Borgå gymnasiums historia. M. J. Alopæus' inflytande på gymnasiets ledning var mycket stort, och då han år 1809 blev biskop, begynner vad dr Hultin kallar »det i egentlig mening Alopæuska tidevarvet». Huru högt Alopæus tänkte om sitt gymnasium, framgår av hans bekanta förslag att förvandla det till en akademi för mellersta och

östra Finland. Förf. har på tal om uppkomsten av detta förslag följt M. Akianders framställning i hans levnadsteckning över Alopæus. Därav har följt uttalandet, att det förmodas att Alopæus redan under Borgå lantdag uppgjorde ett förslag till planens realiserande. Akiander har endast refererat det första kända projektet av Alopæus' hand om gymnasiets utvecklande till akademi, utan angivande av datum. Promemorian är emellertid fullständigt avtryckt av A. R. Cederberg i Hist. Arkisto XXVI nr 9, s. 4; datum är här den 8 juli n. st. 1809. Aktstycket är således tillkommet under tiden för Borgå lantdag, kort före dess avslutning den 18—19 juli.

För belysande av den inre sidan av Borgå gymnasiums liv under förra hälften av 1800-talet har förf. använt dagboksanteckningar av A. J. Sjögren, C. A. Gottlund, W. Lagus' på ålderdomen författade minnen från gymnasisttiden etc. Efter vad Lagus, som intogs i gymnasiet år 1837, meddelar, skulle gymnasiet icke vid denna tidpunkt ha stått högt i anseende. Förf. förutsätter, att Lagus' kritik berott på misstämning över att han förflyttats från föräldrahemmet i Helsingfors, men framhåller tillika, att Lagus dock blottar missförhållanden, som inrotat sig under tidernas lopp vid gymnasiet och som förklara den skarpa brytning mellan gammalt och nytt och de sammanstötningar, som avsluta det gamla och inleda det nya tidevarvet.

Doktor Hultins framställning är pålitlig; detta gäller även detaljuppgifter, så vitt jag kunnat granska dem.

Carl Magnus Schybergson.

Carl Schuchhardt: *Alteuropa in seiner Kultur- und Stilentwicklung.* Mit 35 Tafeln und 101 Textabbildungen. Trübner, Strassburg—Berlin 1919. XII + 350 S. 8:o.

Förf. är känd genom sitt ungdomsarbete om Schliemanns utgrävningar ([2] 1891), som även föreligger i svensk bearbetning av Julius Centerwall från samma år. Numera är han föreståndare för Berlins förhistoriska samlingar. I sitt år 1919 utkomna verk »Alteuropa» har han framlagt sina åsikter i en mängd livligt behandlade problem i Europas förhistoria. Någon handbok i urtidens arkeologi är boken däremot icke. Den bästa inledningen därtill förblir alltjämt Hoernes' trenne Göschen-band: »Kultur der Urzeit» — trots kronologien.

Med tillfredsställelse konstaterar man förf:s anslutning till den sedan halftannat årtionde allt starkare reaktionen mot den skandinaviska skolans uppfattning, att alla kulturella framsteg i det äldsta Europa berodde på lån och inflytande från den egeiska världen och orienten. Förf. besitter icke blott respekt för originaliteten hos vår världsdels urtidskultur, vars paleolitiska grundval även absolut taget ju är äldre

än alla spår av kultur i Eufrat-Tigrisländerna. Han finner även, att en ström av centraleuropeiska stilarter allt sedan yngre stenåldern runnit ner mot Balkanhalvön. Från den ristade bandkeramiken kring övre Donau härleder han den målade bandkeramiken kring nedre Donau (121, 131 f.), som även sträcker sig in i södra Ryssland och i två armar ned till Thessalien och Apulien—Sicilien (139 ff.). Redan 1904 uttalade sig Hubert Schmidt [1] för att spiralornamentiken på Kreta och i Egypten är senare än i Donauområdet. Spiralens nordliga ursprung förfäktas även i den vid 30 års ålder fallne Diedrich Fimmens efterlämnade sköna verk »Die kretisch-mykenische Kultur» (1921) p. 198 f. Förf:s tvekan om spiralens hemland (225) förvånar därför till en del. — I Thüringen ser förf. snörkeramikens hemland (108—112). Dess stil utströmmar härifrån åt alla håll, når i söder dock icke ända fram till Donau. I trakterna kring mellersta Elbe blandas den med inhemska element tillhörande megalithkulturen (113—115). De flesta av dessa blandkulturer behärska blott en lokal krets. Allenast den stil, som har sitt namn efter Rössen vid Merseburg och i vilken ingå även bandkeramiska element, har erövrat stora delar av Sydtyskland och verkat långt nedåt Donau. Ja, ännu i Dipylonstilen från Greklands järnålder vill förf. igenkänna Rössen-element (305). I en särskild liten skrift kallad »Die Anfänge der Leichenverbrennung» [2] hävdar förf., att bruket att bränna de döda spritt sig från Thüringen, där det, liksom i Frankrike, uppträder mot slutet av stenåldern. Från norr mot söder vandrar även borgen och megaronhuset. Till Italien kommer, som nämnt, den första påhälsningen av mellaneuropeiska element från andra sidan Adria i neolitisk tid. I den fulla bronsåldern bryter på allvar en ny kultur in i norra Italien med terramarabebyggarne, och med Villanova-kulturen kommer en ny våg av nordlig kultur, som översvämmar även mellersta Italien (192 f.). Förf:s påpekande av släktskapen mellan Villanova-kulturen och den föregående bronsålderskulturen i Pannonien (274—276) hör till bokens mera lyckade partier. De flesta skola hålla med förf. att terramara- och Villanovakulturen beteckna italikernas invandring. Förf. berör även det intrikata etrusker-problemet (192—200). Han har utan tvivel rätt i, att den etruskiska kulturen har starka rötter i den urgamla medelhavs-

---

[1] Zeitschr. f. Ethnol. 1904, 608 ff., lika Verh. d. Basler Philologenvers. 1908, 86.

[2] Sitzungsber. der Berl. Akad. 26 (1920) 501 ff. — Här har förf. även rättat framställningen i »Alteuropa» p. 128, enligt vilken den målade bandkeramiken skulle ha bränt sina döda. De brandgravar i Galizien, Bessarabien och invid Kiev, som man trott tillhöra denna period, äro i själva verket husrester med brända djurben. Gravar ha vi för dessa östliga trakter ännu icke; den yttersta punkten är Lengyel i Sydungern, där den målade bandkeramiken blivit funnen i hukgravar.

kulturen, vilket endast kan bero på att den autochthona rasen här bibehållit sig i ovanlig grad självständig. Men å andra sidan uppvisar problemet en hel del omständigheter, som försvåra antagandet, att de historiska etruskerna vore rena ättlingar av Italiens stenåldersbefolkning. Dessa omständigheter ha av förf. med alltför lätt hand eller alls icke berörts. Att de invandrande italikerna även kastat sig över Etrurien, antager han med Pigorini (193), men vart dessa kraftfulla nykomlingar sedan åter plötsligt tagit vägen, nämner han icke. Här synes platsen vara för insättande av en ny, icke indogermansk invandring från sjösidan ung. i 8. årh., en lösning, som rekommenderas även av andra omständigheter, vilka det bleve för vidlyftigt att här beröra. — Först i Hallstatt-tiden når den nordliga kulturströmningen Frankrike och Spanien (304).

En annan stor kulturström låter förf. utgå från sistnämnda länder, där redan den paleolitiska odlingen i Europa hade sitt centrum. Denna ström skulle redan tidigt ha sökt sig längs Medelhavet österut, där den sedermera i den egeiska världen blandat sig med den norrifrån kommande, varigenom den mykeniska blandkulturen uppstått (146; IX). Den sydeuropeiska kretsen älskar särskilt det runda huset (61), vars tak ofta uppbäres av en kolonn av trä eller på varandra radade stenar. För att uppbära de i så fall radialt lagda takstenarna eller takbjälkarna göres denna kolonn vidare upptill, i motsats till den nordiska kolonnen, som i det fyrkantiga timmerhuset blott stöder en eller två bjälkar. Rester av dylika mittelkolonner äro även de baleariska talayot'ernas »offerbord» (149 f.). Denna förklaring av den kretisk-mykeniska kolonnen synes även mig evident riktig. M. Meurer's härledning från den i jorden instuckna och därför nedtill spetsade tältstången är icke övertygande [1]. Den i medelhavsländerna utbredda kolonnkulten anser förf. ha framgått ur menhir-tanken (166). Menhir-stenarna, d. v. s. för sig uppställda, avlånga stenblock av ofta gigantiska proportioner, som i synnerhet förekomma vid neolitiska gravar, tolkar förf. på ett ställe som viloplats för den dödes i luften svävande själ (78), på ett annat låter han dem ha ett ändamål i samband med soldyrkan (166). Sannolikast voro menhir-stenarna minnesmärken uppresta till ära för en ansedd död eller till hugfästande av en märklig tilldragelse. Sambandet med kolonnkulten synes tvivelaktigt. Ovan nämndes nyss, vilken roll kolonnen spelat i de urgamla rundhusen såsom uppbärare av den radiala takbetäckningen [2]. Antagligen har denna viktiga beståndsdel av huset blivit föremål för religiös vördnad av samma anledning som den husliga härden.

Förf. betonar, att man i kulturströmningen från Centraleuropa mot

[1] M. Meurer i Jahrb. des deutsch. arch. Inst. 29 (1914) 1—16.

[2] Jmf. även de paleolitiska avbildningarna av tältartade boningar hos Schuchhardt avb. 2.

söder har att se en återspegling av indogermanernas utbredning (IX, 341 ff.). Arkeologien stämmer alltså härvidlag överens med språkforskningen, för vilken numera — trots tocharerna — knappt annat än just detta område kommer i betraktande som den indogermanska språkfamiljens urhem. Mången överraskning kan dock ännu Kinas äldsta historiska litteratur bereda, vars bearbetning knappt påbörjats av sinologin. Så detaljerade, snabba och vittgående slutsatser, som förf. drager i sista kapitlet av sin bok, tillåter det arkeologiska materialet emellertid icke. Relativt berättigat är det ännu, då han, i likhet med Montelius, i stenåldersbefolkningen i södra Skandinavien och norra Tyskland ser germanernas förfäder (341). Men måhända är den blott västindogermansk, d. v. s. utgör förfäder även till greker, italiker och framför allt kelter. Beaktansvärda skäl, mot att urbefolkningen där överhuvud varit indogermansk, ha framställts av Feist.[1] — Ännu djärvare är det, då förf. kallar den målade bandkeramikens kultur trakisk (343). Då han därjämte låter kelterna redan under stenåldern hålla till kring övre Donau och utöva den ristade bandkeramiken, blir intet rum övrigt för de blivande italikerna, vilka han därför betraktar som en gren av kelterna (342). Men språkforskaren måste bestämt protestera mot en sats som denna (343): »Italien und den Westen haben allein die Kelten indogermanisiert.»

Förut har man för det mesta härlett den första mellaneuropeiska järnålderns Hallstatt-stil från den första italiska järnålderns Villanova-stil och denna från den första grekiska järnålderns geometriska stil. Mera tilltalande är förklaringen av dessa ungefär samtida stilarters släktskap genom deras gemensamma ursprung från trakten norrnordväst om Balkan (306, 342). Riktigt är väl även, att det är dorerna, som bringa den nya geometriska stilen till Grekland. Men då förf. förlägger de icke-doriska grekernas invandring till stenåldern (306 f.), stöter detta åter på hinder hos språkvetenskapen, som, med de ringa differenser de grekiska dialekterna uppvisa sinsemellan, icke kan sätta en så lång tidrymd mellan de två invandringarna.

Förf. tar även ställning till det homeriska problemet och överraskar här med sitt försvar (202, 253 f.) för Schliemanns misstag, att Iliaden grundade sig på sägner om Troja II. På vilka grunder förf. sätter Iliadens fullbordan till det 9:de årh. (236), anger han icke.

I boken ingå några smärre oegentligheter, t. ex. p. 195 och 309 »Harpyienmonument von Xanthos in Karien» i st. f. Lykien, och tryckfel, så *Kökenmöddinger*, *Kjökenmöddinger*, men aldrig riktigt Kjökkenmöddinger; p. 230, r. 19 står *74,2* för *74,a*, 247 *Kapaissee*, 310 *Xanthas* för *Kopaissee*, *Xanthos*.

Magnus Hammarström.

---

[1] Indogermanen und Germanen, 2. Aufl. 1919.

Underrättelser.

Svenska Litteratursällskapet. Svenska Litteratursällskapet i Finland har under året 1920 ökat sin skriftserie med icke mindre än åtta volymer. Det under året utkomna bandet av Förhandlingar och uppsatser, det trettiotredje i ordningen (nr. 33, 1919; Skrifter nr. CXLVIII) innehåller, förutom 108 sidor egnade sällskapets förhandlingar, på ett omfång av 232 sidor fyra delvis längre uppsatser, av vilka en med direkt historiskt innehåll. C. M. Schybergson ger en studie av vissa personer och förhållanden vid Åbo Akademi under de första årtiondena av dennas tillvaro, benämnd *Biskop Terserus och Åbo Akademi* (föredrag vid sällskapets årsmöte; 38 sid.). De upplysningar förf. bringar om Terserus' förhållande i de bekanta disciplinssakerna mot Stodius och Eolenius, vardera anklagade för svartkonst, tilldraga sig intresse samt beriktiga och förfullständiga de meddelanden i ämnet J. Tengström tidigare lämnat i sin biografi över Terserus. Det framgår tydligt att T. drivit sitt krav på exemplarisk bestraffning med stor hänsynslöshet, strävande att neutralisera den inverkan i förmildrande riktning akademikanslern Per Brahe sökt utöva särskilt till Eolenius' förmån. Även sedan dennes mål genom Brahes utslag förvisats från konsistoriet till hovrätten ansträngde han sig att få saken avdömd efter sitt sinne och Eolenius strängt straffad. I den bekanta kontroversen om biskopens katekesförfattande framstår den stridbare teologieprofessorn Svenonius' agressivitet fullt klar under hans försök att komma åt akademiens prokansler för irrlärighet, medan åter Terserus' slutliga fall framgår som en följd av att han utmanat Brahes långmodighet och därför på dennes personliga initiativ avlägsnades (först på ett år suspenderades) från sin ställning i Åbo. — Övriga volymer må här uppräknas: En märklig nyhet är *Borgå gymnasii historia*, del I (skriftet CLIV) omfattande 380 sidor, av A. Hultin, på annat ställe i detta häfte föremål för en utförlig anmälan. — Ett band *Nya Wecksellstudier* föreligger av A. Mörne, omfattande sammanlagt 344 sidor (skrifter CXLIX). — A. Wilskman har utsänt ett nytt häfte av sällskapets *Släktbok* (II: 2) på något över 300 pagina (skrifter CXXXVIII: 2). — Av *Studier i nordisk filologi* utgivna genom H. Pipping har elfte bandet utkommit (sammanlagt 166 sid., skrifter CL). — Ett nytt, med intresse motsett

serieverk *Nylands ortnamn, deras former och förekomst till år 1600* har påbegynts med en första del, 340 sidor stark (skrifter CLII). Utgivningen har anförtrotts Greta Hausen, som även sammanbragt det vidlyftiga materialet. Arbetet lovar bliva av det största värde icke blott för ortnamns- och hembygdsforskningen, utan över huvud för kännedomen om nationalitetsförhållandena och bebyggelsens utbredning i Nyland under historisk tid. Första delen omfattar namnen till och med bokstaven K. — Slutligen har serien Finlands svenska folkdiktning fortsatts med tvenne band, det ena innehållande *Sagor i urval* (I. B, andra bandet), utgivna av A. Allardt (385 sid., skrifter CLIII) — ett par sägner om svenskarnes invandring påkalla här historieforskarens uppmärksamhet — det andra benämnt *Sagor, referatsamling* (I. A, andra bandet), utgivet av O. Hackman (332 sid., skrifter CLI).

Genealogi. Genealogiska Samfundet i Finland har utsänt sin *Årsskrift III—IV*, gällande för åren 1919—1920 (128 sid., ill., Helsingfors 1920). Häftet, som innehåller bidrag på både svenska och finska språken, inledes med en dödsruna över samfundets verksamma ledamot Jully Ramsay av K. Grotenfelt, medan Hj. Krook tecknat Hugo Schulmans levnadslopp. Häftets längsta uppsats på några och 50 sidor av O. Durchman behandlar (på finska) den från Bayern härstammande *krigarsläkten Weissmann von Weissenstein*; förf. ansluter till sin uppsats ett antal detaljerade släkttabeller jämte en del originaldokument. Övriga bidrag behandla ätten von Platen, släkten Pontán, ätterna Ehrenskölds och Streitbachs avkomlingar i Finland m. m. A. Wilskman ger (på finska) några *drag ur Elias Robert Alcenius' levnad* (16 sid.), inledande sin uppsats med en kortare släkthistorik.

Historiallinen Aikakauskirja. Vårt lands finska historiska tidskrift har under året 1920 bjudit på ett rikligt innehåll enligt samma plan som gällt för tidigare årgångar. Trenne längre uppsatser ha under året i den sett dagen. G. Sarva har på 29 sidor givit en intressant utredning av de säregna förhållanden och de segslitna förhandlingar, som ledde till: *Avspärrningen av gränsen mellan Finland och Norge år 1852.* Genom denna ömsesidiga avspärrning försatte man från vardera sidan ur kraft den dittills gällande Strömstadtraktaten av år 1751, som medgivit lapparne på den norska sidan rätt att vintertiden beta sina renar på svenskt område, de svenska lapparne åter motsvarande rättighet på norska sidan sommartid. Dessutom hade de dåvarande svenska lapparne erhållit rätt till fiske i Ishavet med någon begränsning. Sedan den nya gränsregleringen mellan Norge och Ryssland 1826 hade man emellertid från norskt håll börjat lägga hin-

der i vägen för denna fiskerätts utövande. Och samtidigt begynte betesöverenskommelsen framstå ensidigt fördelaktig för de norska intressena, då Norges lappar beräknades på finländskt område beta ända till 90,000 renar, samtidigt som från vårt land under sommaren till norskt område drevos blott 15,000—18,000 renar. Dessutom klagades över att de norska renhjordarna mycket otillräckligt vallades. Från den finländska styrelsens och den ryska överhetens sida sökte man bringa ändring i dessa förhållanden och fick till stånd underhandlingar, som med många och långa avbrott släpade sig fram över tjugu års tid. Förf. hävdar, att den norska (svensk-norska) styrelsen med avsikt dragit ut på tiden, då en uppgörelse redan syntes möjlig att uppnå, enär det rådande tillståndet var för Norge fördelaktigt. Vid början av 1850-talet satte L. G. v. Haartman nytt liv i spelet, men då hans synpunkter, som i huvudsak omfattats på allerhögsta ort i Ryssland och framlades som det ryska förslaget vid den slutliga konferensen i Stockholm 1851, icke av motsidans delegerade kunde godtagas, satte man från ryskt håll den tidigare uttalade hotelsen i verket att helt spärra gränsen. Som påtryckning på norrmännen förfelade åtgärden mot beräkning helt sin verkan, och i stället tillskapades högst uppe i norr ett tillstånd, som för Finlands invånare i dessa nejder gestaltade sig beklagligt ofördelaktigt. — I en uppsats benämnd *Om hushållningen på adelsgodsen i Övre Satakunta under stormaktstiden* (21 sid.) lämnar N. Kärki huvudsakligen ur källmaterial förvarat på Finlands statsarkiv på ett koncentrerat utrymme en mängd värdefulla upplysningar om det ämne han företagit sig att behandla. Sätesgårdarna lågo vanligen mitt bland sina bolägor, som delades i tvenne delar, en sydlig och en nordlig eller en östlig och en västlig del. Den ena av dessa låg varje sommar i träde, och detta treskifte var säkerligen nödvändigt för att med dåtidens bristfälliga diknings- och gödslingsmetoder skydda jorden mot utsugning. Huvudsakligen odlades råg och korn, det förra stundom ända till över 80 % av utsädet, resten vanligen korn. De naturliga ängarne voro förvånande små. Siffror åskådliggöra tillgången på boskap och dragare, även s.k. inventarieboskap som utlämnades åt landbönderna i mängder uppgående dock till blott 1—3 kor på varje landbohemman. Av intresse äro meddelandena om godsens torpare och landbönder, vilka vardera kategorier av underhavande starkt tillväxte under 1600-talet. Förf. anmärker, att gränserna dem emellan ofta voro svävande, men synes ej ha öga för att torparne på denna tid kunde vara av två slag: dels rena nybyggare på godsens utmark, dels åter blotta sätesgårdens »utplanterade drängar», vilkas karaktär av drängar länge synes ha fortbestått. Landbönder och torpare bedrevo alltjämt svedjebruk, icke sällan flere tillhopa. En del siffror, belysande deras naturaprestationer till gårdarna återges ock, visande bl. a. att den synnerligen viktiga dagsverksskyldigheten befann sig stadd i utveckling. — M. Ruuth, som redan tidigare tagit till sin uppgift att hålla tidskriftens läskrets under-

kunnig om Lutherforskningens framsteg, ger i en uppsats på tjugufem sidor en översikt av *nutidens resultat på den protestantiska Lutherforskningens område.* — — Ytterligare ingå i årgången åtskilliga vetenskapliga meddelanden i form av »plock» från arkiven, varjämte i avdelningen »översikter» en relation ges av landsarkivfrågans utveckling, förnämligast på basen av ett på Historiska Samfundets initiativ tillkommet kommittébetänkande, avsett att äntligen söka driva den segslitna frågan närmare sin lösning. De i Historiallinen Aikakauskirja alltid talrika recensionerna av facklitteratur stiga till icke färre än 23. Och i den väl redigerade nyhetsavdelningen meddelar oss slutligen en notis, att tidskriftens redaktion från början av året 1921 till sin sammansättning undergår en del förändringar: Ur redaktionen utträda sålunda biskop J. Gummerus, prof. K. O. Lindeqvist och prof. K. R. Melander, medan i deras ställe inträda arkivarien K. Blomstedt, doc. K. W. Rauhala, museiintendenten dr J. Rinne samt prof. M. Ruuth. Vaktombytet borgar för att tidskriften skall fortsätta sitt arbete med samma framgång som hittills.

Litteratur på finska. Den finskspråkiga historieskrivningens »grand old man» J. R. Danielson-Kalmari har publicerat en första volym av ett stort anlagt verk om »Finlands stats- och samhällsliv under 18:de och 19:de århundradena»: *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nella ja 19:nellä vuosisadalla.* I serien utgör bandet första delen av den avdelning som behandlar *Alexander I:s tid* (631 sid., Borgå 1920). Förf. »strävar», som han i företalet säger, »att ge en översikt i form av ett slags tvärsnitt genom förhållandena vid det svenska väldets slut och vid den tidpunkt då vårt folk begynte sitt självständiga autonoma politiska liv.» — — G. Suolahti har som resultat av en mångårig tapper forskarmöda kunnat framlägga en ståtlig volym med titeln *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla* (286 sid., Borgå 1920). I detta verk offentliggör han resultaten av sina märkliga och på djupet gående undersökningar om Finlands präster och prästsläkter under 1600- och 1700-talen i deras kulturella betydelse för vårt folk. — Vi skola finna tillfälle att framgent återkomma till bägge dessa anmärkningsvärda arbeten.

Till Redaktionen insända skrifter:

S. Nordenstreng, *Borgarståndets historia vid Finlands landtdagar 1809—1906. I.* 333 sid., ill. Söderström & C:o Förlagsaktieb., Helsingfors 1920.

Statistisk Årsbok för Finland. Sjuttonde årg. 1919. XXI + 285 sid., Helsingfors 1920.

J. R. Danielson-Kalmari, *Aleksanteri I:n aika. I osa.* (Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää). XVI + 615 sid., ill. Werner Söderström Osakeyhtiö, Borgå 1920.

Historiallinen Arkisto, vol. XXVIII. Utg. av F. Hist. Samf. 302 sid. Helsingfors 1920.

G. Suolahti, *Suomen papisto 1600- ja 1700-luvuilla.* 286 sid., Werner Söderström Osakeyhtiö, Borgå 1920.

Joh. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige 1523—1630.* Andra delen, häft. 2, 200 sid.; tredje delen, häft. 3, 42 sid. (Meddelanden fr. Sv. Riksarkivet. Ny följd. II: 6). Stockholm 1920.

Historisk Tidsskrift (norsk), 4. o. 5. Levering 1920.

Finsk Tidskrift, t. 89, h. 5, 6.

Historiallinen Aikakauskirja, h. 3—4 1920.

Stanford University Libraries
3 6105 001 327 365

